

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XIV. évfolyam

2007. 1. szám

E számunk szerzői

Czövek Zoltán (DE BTK, PhD-hallgató),
Halász Éva (ELTE BTK, PhD-hallgató),
Keglevich Kristóf (ELTE BTK, PhD-hallgató),
Masek Zsófia (ELTE BTK, történelem szakos hallgató),
Szócs Tibor (ELTE BTK, történelem-levéltár szakos hallgató),
Varga Gergely (ELTE BTK, történelem szakos hallgató)

BTK = Bölcsészettudományi Kar, DE = Debreceni Egyetem,
ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem

*

Lapunkat támogatják:
Budapest Főváros Levéltára

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon
A savniki (Spišský Štiavnik) kastély

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pestí Márta
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XIV. évfolyam

2007. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente három alkalommal (összesen 30 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR (felelős szerkesztő), OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők. *Székhely:* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
ross.andras@mol.gov.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzi meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

KEGLEVICH KRISTÓF

A SZEPESI APÁTSÁG TÖRTÉNETE AZ ÁRPÁD- ÉS AZ ANJOU-KORBAN (1223–1387)¹

1. A monostor története

1.1. Bevezetés és historiográfia

A szepesi vagy savniki ciszterci apátság Szepes vármegye délnyugati részén, a Hernád völgyében, szinte közvetlenül a folyó partján volt található, ott, ahol az egyesült Primóc és Ganóc csermelyek beletorkolnak a Hernádba. Természeti adottságai megfeleltek a ciszterci rend eszményeinek; a tengerszint felett 570 méterrel fekvő apátságot mind északról, mind délről kb. 1000 méteres hegyek vették körül. Utóbbiak az Alacsony-Tátra keleti, illetve a Gömör–Szepesi-érchegység északi vonulatait jelentik. Szepes megye a legkésőbb kialakult vármegyék közé tartozik, a XIII. század első felében még ritkán lakottnak számított,² a ciszterciek tehát nekik megfelelő, elhagyatott helyre érkezhettek. A szepesi apátság 1223. évi alapításától kezdve a XVI. századig működött ciszterci rendházként; utolsó valódi apátja, Roszen Mihály 1542-ben hunyt el. Ekkor Hieronym Lasky szállta meg; ezután a monostor birtokai sohasem kerültek vissza a rendhez. Emléke apáti címben élt csak tovább, 1850-től két néven, mint savniki és mint szepesi címzetes apátság is.³ A XVII. század elején akkori birtokosa, Thököly István az apátság köveiből kastélyt építtetett, ez ma is látható Savnik (Spišský Štiavnik) község mellett.

Az apátság 1223 óta több különböző néven szerepelt; az Anjou-kor végéig a külföldi és a magyar források is szinte kizárólag *szepesiként* (ingadozó helyesírással: *de Spys, de Syps, de Cyys, de Scips, de Scepus, de Scypus, Scepusiensis* etc.) említik, 1348-ban és 1353-ban *monasterium B. M. V. de villa Compositi* néven hal-

---

1 Ez a tanulmány az ELTE BTK történelem szakán 2005/06-os tanévben elkészített szakdolgozatom szerkesztett változata. Ezúton köszönöm meg témavezetőm, Körmendi Tamás tanársegéd (ELTE BTK) segítőkéz szakmai irányítását, valamint Hervay F. Levente O.Cist. zirci alperjel atya és opponensem, Bertényi Iván egyetemi tanár (ELTE BTK) segítségét.

2 *Kristó*, 1988. 393–395. p., *Zsoldos*, 2001.

3 Az alapvető adatokra ld. *Deáky*, 1937. 5–23. p., *Repertorium* 172–176. p.

lunk róla, 1398-tól savniki (*in Schevnek, de Schebnik, de Savnik, iuxta Sewnik, de Chewnik, etc.*) apátságként is előfordul, ez a név a XV. században vált gyakorivá.⁴

A szepesi apátság történetével elsőként Wagner Károly foglalkozott tudományos igénnyel, aki 1774 és 1778 között megjelent *Analecta Scepusii sacri et profani* című forráskiadó és történetíró művében megjelentetett néhány, az apátság történetével kapcsolatos oklevelet és — számos hibával — közölte az apátok névsorát. Ő tisztázta azt is, hogy csak egy ciszterci konvent létezett a Szepességben.⁵ Fuxhoffer Damján és Czinár Mór *Monasteriologiae regni Hungariae libri duo* című munkájában a savniki apátság történetével kapcsolatos legfontosabb források mellett az újkorig nyúló történeti összefoglaló is olvasható. A savniki mellett egy magyar-lengyel illetékességű *B. Mariae Virginis de Candelis* apátságot is ismertetnek.⁶ Rupp Jakab hasonló jellegű, Magyarország helyrajzi története című könyve ugyanezeket az adatokat közli.⁷ Új forrásokat az ugyanebben az időben, a XIX. század második felében megjelenő magyar okmánytárak, továbbá Leopoldus Janauschek a ciszterci monostorjegyzékek felhasználásával készült *Originum Cisterciensium*ja és Josephus-Maria Canivez: *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis* című művében közreadott generális káptalani statútumok jelentettek. A XX. század első felében két monográfia készült a szepesi apátságról: 1927-ben Ján Vencko *Dejiny štíavnického opátstva na Spišije* és 1937-ben Deáky Honór, A savniki apátság története című kötet. Fekete Nagy Antal a savniki apátság birtokaival foglalkozott,⁸ az ő adatait vette át Deáky is. 1984-ben jelent meg Hervay Ferenc Levente *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria* című szintézise, melyben a szepesi apátságra vo-

4 A szepesi apátság különböző nevei megtévesztették a kérdés első kutatóját, Pázmány Pétert, aki 1629-ben megjelent *Acta et decreta synodi diocesani Strigoniensis celebrate Tynnaviae c. művében (Appendix II.)* öt szepességi ciszterci apátságot tartott nyilván: *Abbatia B. M. V. de Schavnik, B. M. V. de Candelis, B. M. V. in Scepusio, de Casa Nova, Nova Abbatia inter Hungariam et Poloniam.* (Deáky, 1937. 9. p.) Fuxhoffer–Czinár II. 83–88. p. szerint csak kettő ilyen létezett. Ezt annak ellenére állították a XIX. század közepén, hogy Wagner Károly már 1778-ban leírta: mind az öt ugyanaz. Wagner még nem foglalkozott a *de villa Compositi* elnevezéssel, de ez sem jelenthet egy a savnikitól különböző szepességi ciszterci apátságot (Ld. később, Káposztafalvánál). Wagner, 1774–1778. III. 151–152. p. A *de Candelis* apátság, mely Ludimir mellett feküdt, és amelynek létét egy — nem credeti — 1232. évi lengyel adat bizonyítja, Fuxhoffer–Czinár II. 83–84. p. szerint nem a szepesi, hanem a szczyrzyci apátsággal azonos. Deáky, 1937. 8–10. p. okleveles adattal alá nem támasztott véleménye szerint ez Savnikra vonatkozik. A szczyrzyci monostor nem a Szepességben, hanem Lengyelországban feküdt.

5 Wagner, 1774–1778. III. 151–162. p.

6 Fuxhoffer–Czinár II. 83–88. p.

7 Rupp, 1870–1876. II. 237–242. p.

8 Fekete Nagy, 1934. 79–83. p.

natkozó minden akkor ismert adat szerepel, röviden szó esik benne a monostor hiteleshelyi tevékenységéről és birtokairól is.⁹

A szepesi apátságról szóló szlovák nyelvű (legfontosabb) irodalom két műre terjed ki: Jan Vencko 1927-ben megjelent monográfiájára és Michal Slivka *Cisterciti na Slovensku* című tanulmányára.

Jelen dolgozat anyaggyűjtése, bár ezt nem hangsúlyozza mindig külön, nagymértékben támaszkodik Deáky könyvére és Hervay Repertoriumára. Novuma az időközben napvilágot látott újabb oklevélkiadások, regeszták (*Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*, Anjou-kori Oklevéltár) és a cîteaux-i nagykáptalan statútumainak feldolgozása, néhány korábbi adat kijavítása, a birtokokra vonatkozó valamennyi forrás összegyűjtése és a hiteleshelyi tevékenység részletesebb vizsgálata. A szepesi apátságra vonatkozó késő középkori okleveles anyag ma sincs teljesen kiadva, ez további kutatásokat tesz majd szükségessé.

1.2. Az alapítás

A történeti irodalomban kétféle információt olvashatunk a szepesi monostor alapítására vonatkozóan. Régen te királyi apátságnak tartották, aminek alapítója Kálmán szlavón herceg, IV. Béla öccse lett volna; újabb vélemények szerint magánmonostor, amit Ampod fia Dénes tárnokmester alapított.¹⁰

Két adat vonatkozik közvetlenül az alapításra. Az egyik a cîteaux-i generális káptalan 1223. évi statútuma: eszerint a magyar király tárnokmesterének új apátság alapítására vonatkozó kérelmét meghallgatták, kiküldik a lengyel Suleyów és Koprzywnica apátjait, hogy menjenek el a kijelölt helyre és a tárnokmesterhez; aki ha betartja, amit ígért, konventet hozathat a szintén lengyelországi Wąchockból.¹¹ A

⁹ Repertorium 172–180. p.

¹⁰ Kálmán herceg: *Békefi*, 1898–1902. I. 32. p., *Fekete Nagy*, 1934. 79. p., *Deáky*, 1937. 7. p. *Divald*, 1905–1907. I. 19. p. még azt is tudni véli, hogy Kálmán „a szerencsétlen végű Gertrud királyné üdvösségére” alapította 1216-ban (!). Ampod fia Dénes: *Solymosi*, 1984. 240. p., *Kosztá*, 1993. 119. p., *Hervay*, 1994. 140. p.; a tárnokmester indította alapítást Kálmán vitte végbe: *Janaushek*, 1877. 226. p., Repertorium 172. p. II. András neve is fölvetődött: *Wagner*, 1774–1778. III. 151. p., *Vencko*, 1927. 23. p., *Slivka*, 1991. 101–102. p. Slivka II. Andrásnak az alapításban játszott szerepét első felesége, Gertrúd testvércének, bambergi Eckbert püspöknek szepességi birtokaival hozza összefüggésbe. II. András kétségtelenül vonzódott a ciszterci rend felé, hiszen Gertrúdot a pilisi monostorba temettette, maga pedig az egresit választotta. A föltételezett alapítók személyére ld. *Deáky*, 1937. 7. p. 9. jz.

¹¹ *Petitio domini camerarii regis Hungariae de construenda abbazia exauditur, et committitur abbati de Sylo et de Copurnice, qui eant ad locum et ad camerarium regis, et si impleverint,*

másik adat IV. Béla 1260. augusztus 14-i oklevele, melyben saját régi, Kálmán herceg hozzájárulásával tett adománylevelét újítja meg. (Az ajándékozott birtok jelentős méretű.) Ebből első olvasásra az tűnik ki, hogy a szepesi apátságot IV. Béla alapította Kálmán beleegyezésével.¹² A Szepesség a XIII. század elején hercegi javadalomként Kálmán birtokában volt,¹³ tehát ő kellett hogy létesítse a monostort, függetlenül attól, hogy az oklevelet a nagyobb hitelesség kedvéért a királyi kancelláriával állíttatta ki. IV. Béla évtizedekkel később alaptalanul tulajdonítja magának az akkor már föltehetően királyi kegyuraság alatt álló monostor alapítását.

A Szepesség földrajzi adottságaiból következően sokáig gyéren lakott volt, Szepes vármegye későn, a tatárjárást követően alakult ki. Ez a ciszterciek számára előnyös volt, hiszen könnyen kaphattak a rend alapítói és a generális káptalan elvárásainak megfelelő nagy kiterjedésű, érintetlen földbirtokot. A történész viszont sajnálja, mert emiatt kevés adat áll rendelkezésére. A terület tehát, mint fentebb említettük, Kálmán hercegé volt. A továbbiakban amellet érvelünk majd, hogy Ampod fia Dénesnek is volt köze a Szepességhez és a szepesi apátsághoz.

A generális káptalan statútumát ugyanis hitelesnek kell elfogadnunk. Ha a káptalannak voltak értesülései a magyar monostorok alapításáról, akkor ezek az információk mindig pontosak voltak. A 18 magyar ciszterci apátság alapítói 7 esetben szerepelnek a statútumok között, 11 esetben nem (ezen monostorok első említése

---

quod promisit, habeant potestatem mittendi conventum de domo de Camina. SC II. 1223/29. sz.; 1934-ben adták ki. A *camerarius* (kincstartó) csak a tárnokmester (*magister cubiculariorum*) lehet. A magyarországi latinságban később általánosan használatos *magister tavernicorum* elnevezése 1214-ben fordul elő először, a terminus a távoli Franciaországban 1223-ban még képlékeny lehetett. A XIII. században Magyarországon nem létezett más gazdasági jellegű fömlétságg. Sulcyów (*Sylo*), Koprzywnica (*Copurnice / Clara Provincia*), Wąchock (*Camina*) lengyel ciszterci apátságok, az első a gnieźnói főegyházmegyében, a második kettő a krakkói egyházmegyében feküdt. Bár Szepes neve a statútum szövegében nem olvasható, ez csak rá vonatkozhatik, más ciszterci monostor nem alapult ekkor az országban.

- 12 *Privilegium nostrum super collatione terrae..., quam quidem terram de consensu carissimi fratris nostri Colomanni Regis... contuleramus...* CDES II. 452–453. p.; *Vencko*, 1927. 315. p.; CD IV/3. 21. p. (Nem tartalmazza a határjárását.); RA 1239. sz. Az oklevél V. István 1271. IX. 20-i átírásában maradt fenn, ami Szentpétery szerint valószínűleg hamisítvány, de tartalmilag hiteles. RA 2109. sz. Fekete Nagy Antal az átíró oklevelet XV. századi hamisítványnak tartja, ami egy perben használt másolat volt, és miután az eredeti elveszett, a pecsét ráfüggesztésével akartak neki autentikus jelleget kölcsönözni. *Fekete Nagy*, 1934. 80. p.
- 13 A legkorábbi adat Kálmán birtoklására 1229-ből való: ekkor Don és Mátyás testvércet erősitette meg Tamásfalva birtoklásában. ÁUO VI. 477. p. (Az oklevél címében tévesen 1220 szerepel.) Erzsébet idősebb királyné egy 1279. évi oklevélben olvassuk: *Colomanni regis..., qui dum viveret, terram Scepus possederat usque ad vitam suam cum pleno iure.* CD V/2. 582. p. Ld. erre *Fekete Nagy*, 1934. 52–53. p.

sokkal későbbi alapításuknál).¹⁴ A hét eset kiegészíthető egy nyolcadikkal, mert a pornói apátság inkorporációja két lépésben történt. Fennmaradt további öt alapításra vonatkozó kérelem, ami nem valósult meg. Ez az 1205 (Toplica alapításának kérelme) és 1277 (a kapornaki bencés apátság inkorporációjának terve) közti 13 adat a következő (zárójelben a végül meg nem valósult alapítások tervezett helye és kérelmezőjük neve):¹⁵

monostor neve	alapítás éve	alapító a generális káptalan szövegezésében	alapító
Toplica	1208	rex Ungariae (1205)	II. András
Pornó (1)	1219	dominus Stephanus filius Stephani	Csépán fia István
Szepes	1223	camerarius regis Hungariae	
Gotó	1232	archiepiscopus Golossensis	Csák nb. Ugrin
Pornó (2)	1234	dominus Praenestinus electus (1233)	Pecorari Jakab
Pétervárad	1234	primogenitus regis Hungariae	Béla herceg
Bélháromkút	1234	dominus Agriensis episcopus	Kilit egri püspök
(Dénesvölgy)	1239	palatinus Ungariae	(Tomaj nb. Dénes)
	1259	dominus rex Ungariae	(IV. Béla)
	1266	ducissa Galitiae	(IV. Béla leánya, Anna)
Ábrahám	1270	comes palatinus	Mojs nádor
(Tihany)	1271	rex Hungariae	(V. István)
(Kapornak)	1277	dominus episcopus Vesprimisensis	(Kőszegi Péter)

Látható, hogy a magyar király, nádor, a praenestei, az egri és a veszprémi püspök, a kalocsai érsek mint világi és egyházi méltóságok, valamint a trónörökös, a hajdani halicsi herceg özvegye és Csépán fia István mint magánszemély milyen

14 A nagykáptalani határozatokból megtudhatjuk még Borsmonostorról, hogy a generális káptalan beleegyezése nélkül alapították; Zágráb esetében is foglalkozik státútum az alapítással, de egyik szövegben sem szerepel az alapító személye.

15 A táblázat a Repertorium alapján készült. Az idézett adatok: 181. p. (Toplica), 154. p. (Pornó), 172. p. (Szepes), 101. p. (Gotó), 133. p. (Pétervárad), 53. p. (Bélháromkút), 121. p. (Dénesvölgy), 41. p. (1259, 1266 és Tihany), 47. p. (Ábrahám), 42. p. (Kapornak).

pontosan vannak megnevezve, csak a latin *Chepani* torzult *Stephani-ra*. A további II apátság alapítására vonatkozóan nincsenek adatok a generális káptalan statútumai között, így nem mondanak ellent a más forrásból származó ismereteinknek. A statútumok a 7 megvalósult alapítás esetében megbízhatónak és pontosnak bizonyultak, így a szepesi alapítással kapcsolatosnak is hitelesnek kell lennie. A tárnokmester szerepet játszott a fundációban. Elképzelhető lenne, hogy csak királya, II. András követeként szerepelt volna, ennek azonban ellentmond az, hogy 1208-ban, 1259-ben és 1271-ben a generális káptalan a királyt nevezte meg, amikor II. András, IV. Béla és V. István személyes kérelmével foglalkozott. A többi királyi alapítású magyar ciszterci apátság alapításakor sem működött közre közvetítő, igaz, itt a király neve vagy a királyi méltóság említése sem őrződött meg a statútumokban. Mindezek alapján leszögezhetjük, hogy a szepesi monostor alapítója Ampod fia Dénes. Motivációja az *imitatio regni* lehetett, ez nem volt idegen a kortól, bár a világi főurak ritkán alapítottak ciszterci monostort.¹⁶

Lássuk ezek után a tárnokmester és a Szepesség kapcsolatát! Ampod fia Dénes¹⁷ 1216-ban szepesi ispán volt.¹⁸ Ezelőtt és ezután egészen 1254-ig csak 1224/25-re van biztos információ a szepesi ispánról (Gyula). 1202-ben szerepel egy Tamás szepesi ispánként, ám ez téves adat. 1254-től többször hallunk Detre szepesi ispánról; egy 1256. évi említésből kikövetkeztethető, hogy 1254 előtt működnie kellett egy Arnold szepesi ispánnak is. 1248-ból ismert egy Henrik nevű alispán. 1262 után sűrűsödnek a szepesi ispánokra és alispánokra vonatkozó adatok.¹⁹ Látható, hogy a számunkra fontos 1216-i adat körül nagy úr tátong. Ampod fia Dénes tárnokmester-sége (1216–1222, majd rövid megszakitással 1224-ig) mellett 1216-tól 1219-ig és 1226-ban újfári, 1220 és 1222 között pedig bácsi ispán is volt.²⁰ Az 1216. évi oklevél

16 A rend nehezen tudta összecygetetni elveit, monostorainak szabadságát a nemzeti monostor intézményével; a potenciális alapítók szemében sem lehettek népszerűek az ő igényekkel szemben mercv, rugalmatlan ciszterciek. Repertorium 21. p., *Solymosi*, 1984. 239–240. p.

17 Éltérc ld. *Wertner*, 1895., *Petrovics*, 1994.

18 II. András egy oklevelének méltóságsorában szerepel Dénes tárnokmester szepesi ispán. CD III/1. 178. p., RA 308. sz. *Wertner*; 1897–1898. III. 108. p. szerint az adat óvatossággal kezelendő, *Fekete Nagy*, 1934. 351. p. és *Kristó*, 1988. 393. p. 476. jz. hitcesként fogadja el. Ampod fia Dénes szepesi ispánságát *Zsoldos*, 2001. 25. p. Kálmán halicsi ispánságával magyarázza; Szepes megye mintegy hátszágul szolgált Kálmán számára, élén a király hű emberével.

19 A szepesi ispánokra ld. *Wertner*; 1897–1898. III. 108–109. p., *Fekete Nagy*, 1934. 351–354. p.; az alispánokra pedig *Fekete Nagy*, 1934. 355–361. p.

20 Ld. *ccrc Wertner*; 1897–1898. I. 439–442. p. (Abaújvár), 442–447. p. (Bács). E két vármegye Szepesenél sokkal jobban adatolt. RA 371. sz. szerint Ampod fia Dénes 1221-ben barsi ispán is volt, ezt azonban se *Wertner*; 1897–1898. 453. p., se *Petrovics*, 1994. nem említi. (Nem is cáfolja.) Előbbi azonban hozzá Simon barsi ispánt ugyancsak 1221-ben.

egy szatmári birtok adományozásának megerősítéséről szól, nem világos tehát, hogy Ampod fia Dénes miért pont akkor használta Szepes vármegye ispáni címét és később miért nem.

Teljességgel még Ampod fia Dénes szepességi birtokossága sem zárható ki. Ennek a feltevésnek ugyan nincs írásos alapja, ám megfontolandó, hogy egyetlen olyan oklevél sem ismert, amelyben Ampod fia Dénes birtokot kapna a királytól, holott köztudottan II. András „új intézkedéseinek” egyik legfőbb haszonélvezője volt. Elvileg elképzelhető, hogy a Szepességben is kapott birtokot. Ezzel függhet össze az a furcsa tény is, hogy az apátság birtokainak törzsállományába tartozó Savnik és Vidernik be van ékelve a lándzsásfalvak közé és megszakítja azoknak összefüggő sorozatát.²¹ Ennek oka ismeretlen, de az adat talán amellettszól, hogy ez a két falu nem a király, illetve Kálmán herceg alá tartozott, mint a többi.

Ugyanakkor kétségbevonhatatlan, hogy a szepesi monostor kegyura a későbbiek során a király lett. Az 1260-i oklevélen kívül ezt bizonyítja mindenekelőtt a Nagy Lajos által 1347-ben adományozott bírósági *exemptio*;²² az uralkodó ebben a kiváltságban nyilván csak a saját monostorát részesíthette. XI. Gergely pápa egy 1374. évi leveléből is az következik, hogy Nagy Lajos a maga jogának tartotta a szepesi apát kinevezését — éppen ez ellen tiltakozott a pápa az esztergomi és a kalocsai érseknél.²³ Nagy Lajos alatt tehát a szepesi apátság biztosan királyi kegyuraság alatt állott, IV. Béla fent említett kiváltságoló oklevele szerint már 1260 előtt királyivá minősült át. Erre a jelenségre, hogy ti. egy magánkegyuraság alatt álló monostor királyivá válik, több példát ismerünk a XIII. századi magyar történelemből:

- 1) A borsmonostori ciszterci apátságot Miskolc (Bors) nembeli Domonkos bán alapította 1190 körül. Fia, Bors ispán, mivel nem voltak fiai, 1225-ben felajánlotta a monostort II. András királynak, aki el is fogadta azt. Bors ispán 1231-ben inkább sógorának, Hontpázmány nembeli Sebesnek adta az apátságot. Később Lőrinc étekfogómeister lett a kegyúr; IV. Béla 1268-ban, majd IV. László 1275-ben neki adományozta a patronátust. Az apátság tehát Bors eredeti szándékának megfelelően mégiscsak királyi kézbe került; kegyuraságát a mindenkori uralkodó a fenti eseteken kívül is többször eladományozta.²⁴

---

21 Fekete Nagy, 1934. 57. p.

22 CD IX/1. 478. p.

23 *Nostis enim, quod memoratus Rex ius praesentandi abbatem monasterii sancte Marie de Scepus ordinis Cisterciensis Strigoniensis diocesis, et in similibus ius habere non potest.* VMS II. 144. p.

24 Repertorium 63–67. p.

- 2) A leleszi premontrei prépostságot Boleszló váci püspök (1188–1212) alapította. IV. Béla 1252-i oklevele szerint a monostort Boleszló II. András engedélyével alapította, de kegyuraságáról a király javára lemondott. A kegyuraságot ezért IV. Béla ugyanekkor Miklós fia András ispánnak adta. A rendházat IV. László 1290-ben ismét eladományozta.²⁵
- 3) Ugyanígy a sági premontrei prépostság, amelyet Hontpázmány nembeli Márton bán alapított 1238 előtt, felszentelésének pillanatától királyi monostor lett; a fundátor följánlotta a személyesen jelen lévő IV. Bélának.²⁶
- 4) II. András 1208-ban adott engedélyt Győr nembeli Pót, Csépán és Mór fia István ispánoknak, hogy Lébényben bencés apátságot alapítsanak. 1263-ban azonban IV. Béla a kegyuraságot, amit korábban Lőrinc étekfogómasternek juttatott, visszaadta Győr nembeli Konrádnak.²⁷

A fenti példák mind abból a korból valók, amikor feltételezésünk szerint a szepesi apátság is királyi patronátus alá került. Különösen a borsmonostori — ciszterci — analógia tűnik meggyőzőnek. Elvileg az is elképzelhető, hogy IV. Béla a szepesi apátságot magánmonostorként dotálta, ám ez igen valószínűtlen. IV. Béla nem királyi alapítású monostoroknak is juttatott adományokat, így például 1264-ben a türjei és 1266-ban a sági premontrei rendházaknak — előbbinek részben csereként —, de ezek sokkal kisebbek, mint a szepesi.²⁸ A nem királyi monostorok királyi dotációja nem volt jellemző. Nem lehet biztosan tudni, hogy az 1260. évi privilegiális oklevélben szereplő birtok megegyezik-e az eredeti adománnyal. Lehet, hogy IV. Béla kiegészítette a Dénes tárnokmestertől származó birtokot, de az is lehet, hogy az eredetileg is igen nagy volt.

Következtetésként mindebből azt vonhatjuk le, hogy az alapító Ampod fia Dénes, de a monostor még az 1260. augusztus 14-i oklevél kibocsátása előtt királyi kegyuraság alá került, esetleg IV. Béla birtokvisszavételi politikájával összefüggésben és Kálmán herceg közreműködésével. Az alapítás maga gyorsan lezajlott, az 1223. évi generális káptalan határozta el, és Szepes (*abbatia Sanctae Mariae in Scips*) még

---

25 *Körmendi*, 2001–2002. 46. p.

26 CD IV/3. 433. p., RA 1586. sz.

27 *Hervay*, 2001. 499–500. p.

28 Türje: *Körmendi*, 2002. 8–9. p. Ság a tatárjárás után ismét a Hontpázmány nem kegyurasága alá került. 1268-tól királynéi monostor. A Hontpázmány nembeliek 1272-ben megpróbálták visszaszerezni a kegyuraságot, 1298 körül pedig földúlták a monostort. *Körmendi*, 2002. 19. p.

1223-ban bekerült a ciszterci monostorok jegyzékébe.²⁹ Ez minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a fundáció 1223-ban történt.³⁰ Az alapító szerzetesek lengyelek voltak, a krakkói egyházmegyében lévő Wąchockból érkeztek. Szepes Wąchock révén a ciszterci rend morimondi ágához³¹ tartozott. A wáchocki és a szepesi konvent későbbi kapcsolatának közvetlen emléke nem maradt. Áttételesen utal erre a cîteaux-i generális káptalan egy 1449. évi statútuma, mely a káptalan akaratával szembeszegülő wáchocki apátról szól. A statútum emiatt a következő nagykáptalan elé idézi a krakkói egyházmegye és Nagy-Lengyelország összes apátját, valamint a szepesi apátot.³² Lehetséges, hogy a Szepes ekkor már nem a wáchocki, hanem a morimondi apátság alá tartozott. (Ld. később!) A szepesi monostort a Boldogságos Szűz Máriának szentelték.³³

1.3. Az első évtizedek

A generális káptalan 1237-ben elrendelte, hogy a szepesi (*de Syps*) monostor költözzék át egy Luchance nevű helyre. A végrehajtással a morimondi apátot bízta meg.³⁴ Luchanche feltehetően a mai Lucsivna (Lučivná), ami Savniktól kb. 20 kilométerre, Poprádtól nyugatra fekszik.³⁵ A tervbe vett helyváltoztatás nem történt meg.

---

29 Repertorium 172. p. A generális káptalan statútumaiban és a monostorjegyzékekben is dokumentált magyarországi ciszterci alapítások többsége — a renden kívül álló egyén által történt alapítás és a szerzetesecsoport megtelepedése — 2–3 éves folyamat volt. (Éppen az előbbi két adatból következően.)

30 A mást állító hagyományok felsorolását ld. *Janauscheck*, 1877. 226. p., *Deáky*, 1937. 6. p.

31 Cîteaux első négy filiája: La Ferté, Pontigny, Clairvaux és Morimond fontos szerepet játszott a rend kormányzásában. Ez a négy apát vizitálta Cîteaux-t. A négy apátság filiációja, vagyis a belőlük közvetlenül vagy közvetve leszármazott monostorok összessége jelenti a ciszterci rend négy ágát.

32 SC IV. 1449/85. sz.

33 A XIX. század második felében bukkant föl a történeti irodalomban az a nézet, miszerint a templom búcsúja Mária születése, vagyis Kisboldogasszony lett volna. *Fuxhoffer–Czinár* II. 83. p., *Rupp*, 1870–1876. 237. p., *Ortvay*, 1891–1892. I. 57. p. Az érvelés alapja az, hogy a savniki templom ma Kisboldogasszonynak van szentelve. Míután azonban erre egyetlen középkori forrás sem utal, valószínűbb, hogy a középkorban Nagyboldogasszony, Mária mennybevétele volt a címünnep, mint a ciszterci monostorokban Európa-szerte mindenhol. A monostor pusztulása után több száz évvel épült falusi templomra nem feltétlenül hagyományozódott át változatlanul a titulus.

34 SC II. 1237/54. sz.

35 Repertorium 172. A tervezett új helyszínen vámszedőhely működött. *Slivka*, 1991. 102. p.

A szepesi apátság életképes volt, 1240-ben két tervezett alapítással is kapcsolatba került. A generális káptalan ekkor teljesítette a magyar királynak a veszprémi apácakolostor inkorporációjára vonatkozó kérelmét és a körülmények megítélésére a szentgotthárdi és a vértesszentkereszti apátot küldte ki. Úgy határozott, hogy az új alapítás Szepes (*Syps*) filiája legyen.³⁶ A veszprémvölgyi rendházba ciszterci apácák költöztek; az 1240-es dátumot csak az előbbi forrás támogatja. A veszprémvölgyi apácák és Szepes későbbi kapcsolatának semmilyen jele nincsen.³⁷

Ugyancsak 1240-ben bízta meg a generális káptalan a szepesi (*de Cyps*) apátságot azzal, hogy küldjön konventet az újonnan alapítandó dénesvölgyi apátságba. Ha nem tudna, küldjön Morimond, ez esetben viszont Dénesvölgy Morimond filiája legyen. A helyzetet a kerci és a vértesszentkereszti apátnak kellett megvizsgálnia.³⁸ Egy 1239. évi statútumból tudjuk, hogy az alapító Tomaj nembeli Dénes nádor (1235–1241) lett volna, de terve nem valósult meg. Valószínűleg azért nem, mert a nádor a muhi csatában (1241. április 11-én) életét veszítette. A Tusagarnak, illetve *Vallis Dionysiina*knak nevezett hely pontosan nem lokalizálható, talán a Losonctól északnyugatra lévő Tugár folyóhoz és faluhoz van köze.³⁹ A szepesi monostor létszáma tehát elegendő mértékben gyarapodott ahhoz, hogy filiát alapítson: ez elvileg legalább a létszám megduplázódását jelenti. (Szabályosan 12 ciszterci szerzetes kellett egy új apátság alapításához.)

A tatárjárás a Szepességet sem kerülte el, a szepesi szászok a hagyomány szerint Menedékszirtre (*Lapis refugii*) menekültek, amely ekkor kapta nevét.⁴⁰ Menedékszirt, ahol 1299-ben karthauzi monostor alapult, kb. öt kilométerre esik a szepesi apátságtól, így minden bizonnyal a ciszterciek is itt húzódtak meg, hiszen a Hernád völgyében fekvő rendházuk sokkal nehezebben lett volna védhető. Albert szepesi apát 1260-ban kérte a királytól birtokainak megerősítését, mivel korábbi adománylevelei elégték. A szepesi apátságot elpusztító tűzvész időpontja nem határozható meg teljes biztonsággal, de a királyi oklevélben valószínűleg nem a tatárjárás okozta károkról van szó, mivel szövege nem említi a tatárokat és majdnem 20 évvel később kelt.⁴¹

---

36 SC II. 1240/62. sz.

37 Eldönthetetlen, hogy a rendházat közvetlenül 1240 előtt görög vagy bencés apácák lakták-c. Veszprémvölgyre ld. Repertorium 192–193. p.

38 SC II. 1240/63. sz.

39 SC II. 1239/26. sz., Repertorium 40–41., 121. p.

40 *Fekete Nagy*, 1934. 86. p.

41 Kiadásait ld. fentebb. *Deák*; 1937. 10. p. ismeretlen oknál fogva a második leégést 1256 körülre teszi.

A szepesi apát renden belüli fontos szerepét mutatja, hogy 1248-ban ismét egy alapítási ügyben működött közre. A ciszterci generális káptalant 1249/50-ben foglalkoztatta a biharszentjánosi apátság inkorporációja. A statútumokban Körös-parti Keresztelő Szt. János-apátságnak nevezett szentjánosi monostor megvizsgálásával 1249-ben a szepesi (*de Seips*) és a szczyrzyci apátokat bízta meg. Az új alapítás, Koprzywnica (Copivinc; a krakkói egyházmegyében) filiája lett.⁴² 1250-ben a morimondi apát vagy alkalmas emberei is kiküldettek a szentjánosi alapítás ügyében.⁴³

A szepesi apátságra vonatkozó első magyar okleveles adat 1248-ból való, ekkor a szepesi apát egy birtok eladásánál működött közre szomszédként mint tanú.⁴⁴

1254-ben a szepesi apát megbízást kapott IV. Ince pápától (1243–1254) a sáros-pataki domonkos priorral és a szepesi préposttal, valamint a pápa küldöttjével, Ubaldus szubdiakónussal és káplánnal együtt, hogy teremtsenek rendet az egri egyházmegye plébánosainak a püspök és a káptalan elleni perében, mely a jövedelmek elosztásáról folyt. A pápai oklevelét, amely inti az egri püspököt, hogy ne zaklassa az egyházmegyéjében lévő papokat, Vilmos szepesi apát és János szepesi prépost 1328-ban felhasználta Telegdi Csanád ellen.⁴⁵

1.4. Az Árpád-kor vége: fokozódó aktivitás

A XIII. század második feléből már lényegesen több adatunk van a szepesi ciszterci rendházról. Ekkor működött két első név szerint is ismert apátja, Albert (1256–1267) és I. János (1286–1310). Ekkor foglalták írásba a monostor alapvető privilégiumait. Kibontakozott az apátság szepesi illetékességű hiteleshelyi tevé-

42 SC II. 1249/28. sz. Szczyrzyc (*de Luiduiner*); Lengyelországban, a krakkói egyházmegyében fekszik, Koprzywnica (*Copivinc*) ugyancsak. A statútum nem rendeli Szentjánost Szepces alá, mint ahogyan *Győrffy*, 1963–1999. I. 668. p. állítja.

43 SC 1250/36. sz. A Bihar vármegyében fekvő szentjánosi bencés apátságot 1215 előtt alapította a Hontpázmány nem Keresztelő Szt. János tiszteletére. 1249–1250 Cîteaux-ban a ciszterci-ekhez való átvételéről döntöttek, de soha nem került rá a rend monostorjegyzékeire. Az esetleges ciszterci jelenlétre utaló utolsó adat 1259-ből származik, ekkor Szentjánost a generális káptalan Koprzywnica helyett a morvaországi Plasy alá rendelte. SC II. 1259/36. sz. 1294-ben apátját említik, aki valószínűleg bencés. 1334-ben a rendház biztosan bencés. (Bihar)szentjánosra összefoglalóan ld. *F. Romhányi*, 2000. 63. p., *Győrffy*, 1963–1999. I. 667–668. p.

44 HO VIII. 53. p., RA 873. sz.

45 A pápai oklevél 1328. évi átírata: MES III. 195. sz., AOkl X. 447. sz. Ld. még IV. Sándor pápa (1254–1261) 1255. évi ítéletlevelét: ÁUO VII. 390–392. p.

kenysége. Két esetben, 1286-ban és 1293-ban kapcsolatba került a szepesi káptalan saját belső ügyeivel is.

Ahogy már említettük, Albert apát 1260. augusztus 14-én megújította Kálmán herceg a monostornak szóló, de elégett adománylevelét. Az apátság birtokai jókora egybefüggő tömböt képeztek Szepes megye délnyugati sarkában, nagyrészt a Gömör-Szepesi-érchegység — gyakorlatilag ma is lakatlan — ide eső részét ölelték föl. A privilégiumot V. István 1271-ben megerősítette.⁴⁶

A szepesi ciszterciek másik fontos kiváltságukat 1294-ben kapták Jakab szepesi püspöktől. Megszerezték tőle Savnik, Vidernik, Toplica és Alcnó falvak tizedeit és minden természetbeni jövedelmét. Az apátság ellenszolgáltatásként évi 20 szepesi súly⁴⁷ szerinti ezüstmárkát tartozott fizetni: tízet Szt. Jakab ünnepén (július 25.), tízet pedig Szt. Mihályén (szeptember 29.). A püspök minden jogáról lemondott a fent említett (és a jövőben alapítandó) falvakban (a tizedekről is).⁴⁸ A monostor birtokigazgatására vonatkozó első adat 1264. évi, ekkor Albert apát Sztojánfalva községet soltészszágba adta Hilbrandnak.⁴⁹

Az 1250-es évektől az okleveles anyagban egyre gyakrabban jelenik meg a szepesi apát. A monostor 1262 előtt már hiteleshelyi tevékenységet is folytatott.⁵⁰ 1256-ban Detrik szepesi ispánnal együtt Albert apát iktatta be birtokába Jordán ispánt,⁵¹ 1267-ben pedig Mihály zólyomi és szepesi ispánnal együtt lipthói Bogo-

---

46 *Vencko*, 1927. 317. p. (méltóságsorral), CD V/1. 128–129. p. (anélkül). Fejér az átirát 1260-i oklevélre 1270-esként hivatkozik. RA 2109. sz.

47 Bogdán István metrológiai monográfiájában a szepesi fontot „még kérdőjelesen sem tételtezté”, mert feltételezése szerint a font szokott nagyságánál sokkal kisebb volt, és nem ismerte egyetlen előfordulását sem. *Bogdán*, 1991. 448. p. Ezen dolgozat okleveles anyagában négy-szer is szerepel a szepesi súly, a szepesi pondus; elsőként az itt hivatkozott diplomában: *bis decem marcas argenti ponderis Scepcensis*. CD VI/1. 330. p. További előfordulások: 1264: HO VI. 125. p., illetve CD VI/1. 338. p.; 1315: CD VIII/1. 583. p.; 1326: CD VIII/3. 161. p. = CD VIII/5. 172. p., SS II. 66. p. A szepesi pondus tehát a XIII. és a XIV. században valóban használt mérték volt.

48 CD VI/1. 330–331. p. Jakab szepesi prépostot (1284–1301) III. András 1293-ban püspöki méltóságra emelte. Mind ő, mind Nagy Lajos megpróbálta a szepesi prépostságot püspökséggé tenni. *Ortvay*, 1891–1892. I. 55. p. *Deák*, 1937. 12. p. ismeretlen oknál fogva az oklevélben említett fenti négy faluén kívül Sunyava és Grénic tizedeiről is beszél. Grénic tizedei 1294-ben valóban a szepesi apátságé voltak, de nem Jakab adományaként. A legkorábban 1321-ben említett Sunyava pedig nem is a szepesi apátságé volt. (Ld. lentebb!)

49 HO VI. 125–126. p., CD VI/1. 338–339. p.

50 Mihály szepesi ispán 1262-i oklevele utal Adalbertus (helyesen: Albertus) szepesi apát levelére. 1309. IV. 15-i átirásban RS I. 632. sz.

51 CD IV/2. 381. p., RA 1105. sz.

mért.⁵² Albert apát 1257-ben egy birtokper ítéletét hagyta jóvá a szepesi szász gróffal.⁵³ 1263-ban egy másik birtokperben Albert apát oklevele is bizonyító erővel bírt.⁵⁴ 1269-től 1274-ig négyszer találkozzunk Bagamér ispán újonnan szerzett birtokával — egy erdővel —, ezzel szomszédos volt a szepesi apát földje.⁵⁵ 1275-ben a szepesi apát bíróként szerepelt egy örökösödési ügyben. Itt személyesen is érdekelt lehetett, mert a szóban forgó birtok határos volt az övével.⁵⁶ Egy 1286-i oklevélben, mely a szepesi prépost és káptalan közti viszályt simította el, a szepesi apát az ítélet végrehajtását volt hivatott ellenőrizni: Ipoly lektornak előtte (és a jemniki plébános előtt) kellett egy márkát fizetnie a prépost számára.⁵⁷ 1289-ben a lomnici bíró oklevelét tanúként János apát — Jakab szepesi préposttal együtt — pecsétjével erősítette meg.⁵⁸ 1293-ban a Jakab szepesi püspök és a káptalan megkapta III. Andrástól a Poprád folyó és a Lőcsei-hegység (középkori neve Szemenye)⁵⁹ közti erdőséget, a határjárás elvégzését a ciszterciek kapták feladatuk.⁶⁰ 1295-ben a szepesi apát Jakab szepesi püspök és káposztafalvi Hench birtokügyében bocsátott ki oklevelet.⁶¹ 1300-ban a szepesi apát és a sztefanita magiszter is beleegyezett abba, hogy Jordán ispán Vitkfalva nevű birtokán kápolnát alapítson.⁶²

1291-ben János apát egy telket adományozott Pacusius udvarbírájuknak Apatavinc faluban a monostor önfeláldozó védelméért.⁶³ Pacusius súlyosan és maradandóan megsebesült. Jakab szepesi püspök azt mondja említett tizedeket adományozó 1294-i oklevelében, hogy a ciszterciek minden emberi vigasz híján vannak.⁶⁴ 1290 körül valamilyen súlyos támadás érte tehát a monostort, amiről nem tudunk többet az

---

52 RA 1559. sz. (Kiadás is itt.) Szentpétery szerint hamisítvány.

53 CD IV/2. 441. p.

54 RA 1349. sz. (Kiadás is itt.)

55 RA 1618. sz. (1269. X. 25.), 2371. sz. (1273. V. 27.), 2500. sz. (1274. V. 12.); CD V/2. 180. p. (1274).

56 RS I. 536. sz. (1308. I. 19-i átiratról.)

57 MES II. 188. sz.

58 ÁUO IX. 517. p.

59 *Fekete Nagy*, 1934. 37. p.

60 CD VI/1. 251–254., RA 3932. sz. A prépostot 1312-ben ismét beiktatták az erdő birtoklásába. SS III. 3–4. p.

61 Regesza: CD VI/1. 398. p.

62 CD VI/2. 269. p.

63 HO VII. 218. p.

64 CD VI/1. 330–331. p.

1291-i diploma közlésénél, hogy az apátság irigyei, vetélytársai (*aemuli*) követték el. A dolog a XIII. század végi Magyarország zilált állapotának kétségtelen jele.⁶⁵

A XIII. század vége birtokpereket is hozott a szepesi apátság számára. Hét választott bíró hozott ítéletet János apát és konventje, valamint soltész, sztojáni Hilbrand ügyében. A soltész grénici és kubaki jogairól folyó vitát kompromisszumos megoldás zárta le.⁶⁶ 1298-ban a szepesi apátnak az 1267-ben (délnyugati) szomszédjává vált Bagamér ispán fiaival, Miklóssal és Boddal lehetett pere; a két fél birtoka között meghúzendó határról a szepesi káptalan oklevele intézkedett.⁶⁷

A cîteaux-i generális káptalan 1281-ben engedélyezte a szepesi apátnak, hogy távol maradjon a káptalantól.⁶⁸ A generális káptalan 1297-ben a szepesi apátság fölötti gyámkodást a morimondi apátra bízta, hogy ő gondoskodjék (szepesi) apátról.⁶⁹ A statútumból nem derül ki, hogy egyszeri alkalomról van szó, vagy Szepes Morimond leányapátsága lett. Lehet, hogy Szepes Morimond alá került, emellett szól, hogy 1397-ben a morimondi apát szerint a szepesi monostor közvetlenül alá volt vetve a morimondinak.⁷⁰ 1399-ben a szepesi rendházból az ottani méltatlan életmód miatt eltávozott Lőrinc testvér a morimondi apáthoz, mint feljebbvalójához fordult.⁷¹ Ez utóbbi adat a filiáció szempontjából nem egyértelmű, hiszen Szepes Wąchock alatt is a morimondi ághoz tartozott, Lőrinc tehát ebben az esetben is fordulhatott a morimondi apáthoz. 1449-ben Szepes Wąchock ügyében idézték meg a nagykáptalanra. A kérdés eldönthetetlen; tudjuk azonban, hogy a generális káptalan az atyapátsági jogot csak kivételesen súlyos vétségek esetén vette el.

1.5. A fénykor

A királyi hatalom megerősödésével és az ország belső rendjének helyreálltával párhuzamosan élte fénykorát a szepesi apátság. Ekkor, 1290 és 1330 között volt legélénkebb hiteleshelyi tevékenysége, birtokain telepítések folytak: pl. 1320-ban a tervezett Hencfalváé. A környéken terjedt az eredetileg ciszterci gyakorlatot jelentő

---

65 *Deák*, 1937. 11–12. p. A Szeccesség Aba Amádé hatalmi övezetébe tartozott. Amádé 1311-ben halt meg. Fiait Károly Róbert az 1312. VI. 15-i rozgonyi csatában győzte le. 1317-ben ismét fel-lázadtak, ezután földönfutókká lettek.

66 CD VI/1. 332–335. p.

67 LTR 40. p., CD VI/2. 174–175. p.

68 SC 1281/58. sz.

69 SC 1297/6. sz.

70 *nobis [abbati Morimundensi] immediate subiectus*. Az 1397. évi levél átirata: SC 1411/32. sz.

71 SC 1399/14. sz.

grénici és kubaki jog. A történetírás szerint a hazai ciszterci rend egésze ekkor már túl volt virágkorán (1180–1280)⁷² — a fennmaradt szepesi adatok fáziskésést mutatnak. A korszak apátjai: I. János (1286–1310), S. (1312), II. János (1314–1320), I. Vilmos (1326–1328), III. János (1330–1331), II. Vilmos (1346–1347).

1302 februárjában a Pozsonyban tartózkodó Niccolò Boccasini ostiai és velletri püspök, VIII. Bonifác pápa követe (a későbbi XI. Benedek pápa) utasította a szepesi apátot, hogy közösítse ki Felicián (*Filicianus*) fia Miklós esztergomi kanonokot és segítőt, mert elfoglalta és bitorolja a szepesi prépostság javait.⁷³ A kanonok Boccasini egy korábbi levelével indokolta tettét. Májusban Boccasini megismételte az exkommunikációt, egyben — másodszor — megidézte Miklóst Pozsonyba. Az idézést a szepesi apát adta tudtul, az idézés átadásának napját meg kellett üzennie a legátusnak. (Miklós kanonoknak az ezt követő 15 napon belül kellett megjelenie Boccasini előtt.)⁷⁴

Az Árpád-ház kihalását követő zavaros időszak elhúzódása miatt V. Kelemen pápa 1308 tavaszán újabb legátust küldött Károly Róbert segítése érdekében, Gentilis de Monteflorum bíborost. Gentilisnek a szepesi apátság (*abate di Santa Maria di Zippisi*) is fizetett *procuratiót*, ahogyan ezt a bíboros számadáskönyve bizonyítja. A szepesi apát 1308-ban egy ismeretlen célú megbízatást is kapott a legátustól.⁷⁵

1312-ben Károly Róbert, Pál szepesi prépost kérésére megparancsolta S. szepesi apátnak, hogy az 1293-ban a káptalannak adományozott erdő határjárására — a királyi megbízotthoz, budai Lászlóhoz csatlakozva — küldje ki hites emberét, és iktassa be a prépostot. Az apát *relatiója* szerint az erdő bejárása megtörtént; az elmentmondókat a király elé idézte.⁷⁶ Ugyanezen ügy folyamán Csák nembeli János országbíró (1311–1314) 1313-ban kérte a szepesi apátot, hogy tanúságtételével erősítse meg a királyi ember idézéseit. Az apátnak meg kellett írnia az idézés időpontját és a megidézettek nevét.⁷⁷ Ez a *relatio* nem maradt meg. Ezek az idők több-kevésbé még az Amadé-fiak tartományuraságának jegyében teltek.

Az apátságnak 1326-ban pere volt Popráddal Alcnó adóival kapcsolatban, a fogadott bírák hozta ítélet szerint az alcnói jobbágyok a monostoron kívül Poprádnak

72 *Solymosi*, 1984. 241. p.

73 MES II. 537. sz., AOkl I. 181. sz.

74 MES II. 544. sz., AOkl I. 223. sz.

75 MV I/2. 424. p.

76 SS III. 3–4. p., AOkl III. 295. sz., 297. sz.

77 RS I. 1143. sz. (kiadás), AOkl III. 624. sz.

is fizettek.⁷⁸ János apát a biztonság kedvéért még ugyanazon év novemberében átiratta Jakab szepesi püspöknek a négy falu tizedeire vonatkozó adománylevelét.⁷⁹ I. Vilmos apát és János szepesi prépost 1328-ban közösen léptek föl az egri püspök, Telegdi Csanád (1322–1330) ellen. IV. Ince pápa régi levelére hivatkozva figyelmeztették a püspököt, hogy az egyházmegyéjében illetékes plébánosokkal és vikáriusokkal igyekezzen békés úton megegyezni, és ne zaklassa őket, még akkor sem, ha perben áll velük.⁸⁰ Érdekes, hogy az esztergomi főegyházmegyében fekvő szepesi prépostság és apátság tiltakoztak az egri püspök önkényessége ellen; Telegdi Csanádról tudjuk, hogy többször, határozottan föllépett egyházmegyéje jogainak érdekében.

Körülbelül 20 évvel később, 1346-ban ismét per folyt a szepesi káptalan és az apátság között Marcelvára birtoklásáért. A döntést Nagymartoni Pál országbíró (1328–1349) hozta meg Visegrádon. Az apát meghatalmazottakat küldött. Az ítélet szerint Marcelvára János prépost haláláig a cisztercieké lett.⁸¹

1347-ben Vilmos apát pápai megbízatást teljesített. VI. Kelemen pápa (1342–1352) 1345-ben bíróvá és szentszéki delegátussá nevezte ki, ennek értelmében a miechówi prépostsággal perlekedő János krakkói püspököt a szepesi káptalanba, maga elé idézte 1347. Szt. György ünnepének másnapjára (április 25.).⁸² VI. Kelemen pápa felkérésére Szigfrid garamszentbenedeki és András visegrádi bencés apátok elrendelték, hogy a szepesi ciszterci apát, a menedékszírti karthauzi apát és jó néhány szepesi plébános gyűljenek össze 1349 januárjában a szepesi káptalannál a szepesi székesegyház építésének ügyében.⁸³ VI. Ince pápa (1352–1362) 1353-ban bélai János esztergomi egyházmegyes klerikusnak esztergomi beneficiumot adományozott, beiktatását a szepesi apátra, a jászói prépostra és egy avignoni klerikusra hagyta.⁸⁴

Nagy Lajos 1347-ben bírósági *exemptiót* adományozott a szepesi apátságnak, az apát valamennyi népe és nemese (*serviense*) minden bírósági ügyében ítélezhetett. Följebbviteli fórum a királyi jelenlét bírósága lett.⁸⁵

78 CD VIII/3. 160–161. p. = CD VIII/5. 172–173. p., SS II. 66–68. p. (A 68. oldalon a cset 1326. IV. 29. helyett 1326. V. 6.) AOkI X. 159. sz.

79 CD VIII/3. 139–140. p., AOkI X. 447. sz.

80 MES III. 195. sz., AOkI XII. 221. sz.

81 *Vencko*, 1927. 323–324. p.

82 *Vencko*, 1927. 325. p.

83 CD IX/1. 580–582. p.

84 Regesza: *Áldásy*, 1894–1895. II. 60. p., 99. sz.

85 CD IX/1. 478–479. p. (Ugyanez az oklevél 1348. X. 25-i téves dátummal: CD IX/7. 73–75. p.)

Nagy Lajos, aki más ciszterci monostorok ügyeivel is foglalkozott már,⁸⁶ a rendi élet általános hanyatlása miatt — ami, mint látni fogjuk, Szepest ekkor még nem érintette — a generális káptalanhoz fordult. Ez az erényes hírben álló Seifried von Waldstein reini apát személyében vizitátort küldött Magyarországra. Seifried az általa személyesen fölkeresett nyolc és hallomásból megismert három magyarországi apátság közül a szepesiről írta a legkedvezőbb jelentést Nagy Lajosnak. Beszámolójának hangulata komor, mert a legtöbb monostor lehangoló állapotban volt. Szepesbe érve azonban az apátot tisztos életű és az erkölcsöt tisztelő férfinak találta, akinek 12 fogadalmas szerzetese volt, és aki a monostort mind lelkiekben, mind anyagiakban a rend szokásainak megfelelően vezette. A vizitátor elrendelte, hogy a monostor lehetőségeinek megfelelően az apát 18 szerzetest tartson, ezt az ügyet kiemelten Nagy Lajos figyelmébe ajánlotta. A szepesi monostor évi jövedelme 90 márkát, azaz 245 forintot tett ki. A szepesin kívül csak a péterváradai és a kerci konvent számlált 12 tagnál többet.⁸⁷

A szepesi apátság szerzeteseinek társadalmi és nyelvi hovatartozására nem vonatkozik konkrét adat. Régebbi nézet szerint a magyar ciszterci monostorok hazai utánpótlása mérsékelt volt, inkább külföldi rendházak feleslegéből tartották fenn magukat.⁸⁸ Valójában még hozzávetőlegesen sem határozható meg a hazai és a külföldi utánpótlás aránya.⁸⁹ Seifried von Waldstein 1357-ben a királyon keresztül javasolta a konventeknek, hogy magyarokat és nem magyarokat is fogadjanak tagjaik közé.⁹⁰ A Szepesség nyelvileg különösen kevert volt, magyarok, szászok és szlávok éltek együtt. A ciszterci monostorba minden biztonnal innen érkeztek belépni vágyók, mert lengyel anyaapátságával, Wąchockkal való kapcsolatának csupán egyetlen halvány nyoma van; valószínűtlen, hogy onnan küldtek volna szerzeteseket. (Az alapító konvent tagjai persze minden biztonnal lengyelek voltak.) 1260-ban a szepesi monostor birtokainak határjelei felerészben szláv nyelvi elne-

---

86 Például 1347-ben saját bíraskodása alá vonta a szentgotthárdi monostort, ugyancsak 1347-ben védelmébe vette a gotói apátot, a borsmonostori szerzetesek 1353-ban protektort választhattak maguknak. *Repertorium* 161., 101., 68. p.

87 A Szepesről szóló jelentés: *Békefi*, 1898–1902. I. 255. p. Seifried von Waldstein küldetéséről részletesen ld. *Békefi*, 1898–1902. I. 69–76. p.

88 *Repertorium* 24. p. *Kosztai*, 1993. 125–126. p. a XIII. század elejétől a francia befolyással szemben Heiligenkreuz szerepét hangsúlyozza.

89 *Solymosi*, 1984. 241. p.

90 *Békefi*, 1898–1902. I. 257. p. *Békefi*, 1898–1902. I. 74. p. a vizitátornak ebből a rendelkezésből egyencsen azt a következtetést vonja le, hogy a középkorban „mily magyarok” voltak a ciszterci: hazafias indítékből nem akartak másokat fölvenni. Ezért volt szükség Seifried rendelkezésére.

vezések voltak. Falui közül a legtöbb neve szláv eredetű (Savnik, Vidernik, Kubak, Toplica, Kravján, Lucsvivna), de van németesen csengő (Alcnó, Vikárdfalva, Hencfalva) is. A birtokokon nagyobb tömegű szlávtság élt.⁹¹ Az apátok és a szerzetesek neve nem hordoz információt származásukra nézve, mivel azt beöltözésükkor kapták. Ezek a meggondolások, ha gyengén is, de a szláv többségre látszanak utalni a konvent személyzetében. Természetesen itt nem mondhatunk biztosat.

A monostor belső életének leírásakor is csak általánosságokat ismétélhetünk. A nem túl nagy létszámú, maximum 10–15 főből álló konvent fő feladata a *divinum officium*, a zsolozsma végzése volt. Ez hét nappali és egy éjszakai imaórából állt, ezek éneklése mellett a szerzetesek naponta miséztek is. Ezenkívül birtokigazgatási és (nem túl jelentős) hiteleshelyi feladataikkal törődtek. A rend eredeti szelleme kétkezi munka végzését is megkövetelte — a kései Árpád- és az Anjou-korban ez egyre inkább elsikkadt.

Bizonyos fokú lelkipásztorkodásra utalhat egy 1294. évi adat, amely szerint Grénic és Kubak falvak tizedei az apátságot illetik, ennek fejében az apátságnak kell pappal ellátnia a falvakat.⁹² A ciszterciek valószínűleg inkább egy világi papot bíztak meg ezzel a feladattal. 1398-ban a szepesi kommandátor révén egy sor környékbeli falu temploma búcsút nyert.⁹³ Ez is a ciszterciek pasztorációs tevékenységére utal. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a Hernád menti falvak — mai formájukban barokk — templomai a középkorban bírtak-e ciszterci építészeti jegyekkel. Ha igen, ez egy újabb érv lenne a lelkipásztorkodás mellett.⁹⁴

1.6. A hanyatlás kezdete

A kései Anjou-kor a szepesi apátság vonatkozásában adatokban lényegesen szegényebb, mint a megelőző periódusok. A monasztikus rendekhez tartozó monostorok, főleg a kisebbek, ekkor már egyre nehezebben tudták fönntartani magukat. Személyi állományuk apadt, apát helyett sokszor kommandátor kormányozta őket (vagy még az sem), hiteleshelyi funkciójuk sem volt már meg. Ebből a korszakból név szerint csak IV. János szepesi apát (1367–1369) ismert.

---

91 *Fekete Nagy*; 1934. 57. p., 80–83. p. A helynevek etimológiáját ld. A monostor birtokai c. fejezetben!

92 CD VI/1. 334. p.

93 Repertorium 175–176. p.; ZsO I. 5407. sz.

94 *Slivka*, 1991. 103–104. p.

1357-ben, mint láttuk, a magyar ciszterci monostorok többsége már válságba jutott, a szepesi akkor még tartotta magát. Miután hiteleshelyi tevékenységet csak kis mértékben folytatott — az 1350-es évekből egyetlen oklevele sem ismert — Nagy Lajos 1351. és 1353. évi reformjai nem rengették meg alapjaiban létezését. Sokkal inkább a monasztikus rendeknek már a század eleje óta kedvezőtlen korszellem éreztette lassan, de biztosan a hatását. A magyar ciszterci apátságok megreformálására irányuló mindkét próbálkozás (1357, Seifried von Waldstein vizitációja Nagy Lajos kezdeményezésére, Mátyás 1478/80-i kísérlete) eredménytelen maradt.

Nagy Lajos 1364-ben új kettőspecsétjével megerősítette a szepesi apátság konkrétan meg nem nevezett kiváltságait, melyek régi pecsétjeikkel érvényüket veszítették volna.⁹⁵ 1367-ben a szepesi káptalan mind ezt, mind az 1364. évi kiváltságot oklevelet átírta János apát kérésére.⁹⁶

1368-ban V. Orbán pápa (1362–1370) megbízta Péter szepesi prépostot, hogy járjon el János szepesi apát ügyében. Utóbbi ugyanis szepesi Jakabbal, aki a gyilkosságtól sem riadt vissza, kifosztatta betlenfalvi Jánost és Betlenfálvát. A pápai oklevél szerint János apát Jakab fiaival, Miklóssal és Jánossal is zaklattatta az előbbieket; parázna életet élt, szeretőket tartott; eltékozolta a monostor vagyonát. V. Orbán utasította a prépostot, hogy ha a vádak igaznak bizonyulnak, tegye le János apátot, és nevezzen ki utódjául egy alkalmas személyt a ciszterci rendből.⁹⁷ Ugyanez a János apát jámbor oldaláról mutatkozik meg egy 1369. évi oklevélben: a ciszterci generális káptalannal egyetértésben Jakab mesternek, feleségének és gyermekeinek a ciszterci rend és különösen a szepesi monostor iránti kegyes érzületük miatt, meghallgatva kérésüket, a morimondi apát beleegyezésével a rend minden lelki javában való teljes részesedést adományozza.⁹⁸

János apát letételéről nem tudunk többet. 1374-ben XI. Gergely pápa (1370–1378) Nagy Lajosnak (utóbbi) leányai és a francia király, V. (Bölcs) Károly (1364–1380) fiai között kötendő házasság ügyében írt levelében megjegyzi, hogy a szepesi apátság élén már alkalmas (*ydoneus*) személy áll. Megemlíti azt is, hogy a szepesihez hasonló ügyek az ország prelátusainak hatáskörébe tartoznak, akik majd tájékoztatják a királyt ezekről.⁹⁹ Ezen ügyek mibenlétére a pápa ugyanaznap kelt, a

---

95 CD IX/7. 220–221. p.

96 CD IX/4. 84–85. p.

97 VMS II. 85–86. p.

98 Kivonata: Repertorium 175. p.

99 VMS II. 143–144. p.

két magyar érseknek címzett leveléből derül fény. Ebben XI. Gergely hangsúlyozva saját jogát a *reservatióra*, figyelmezteti a két főpapot az egyházi jogokat bitorolni igyekvő Nagy Lajos ambícióira. Külön megemlíti a szepesi apátságot, mint aminek betöltésére a királynak nincsen joga.¹⁰⁰ Ez az oklevél fentebb már említett mint a XIV. századi királyi kegyuraság bizonyítéka; az apáti szék „alkalmas” betöltéséről Nagy Lajos is gondoskodni akart.

1.7. Régészet

1870 körül a savniki kastély közelében még láthatóak voltak a monostor kváderkövekből összerótt falainak maradványai,¹⁰¹ bár építőanyagának zömét már a XVII. században elhordták Thököly István parancsára, hogy kastélyt építsenek belőle. A négytornyú, késő reneszánsz kastély 1619-ben készült el. 1669-ben nyugati oldalához egy kápolnát toldottak, 1834-ben felújították, 1929-ben pedig kibővítették. Savniktól 2 kilométerre keletre található, ma internátusként működik.

A kastélytól keletre körülbelül 200 méterre egy magtár áll, e körül vannak az apátság javarészt föld alatt lévő romjai. Ásatási eredményeket még nem publikáltak. 1985-ben geofizikai kutatást végeztek, amely „valószínűsítette” a ciszterci alapok földben létét. A geofizikai mérések nyomán fölvázolt alaprajz azonban egyáltalán nem hasonlít egy ciszterci monostoréra, se a templom, se a kerengő nem ismerhető föl rajta.¹⁰² Michal Slivka ugyanezen kutatás alapján tudni véli, hogy a hajdani, 31,6 × 11 méteres főhajó pontosan a mai magtár helyén állt. A publikált alaprajzból ez nem következik. A szepesi apátság anyamonostora, Wąchock építésetileg tökéletesen megfelelt a ciszterci ideáltervnek.¹⁰³ Ugyanígy a földrajzilag legközelebb lévő Bělháromkút is. Ezek alapján föltételezhetjük, hogy a szepesi apátság temploma is háromhajósan épült kereszthajóval, szentélye egyenesen záródott, tornya nem volt. A többi épület a szokott ciszterci rendben a kerengő körül állt. Ennél többet pillanatnyilag nem mondhatunk.¹⁰⁴

---

100 VMS II. 144. p.

101 A romok XVIII. századi állapotára ld.: *Divald*, 1905–1907. 19. p., 1870 körül: *Rupp*, 1870–1876. II. 237. p. Ma: *Receptorium* 276. p. 68–69. képek.

102 *Tirpák*, 1994. 306–307. p.

103 *Slivka*, 1991. 104. p. Hivatkozott forrása: Szlovák Tudományos Akadémia Akadémiai Intézetének Levéltára, Nyitra, 11463/86. sz. Wąchock alaprajza ugyanitt: *Slivka*, 1991. 105. p.

104 2006-tól egy régészekből és egyetemistákból álló önkéntes csoport végez ásatásokat a magtár déli falánál Igor Plavka vezetésével, Alica Chovanová, Marcel Šavel, Michal Slivka közreműködésével. Köszönöm Vida Beáta közlését.

A magtár környékén egy-két évtizede még az egykori apátságból származó faragott kövek voltak láthatóak. Időközben F. Javorský és M. Slivka megmentették ezeket. Ornamentális, illetve akantuszleveles díszítésük jellegzetesen ciszterci. ¹⁰⁵

2. A monostor birtokai

2.1. Általánosságok

A szepesi apátság birtokai egy összefüggő tömböt képeztek a Hernád forrásvidékén: a Szepesség délnyugati, a Magas- és az Alacsony-Tátra keleti és a Gömör–Szepesi-érchegeység északi részén. Határait IV. Béla 1260. augusztus 14-i adománylevele írja le. ¹⁰⁶ Mai földrajzi fogalmakkal a következőképpen határolhatjuk körül a birtokot: a Magas-Tátra Csorba-tó környéki csúcsaitól a Poprád mentén a jelenlegi Poprád keleti részéig, innen egy nyugati irányú hurokkal Káposztafalváig, Savnik és Vidernik érintése után délre a Sólyom-patakig, nyugatra a Buchvald-hegyen át az Uplaz-hegyig, majd északra a Poprád folyón át vissza a Magas-Tátra déli nyúlványáig terjedt az apátság földje, mintegy 250–300 km². A monostor épülete a birtok keleti szélén feküdt; az a rész volt a Szepesség felől a legkönnyebben megközelíthető. A birtokegyüttes túlnyomórészt erdőből állt, termőföld csak északi részén, a Hernád felső folyásánál volt.

A Szepességben a XIII. század első felében még elég gazdátlan, illetve királyi kézen lévő birtok volt ahhoz, hogy a ciszterciek ilyen nagy és egybefüggő birtokot kaphassanak; összefüggött ez a terület benépesítésének és fölvirágoztatásának szándékával. ¹⁰⁷ Említettük már, hogy IV. Béla oklevele V. István 1271. szeptember 20-i átiratában formailag hamis, de tartalmilag hiteles, aminek egyik bizonyítéka éppen az, hogy a benne megjelölt birtoknak semelyik részét sem vitatták el soha a szepesi apátságtól. A határjelek is olyanok, amelyek egyéb XIII. századi határlevelekben is előfordulnak. ¹⁰⁸ A szepesi apátságnak a későbbiekben új földterületeket nemigen adományoztak.

A birtokon fekvő falvak egy része — pl. azok, amelyek tizede 1294-ben a cisztercieké lett — öregebb, feltételezhetően egyidős az alapítással. A falvak többségét azonban soltészek által az apátság telepítette. Sztojánfalva, Kubak némely soltész-

105 Fényképek: *Slivka*, 1991. 106. p.

106 CDES II. 452–453. p.

107 *Fekete Nagy*, 1934. 79. p.

108 RA 1239. sz., 2109. sz., *Fekete Nagy*, 1934. 80. p.

szét név szerint is ismerjük, 1347-ben Lucsivna és Rozsnyó falvakban soltészság volt. A soltész a telepítés lebonyolításáért felelős megbízott földesúri megbízott volt (és nem a faluközösség önkormányzati szervezetének képviselője). Ő szedte be a földesúri jövedelmeket, a bíraskodásban is szerepet játszott. Ennek fejében a birtokossal való megegyezésnek megfelelően telkeket kapott; kiváltságokat nyert az iparüzési tevékenységekben: öve lett a malom, sörfőzde, mészárszék, kenyérsütés joga; részesült az adóból is. Nem mindegyik soltészi kezdeményezés fejlődött faluvá, például Poszo erdőben a leendő Hencfalva nem.¹⁰⁹

A monostor birtokaira vonatkozó szinte kizárólagos forrás csoport az okleveles *corpus*. Az 1332–1337-es pápai tizedjegyzék a Szepességre vonatkozóan nem túlzottan informatív. A szepesi apátság falvainak egyikét sem említi, csak magát az apátságot, amely 10 szepesi márkát fizetett. Jól használható viszont az apátság birtoklistájának összeállításához András spatatói érsek 1398. évi búcsúengedélye a szepesi monostorhoz közeli templomok számára. A kiváltságot László knini (tinini) püspök, a szepesi apátság kommandátora eszközölte ki.¹¹⁰ Az oklevél jellegeből úgy tűnik, hogy a teljesség igényével sorolja föl az 1398-ban a monostor birtokain fekvő falvakat. Szövegében nem szerepel, hogy csak az apátság falvai részesüljenek a kiváltságban. Így néhány egyéb falvat is megemlít, közöttük 4 olyat, amelyik igazolhatóan nem a ciszterciéké volt. 15 falu szerepel benne:

- ebből 10 más forrásból igazolhatóan az apátság tulajdona volt: Savnik, Grénic, Kubak, Vikárdfalva, Vidernik, Lucsivna, Mengusz, Toplica, *Risinalcznow* (Alcnó), Sztójánfalva;
- 1 település valószínűsíthetően: Kravján;
- 4 biztosan nem: Sunyava, *villa Comperti*, Farkasfalva, Rókusz.

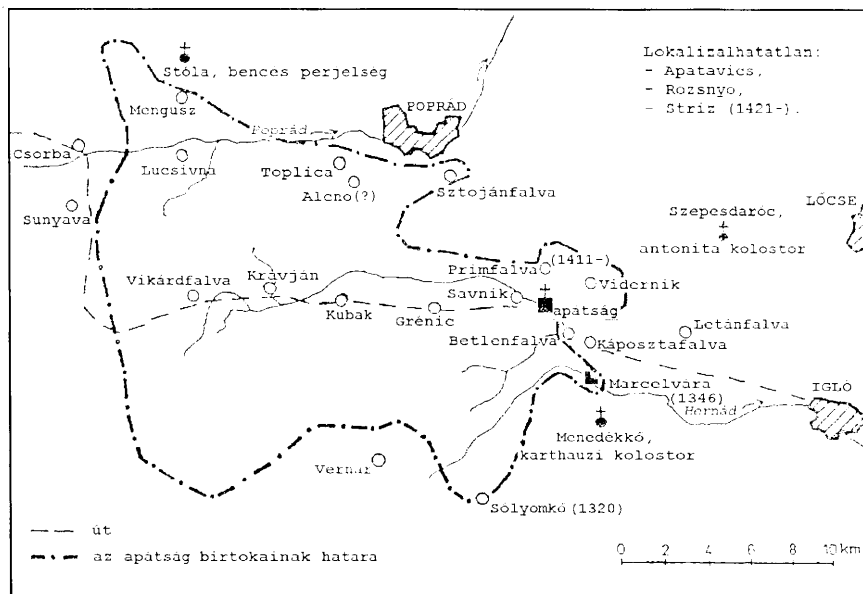
Tehát az első 11 falu tartozott az apátsághoz. A továbbiakban — Savnik kivételével — az első említés megszabta időrendi sorrendben tárgyaljuk a birtokokra vonatkozó forrásanyagot, a 11 falvat három továbbival és egy birtoktesttel (Sólyomkő) kiegészítve. Végül azok a települések következnek, melyek nem az apátságé voltak, a szakirodalom (egy része) mégis odasorolja őket.

A szepesi, később savniki apátság birtokaihoz tartozott Prímfalva (1411-től) és Striz (első említése: 1421), ezek tárgyalása azonban kívül esik az általunk vizsgált korszakon.

109 Receptorium 178. p., *Körmeny*; 1974. 330–331. p.

110 Kivonata: Receptorium 175–176. p.; ZsO I. 5407. sz. A továbbiakban „1398” mindig ezt az oklevelet jelenti majd.

A szepesi apátság birtokai. Készült Slivka 1991. 103. p. térképe alapján.

2.2. A birtokon fekvő falvak

2.2.1. Savnik

Savnik (Spišsky Štiavnik) ma is főnáll a ciszterci monostor helye mellé épült kastélytól 2 kilométerre. A Hernád két partján fekszik, ahol az két ágra szakad. Neve szláv eredetű, a štava (nedv, lé) és a štiaiv (sóska) szavakkal rokonítható.¹¹¹

Bár első, 1238-i említése nem beszél a szepesi apátsággal való kapcsolatáról, mint birtokközpont nyilvánvalóan régebbi, sőt, a legrégebbi a monostor birtokai között, lehet, hogy idősebb a monostornál. Magyarországon a ciszterciek nem ide-

¹¹¹ Szótöve azonos továbbá Selmechánya eredeti szláv névének (Štiavnica) és a csevica szószak a tövével. Kiss, 1988. II. 459. p. Savnik *Fekete Nagy*, 1934. 80. p. szerint török eredetű magyar tulajdonnév. Hivatkozott forrásai azonban nem érvelnek a török eredet mellett, csak a német és a szláv származás ellen.

genkedtek úgy a lakott helyek mellé való településtől, mint ahogy azt a rend eredeti eszménye megkívánta volna. 1238-ban IV. Béla, miután befejezte az általa fölöslegesnek ítélt adományok visszaszedését, megerősítette a johannita rend magyarországi jövedelmeit és birtokait, többek között Odum földjét Savnik (kis)vár (*castrum de Savnik*) kivételével.¹¹² Savnik valószínűleg azért nem lehetett a johannitáké, mert már a ciszterciéké volt.

1260 előtt valószínűleg a rendházzal együtt feldúlták. Következő említése 1294-ből való, ekkor a szepesi püspök adományaként (*Schavnik* néven) tizedei Vidernik, Toplica és Alcnó tizedeivel együtt a szepesi apátsághoz kerültek. A falvakban a bírászkodás joga is az apaté lett.¹¹³ Ugyancsak 1294-ben szerepel *Sevnyuk* néven egy határleírásban.¹¹⁴

Az Anjou-kor végéig többször nem fordul elő az okleveles anyagban. Temploma 1398-ban (*in Schevnek*) Szűz Máriának volt szentelve. Savnik ma álló temploma, bár alapjaiban XIV. századi, látható középkori jegyeket nem őriz. Búcsúja Kisboldogasszony napján van.

2.2.2. Sztojánfalva

Sztojánfalva a legelső a szepesi apátság néven nevezett birtokai közül. A mai Poprád Sztrázs városrészének (Poprad – Stráže) területén feküdt.¹¹⁵ Albert szepesi apát 1264-ben átengedett szepesszombati (szentgyörgyhegyi) Hilbrandnak egy örök-birtokot Sztojánfalva (*villa Stoyani*) faluban, ami ekkor már önálló névvel bírt. Hilbrand földjére telepeseket hozhatott és bírászkodhatott fölöttük, azaz soltszói hivatalt kapott. Fölötte az apát bírászkodott. Mindezért évenként Pünkösöd napján két szepesi súly szerinti ezüstmárkát tartozott fizetni, más adónak nem vettetett alá. Ezeket a rendelkezéseket két különböző oklevélben is olvashatjuk; a szepesi apát által kibocsátott oklevél *dispositió*jának tartalma és gyakorlatilag szövege is megegyezik a szepesi káptalan 1264. évi levelének közlésével.¹¹⁶ Vélhetően Hilbrand nagyobb biztonságban érezte magát úgy, hogy egy külső tekintély is írásba foglalta a szerződés feltételeit. Ugyanezért íratta át sztojáni Hilbrand fia, Miklós ispán az

---

112 CD IV/1. 107–108. p., RA 637. sz.

113 CD VI/1. 330–331. p. Viderniknél, Toplicánál és Alcnónál külön nem hivatkozunk erre az oklevélre.

114 CD VI/1. 334. p.

115 *Csánki*, 1890–1913. I. 267. p.

116 HO VI. 125–126. p., CD VI/1. 338–339. p.

oklevelet 1294-ben a szepesi káptalannal.¹¹⁷ Érdekes, hogy 1294. március 20-án sztojáni Hilbrandról is van adatunk¹¹⁸ — perben állt János apáttal —, tehát minden bizonnyal 1294-ben halt meg, az első oklevél kibocsátása után, de a másodiké előtt. 1307-ben Hilbrand két fia, Konrád és (a fentebb említett) Miklós ismét átíratva az 1264. évi oklevelet a szepesi apáttal.¹¹⁹

Sztojáni (*de Stoianis*) Hilbrand 1292-ben közvetítőként és tanúként játszott szerepet Gotsalk mateóci falunagy és felkai Frolingus adásvételében.¹²⁰ Sztojánfalva birtokosairól viszonylag sok adat áll rendelkezésünkre. Eredményesen soltészskodtak, mert az oklevelekből fokozatos gazdagodásuk olvasható ki. Az imént említett 1294. március 20-i ítélettel Hilbrand jogokat szerzett magának Grénicben és Kubakban. 1294 előtt vásárolta meg *Gnaynik / Gnaynge* birtokot.¹²¹ 1311-ben sztojáni Jakab intézkedett egy kassai malom ügyében.¹²² Az első Hilbrand fia, sztojáni Miklós ispán 1315-ben és 1324-ben megerősítette apja *gnayniki* vásárlásának jogszerűségét.¹²³ Ő Hilbrand unokája is lehetne, de 1294 óta, Hilbrand halála évétől, amikor Hilbrand fia még fiatal lehetett, csak 22 év telt el. Így ugyanarról a Miklósról van szó az 1310-es években is, akivel 1294-ben találkoztunk. Ugyanő 1316. április 22-én 14 márkáért nyolc holdnyi szántó földet vett. Az adásvételnél rokona, sztojáni Hilbrand is jelen volt. (A nevek öröklődtek.) A megvásárolt birtok Szepesszombattal és Popráddal volt határos.¹²⁴ 1317-ben a család tagjai egymás között üzleteltek, sztojáni Cuntz fia Hilbrand sztojáni Miklós ispánnak adott el egy birtokot 70 ezüstmárkáért.¹²⁵

1318-ban egy határleírás kapcsán hallunk Sztoján fia Miklós Tamási (*Thomasy*, ma Szepestamásfalva) nevű birtokáról.¹²⁶ Ugyanebben az esztendőben per támadt

117 CD VI/1. 337–339. p.

118 CD VI/1. 332. p. János apát Hilbrand fia Hilbrand kérésére 1294. XII. 20-án átírta. *Vencko*, 1927. 319–321. p. (Az átíratot másik kiadása, CD VI/2. 232–233. p. 1299. XII. 20-i, rossz keltezéssel hozza.) A Sztojánfalva birtoklását igazoló 1264-i oklevél fent említett 1294. évi átírása is eredeti kedvezményezettje, az első sztojáni Hilbrand 1294. március 20-a utáni halála után kerülhetett sor. Mivel a két oklevelet két testvér, Miklós és Hilbrand íratta át, az öröklési rendre is következtethetünk belőlük: mindketten egy-egy fontos birtokot kaptak.

119 RS I. 527. sz. (Rossz keltezés!), AOkl II. 289. sz.

120 ÁUO X. 91. p. *Hradszky*, 1888. 25. p. valószínűleg innen vette Sztojánfalva 1292. évi szereplését. Sztojánfalva neve a forrásokban csekély variációval fordul elő (*Stoyanfolua*, *Stoyanfeldev*, *villa Stoyani*), a sok előfordulás miatt a változatokat fönt nem közöltük.

121 ÁUO X. 167–168. p. = HO VI. 412–413. p.

122 AOkl III. 212. sz.

123 AOkl IV. 39. sz., AOkl VIII. 47. sz.

124 SS III. 5. p., AOkl IV. 266. sz. Utóbbi előbbi keltezését 1316. IV. 19-ről 22-re javítja.

125 AOkl IV. 626. sz.

126 AOkl V. 101. sz.

Tamási miatt, amit Sztoján fia Miklós, János löcsei és a csütörtökhelyi bíró nem akartak átadni új tulajdonosainak, hanem több alkalommal hatalmaskodva kiűzték őket onnan. Az ügyben Károly Róbert rendelt el vizsgálatot. A vizsály két évig húzódott; végül 1320-ban sztojáni Miklós és János löcsi bíró lemondtak Tamásiról.¹²⁷ Egy — a per során keletkezett — oklevél azonosítja Sztojánfalvát *Ganainikk* és Tamásival. Az író, a szepesi káptalan *scriptora* szerint az általa Sztojánfalvaként (*villa Stoian*) ismert földet Miklós *Ganainik*nek, Simon fiai pedig Tamásinak (*Thamasy*) nevezik.¹²⁸ *Gnaynik* a sztojániak jogszerűen megvásárolt birtoka volt.

1321-ben két sztojáni, Hilbrand és Illés egy a szepesi apátság birtokaitól dél-nyugatra fekvő Murányhoz tartozó földet vásárolt benépesítésre, saját grénici birtokuk jogának megfelelően.¹²⁹ 1326-ban sztojáni Miklós ispán fogadott bíró volt a poprádiak és a szepesi apátság Alcnó ügyét illető perében.¹³⁰ A sztojániak javaik legelső darabját, sztojánfalvi örökbirtokukat telekkel, szántókkal, rétekekkel és más haszonvételekkel együtt 1328-ban eladták szepesszombati Jánosnak 80 márkáért. Az adásvételhez a család számos tagja hozzájárult.¹³¹ 1340-ben sztojánfalvi Hank nádori emberként kapott megbízást egy birtokperben a határ kimérésében, feladatát el is végezte.¹³²

1328-ig a sztojániak vélhetően egyazon családhoz tartoztak, az 1264-ben szereplő Hilbrand leszármazottai voltak. Rokonságuk meglehetősen kiterjedt volt. A szepesi apátság birtokainak középső részeinek soltészai voltak, hozzájuk tartozott Sztojánfalva, Grénic, Kubak, *Gnaynik*, egy Szepesszombattal és Popráddal határos föld, Tamási, egy murányi birtok. Jó gazdák voltak, javadalmaik száma egyre gyarapodott. Még megbízójukkal, az apáttal szemben is eredményesen pereltek (1294). A család növekvő társadalmi presztízsét mutatja, hogy sztojáni Miklós 1314-ben monostort alapított: szepesszombati *Guerlahussal* és Svábfalva Menyhért nevű plébánosával együtt a Magas-Tátra tövében birtokot adományozott az akkor létrehozott stólai bencés perjelség számára.¹³³ Az Árpád-kori gyakorlattal szemben a XIV. században már nem csak a király és az arisztokraták voltak olyan társadalmi és anyagi helyzetben, hogy monostort alapíthassanak; ezt egy soltész is megtehetette.

---

127 AOkI V. 254. sz., 255. sz., 256. sz., 805. sz.

128 AOkI V. 527. sz.

129 AOkm I. 644. p., AOkI VI. 391. sz.

130 CD VIII/3. 160. p.

131 SS III. 6–7. p. (Hibásan 1328. V. 18-i dátummal.), AOkI XII. 254. sz.; *Vencko*, 1927. 323. p., AOkI XII. 512. sz.

132 AOkI XXIV. 609. sz., 665. sz.

133 MES II. 793. sz., AOkI III. 850. sz.

Sztojánfalva, ami 1328-tól egy másik családé lett, 1385-re a Görgeyekhez került.¹³⁴ 1411-ben Zsigmond parancsára Szepesszombaté lett, Savnik kárpótlásul Primfalvát kapta meg.¹³⁵ Sztojánfalva temploma Szt. Antal hitvallónak volt szentelve (1398).

2.2.3. Toplica

Toplica ma is létezik, Szepestapolca (Spišská Teplica) néven Poprádtól 2 kilométerre, nyugatra található. Neve szláv eredetű, hévizet jelent.¹³⁶ Első említése 1280-as,¹³⁷ tizedeit 1294-ben a szepesi apátság kapta meg (*Thoplicza*). 1398-ban Toplicát (*Toplica*) a szepesi monostor falvai között találjuk, temploma a Szentlélek tiszteletére épült.¹³⁸

2.2.4. Apatavics (Opatouich)

1291-ben (I.) János szepesi apát — a monostor önfeláldozó védelméért — egy minden egyházi és világi adótól mentes telket adományozott Pacusius udvarbírájának *ville Opatouich* (valószínű névrekonstruációval: *Apatavics / *Opatovics faluban). Apatavicssal sehol máshol nem találkozunk, csak akkor, amikor ezt az oklevelet ugyanezen Pacusius kérésére (II.) János apát 1314-ben átirta.¹³⁹ 1398-ban nem szerepel, addig minden bizonnyal elpusztult.

1291-ben határozottan falunak nevezték. Apatavics fekvése azonosítatlan. A szó jelentése Apátfalva (szlovákul Opatovce) lehet; Michal Slivka Savnikkal azonosítja.¹⁴⁰ Ez nem valószínű, minthogy Savnik már 1238-ban és 1294-ben kétszer

134 *Fekete Nagy*, 1934. 208. p. Az oklevelet, mint a Rhédey-oklevéltár részét, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrizték; a II. világháború során elpusztult. Ugyanígy járt a Berzeviczy-levéltár is (Toplica 1280. évi említésével; ld. *Fekete Nagy*, 1934. 82. p.). Ezeket a diplomákat Fekete Nagy Antal utalásából ismerjük.

135 SS II. 166–167. p., ZsO III. 592. sz.

136 Etimológiája Tapolcáéval azonos: Kiss, 1988. II. 655., 663. p.

137 *Fekete Nagy*, 1934. 82. p.

138 Egy 1328-i oklevél — CD VIII/5. 184. p., AOKl XII. 60., 157. sz. — tanulsága szerint Szepes megyében létezett egy másik Toplica (*Toplicza*) is. Ez azonban a középkorban Teplicska néven ismert Hernádtapolcával (Teplička nad Hornádom) azonos. *Csánki*, 1890–1913. I. 268. p. Ez a Teplicska nem keverendő a szepesi apátság Toplicájával.

139 HO VII. 217–218. p.; RS I. 1217. sz., AOKl III. 780. sz.

140 *Slivka*, 1991. 103. p.

is mai nevén szerepel. Az 1291-i oklevelet ráadásul éppen a szepesi apátság adta ki, ami tudhatta, mi Savnik bevett neve.

Lehetséges, hogy egy 1326. évi oklevél kimondatlanul is Apatavicsról tudósít. Ebben Vilmos apát hűséges szolgálataiért birtokcserét hajtott végre viderniki Packuczal, aki valamely előző apát által adományozott, hegyen fekvő földje helyett másikat kapott Vidernik közelében.¹⁴¹ Ez a Packucz azonos lehet a fentebb szereplő, hasonló nevű Pacusiuszal. Pacusius Apatavicshoz kötődik (1291, 1314). Packucz 1326-ban megnevezetlen helyen lévő, Vilmos apát elődjétől kapott birtok helyett Viderniken kapott földet. Nem kizárt tehát, hogy Packucz Viderniket megelőző birtoka Apatavics volt, ami a forrásokban csak 1291-ben és 1314-ben szerepel. Ez a feltevés azt is megmagyarázza, miért néptelenedett el a XIV. század végére.

2.2.5. Vidernik

Vidernik, utolsó magyar nevén Védfalu (ma Vydrník) Savniktól keletre 3,5 kilométerre fekszik. Neve szláv, „vidrás hely”-et jelent.¹⁴² Először 1294-ben hallunk róla, amikor tizedei meghatározott census fejében a szepesi apátságé lettek (*Vyderník*). 1326-ban Vilmos szepesi apát viderniki (*de Wedrenick*) Packuczal birtokcserét hajtott végre, Packucz az apátság kúriája és viderniki (*Vedrenich*) jobbágyainak földje között fekvő földet kapott. (Ld. fentebb!) Vidernik (*Vydernek*) temploma Szt. Simon és Júdás Tádé apostoloknak volt szentelve (1398).

2.2.6. Alcnó

Alcnó az alább bemutatott 1326. évi oklevélből következően Poprád és Savnik között feküdt, a terepadottságokból következően Poprádhoz közelebb. Mára elenyészett. Neve német eredetű.¹⁴³

1294-ben Alcnó (*Alchno*) tizedeit a szepesi apátság kapta meg. 1326-ban per folyt a szepesi apát és Poprád városa között Alcnó (*Alzenow*) miatt. A perben fölkért bírák hoztak ítéletet, a konvent részéről két soltész, sztojáni Miklós és kubaki Menyhért

---

¹⁴¹ AOkm II. 239. p., AOkI X. 131. sz.

¹⁴² Védfalu: Kiss, 1988. II. 746. p.

¹⁴³ Kiss, 1988. I. 367–368. p. Alzenau alsó-frankföldi helység. A középkorban egy másik Alcnó is létezett a Szepességben, ami Detrefalva (Olcna) néven ma is létezik. Csánki az alábbi 1326-i adatot Erdőfalvára (Lesná) vonatkoztatja, Olenója pedig Detrefalvával azonos. *Csánki*, 1890–1913. I. 257., 264. p.

valamint a daróci kommandátor, Guido testvér, Poprád részéről pedig Echardus millenbachi plébános, Gyula ispán és János löcsei bíró. A döntés szerint a monostor alcnói jobbágysai évente Szt. Márton ünnepén (november 11.) három szepesi súly szerinti ferto ezüstöt fizettek a poprádi népnek. Ha elmulasztották volna, a poprádiak az apátság képviselőjével egyetértésben behajthatták az összeget. Ha a fizetés elmulasztása miatt a poprádiakat kár érte, az apátnak kényszerítenie kellett az alcnóiakat a kártérítés megfizetésére. Végül ha a poprádiak erőszakoskodtak volna, kárt okozva az apátságnak és jobbágysainak, a rendelkezések érvényüket veszítették.¹⁴⁴ 1398-ban *Risinalcznow* néven szerepel, templomának védőszentje Szt. Dorottyia volt. Hervay szerint a husziták 1436-i pusztítása után egyesült Toplicával.¹⁴⁵

2.2.7. Grénic

A legtöbbször Kubakkal együtt említett Grénic a Hernád partja közelében fekszik öt kilométerrel följebb, mint az apátság épületének helye; utolsó magyar neve Szepesvéghely volt (ma Hranovnica). Nevének értelme: határ.¹⁴⁶

Először 1294-ben fordul elő, ekkor János szepesi apát állapodott meg sztojáni Hilbranddal Grénic (*Granigh*) és Kubak ügyében. Hét választott bíró hozott ítéletet: Hilbrand Grénic és Kubak falvakban 120-120 hold földet kapott, továbbá megkapta mindkét falu malmait, sörfőzdéit, halastavait (*piscina*), és egy halászóhelyet (*piscatoria*). Minden jövedelem 1/3-a az övé, 2/3-a az apátságé lett. Ha a monostort előkelőség látogatta meg, a két falura eső kiadás Hilbrandot terhelte. A bírságjövdelem is 1/3–2/3 arányban oszlott meg. Sztojáni Hilbrand csak az apát megbízottjának jelenlétében bírászkodhatott. A tizedek az apátságnak ítéltettek; ennek fejében az apátságnak kellett pappal ellátnia a falvakat. Hilbrand birtokainak határai leírása után az oklevél még leszögezi, hogy a két falu közt fekvő erdő a falvaké igényük szerint, a többi az apátságé. Az ítéletet még keletkezésének évében kétszer átírták.¹⁴⁷

144 SS II. 66–67. p. (sztojáni Miklós ispán helyett tévesen Richaldus szerepel a szövegben), 67–68. p., CD VIII/3. 160–161. p., CD VIII/5. 172–173. p., MES III. 64–65. p. (1325. IV. 29-i kelettel), AOkl X. 159., 161. sz.

145 Repertorium 178. p.

146 *Fekete Nagy*, 1934. 81. p. a falu nevének eredetét a kézenfekvőnek tűnő német (Grenze) helyett szlávnak (granica) tekinti. Az eredetileg valóban szláv szó a németbe való átvételének időpontja bizonytalan. (X–XIII. század.) Szepesvéghely: *Kiss*, 1988. II. 570. p.

147 CD VI/1. 332–335. p.; CD VI/1. 335–336. p.; *Vencko*, 1927. 319–321. p., CD VI/2. 232–233. p. (Utóbbi hibásan 1299-re keltezte.)

1320-ban János apát 60 szabad telket adományozott Menyhértnek, Hilbrandnak és Illésnek a Poszo erdőben telepítés céljából az alábbi feltételek mellett: a telepített faluban 17 év múlva a grénici (*Granicz / Granigh*) és a kubaki jognak kellett életbe lépnie, addig lakosai teljes adómentességet élvezhettek.¹⁴⁸ A grénici (*de ... Greniz*) jog szerint adták bérbe Murányhoz tartozó, leírt határok közötti földjüket Rátold nembeli néhai Roland nádor fiai sztojánai Hilbrand ispán fiainak, Hilbrand és Illés ispánoknak benépesítésre.¹⁴⁹

Az 1294., az 1320. és az 1321. évi diplomából rekonstruálható, hogy miben állt a grénici jog, mely az 1321-i oklevél tanúsága szerint fogalomná vált a környéken.¹⁵⁰ A soltészhoz tartoztak saját földjén (1294: 120 hold, 1320: három szabad telek, 1321: két szabad telek) kívül a malmok, a sörfőzde és a halastavak ill. halászhelyek (1294, 1321), övé volt a faluból befolyó jövedelem 1/3-a (1294, 1321). Korlátozott bíraskodási joga volt (1294: az apát megbízottjának jelenlétében, 1321: kisebb ügyekben szabadon, komolyabb ügyekben 1/3 részben). A birtokosnak járt a jövedelmek 2/3-a (1294), vagy előre meghatározott összeget, évi 12 márkát kapott (1320). A falvak egyéb ügyeiben is 2/3-os súllyal rendelkezett. Ha a birtokos az apáság volt, övé lett a tized (1294), ill. a tizedek 2/3-a (1320). A falvak szabadon használhatták az erdőket (1294, 1321), ezenkívül 1320-ban az alábbi kedvezményeket kapták: csak a gabonából kellett tizedet fizetniük, a tized 1/3-a a falu templomáé lett; a telkek mellé 15 szőlővessző járt, megkapták a malom felének használati jogát.

1328-ban grénici (*de Greniz*) Hilbrand ispán fia, sztojánfalvi Conczemanus és felesége, Kinga, gyermekeik beleegyezésével eladták sztojánfalvi örökbirtokukat minden tartozékával együtt szepesszombati Jánosnak 80 márkáért. (Ld. fentebb!) Az 1398. évi oklevél tanúsága szerint temploma (*in Grenez*) Mária Magdolna tiszteletére volt szentelve.

2.2.8. Kubak

Kubak (Kubács), utolsó hivatalos magyar nevén Hernádfalu (ma Spisšké Bystré) a Hernád jobb partján fekszik, 5 kilométerrel nyugatra (feljebb) Grénictől és 10 kilométerrel az apáság helyétől, a savniki kastélytól.

---

148 CD VIII/2 267–269. p., *Vencko*, 1927. 321. p., AOKl V. 983. sz. Az erdő neve Poszo / Puzzov / Borzov.

149 AOKm I. 643–645. p., AOKl VI. 391. sz.

150 1423-ban Grénic kapcsán ciszterci jogról (*ius sacri ordinis Cisteciensis*) hallunk. CD X/6. 537. p.

1294-ben tűnik fel először (*Kabach / Kobach / Kubach*) Gréniccel együtt János apát és sztojáni Hilbrand fentebb ismertetett kimenetelű perében. 1320-ban is Grénic oldalán szerepel (*Cubak / Cubac*) a grénici-kubaki jog említése kapcsán. 1326-ban a szepesi apátság és Poprád Alcnó miatt folyó perében az apátság Menyhért (Menhardus) nevű kubaki (*de Kubach*) soltésze is fogott bíró volt. 1328-ban a birtokát eladó sztojánfalvi Conczemanus rokonaként szerepel ugyanez a kubaki (*de Cubach*) Menyhért ispán. Kubak (*Levbach*) temploma az 1398-i búcsúlevélben Szt. Mihály-patrocínium.

2.2.9. Sólyomkő

A grénici jog kapcsán említett 1320. évi oklevélben olvasható az a két rendelkezés is, hogy a létesítendő falu csak akkor irthat erdőt, ha a 60 telek benépesült, ehhez kapcsolódva pedig, hogy a már kiirtott sólyomkői földet (*terra de Falestien / Falistien*) a szepesi apátság magának tartja vissza.¹⁵¹ Ez az adat azt bizonyítja, hogy Sólyomkő 1320-ban a szepesi apátság birtoka volt.¹⁵²

Sólyomkő (*Falkenstein) nem tartozott a ciszterci birtokok törzsállományához, mert korábban dokumentálhatóan más tulajdonában volt: a *Golcha* havas és a Berzetére vezető út közti szepesi birtokot 1294-ben ajándékozta III. András Szörcsöki Illésnek.¹⁵³ Illés új birtokának felét még 1294-ben eladta,¹⁵⁴ a másik felén lévő Sólyomkőt (*villa Falkenstein*) 1310-ben a menedékkövi karthauziaknak ajándékozta.¹⁵⁵ A középkorból egyéb adat nem ismert róla.¹⁵⁶

Sólyomkő 1310-ben a karthauziaké volt, 10 évvel később valamiképpen a ciszterciekhez került. A birtokcseréről, vásárlásról vagy adományozásról nem tudunk semmit. Sólyomkő az apátság birtoka déli határának közelében feküdt. A mai Hol-

151 *Insuper addimus, quod terra de Falestien iam extirpata nobis pro nostris usibus remanebit.* CD VIII/2. 267–269. p. AOKI V. 983. sz. szerint az előbb idézett mondat azt jelenti, hogy „viszont a már kiirtott *Falestien* földből [mindenki] részesedjék.”

152 *Fekete Nagy*, 1934. 83–84. p., *Deáky*, 1937. 39. p. Egy *Falstint Csánki*, 1890–1913. I. 257. p. is hoz kérdőjelesen (1471. évi adat), de máshová, Ófalutól északnyugatra, Szepes megye északi határának közepére helyezi.

153 CD VI/1. 304–306. p., RA 3991. sz. (Ez utóbbi szerint az oklevél gyanús.)

154 HO VI. 409–410. p.

155 CD VIII/1. 389. p.

156 1243-ban szerepel a térségben egy Sólyomkő (*Solyomkeo*), de ez nem lehet azonos a fenti Sólyomkővel — a Holló-sziklával —, mert Pelsőc és Rozsnyó környékén feküdt. CD IV/1. 287–294. p., RA 744. sz. *Solyomkeo* lokalizálásához ld. *Ila*, 1944–1976. III. 176–178. p.

ló-szikla (Havrania Skala) nevű hegygel azonos,¹⁵⁷ amely Sztracénától (Stratena) 2 kilométerre északra található. A rendkívül meredek hegyen nem lehetett település. Sólýomkő nem falu volt, inkább birtoktest — érthető, hogy az 1398. évi búcsúkat engedélyező kiváltságlevélből hiányzik —; értékét erdőségei adták.

2.2.10. Lucsivna

Lucsivna először 1321-ben fordul elő, amikor Sunyava Bagomér fia János testvér végakarátának megfelelően a menedékkövi karthauziak birtokába került.¹⁵⁸ Sunyava határleírásában szerepel Lucsivna (*Lutzina*). 1347-ben határában soltész-ság volt, ekkor területe még nem volt teljesen betelepítve.¹⁵⁹ 1382-ben *Luchyna* vámszedő hely.¹⁶⁰ 1398-ban *Luchwaként* szerepel, temploma Szt. Péter és Pál-patrocínium volt. 1544-ben, egy hadiadó beszédese céljából összeállított listán egyértelműen a savniki apátsághoz tartozóként szerepel (*Lwchynna*). Mai neve is Lucsivna (Lučivná), a szó szláv eredetű.¹⁶¹

2.2.11. Marcelvára

Az épülőfélben lévő Marcelvárát IV. Béla 1269-ben a szepesi káptalannak adományozta azzal a kéréssel, hogy fejezze be.¹⁶² IV. László 1278-ban megerősítette az adományt (*castrum Marcelli vocati*).¹⁶³ Egy 1346. évi ítéletlevélből kiderül, hogy a szepesi apátság igényt tartott Marcelvára (*castrum Marcelvára, Marceletvára*), mert per folyt az apátság és a káptalan között. A ciszterciek követelésének jogalapja ismeretlen. János szepesi prépost nevében Demeter kanonok jelent meg megbízottjaival Visegrádon, Pál országbírónál, Vilmos apát nevében pedig István fia János és más meghatalmazottak. János prépost öregsége és betegsége miatt lemondott Marcelváráról és a hozzá tartozó birtokokról az apát javára, azonban János

157 *Fekete Nagy*, 1934. 84. p.

158 MES III. 8. sz., AOkl VI. 248., 249. sz.

159 *Fekete Nagy*, 1934. 82. p., *Körmendy*, 1974. 330–331. p. (Kiadatlan források: DI. 63680.)

160 *Csánki*, 1890–1913. I. 262. p.

161 *Kiss*, 1988. II. 53. p.

162 CD IV/2. 64–65. p., RA 933. sz. Ezek keltezését — 1250. X. 7. — RA 2903. sz. javítja 1269. X. 7-re.

163 CD V/2. 441. p., RA 2903. sz.

prépost halála vagy más beneficiumba távozása esetén utódja visszakövetelhetette Marcelvárá a monostortól.¹⁶⁴

Marcelvára a Káposztafalva feletti Zelená Hora magaslaton feküdt.¹⁶⁵ A középkorból más említése nem ismert. 1398-ban sem szerepel, így akkor már nem az apátságé volt. 1346 után hamar visszakerülhetett a káptalanhoz.

2.2.12. Rozsnyó

Rozsnyó (*Roznou*) kizárólag 1347-ben szerepel, Lucsivnával együtt tünik föl mint soltésztség. Fekete Nagy kérdőjelesen közli. Lehet, hogy köze van az 1398-i *Risinalcznow* helynévhez; ez esetben Alcnó másik neve lenne, vagy összeolvadt a két település.

2.2.13. Vikárdfalva

Vikárdfalva vagy Vikartóc ma Hernádföként (Vikartovce) ismert, az apátság birtokainak keleti részén, a Hernád legfelsőbb szakaszának partján, az Alacsony-Tátra hegyei között fekszik. Neve a német Wichard személynévből származik.¹⁶⁶ Egy bizonytalan, minden bizonnyal félrenézés eredményeként született adat szerint a szakirodalom már 1283-ban létezőként tartja nyilván.¹⁶⁷ Az első hiteles adat 1398-as, ekkor Vikárdfalva (*villa Wykardi*) Szt. Márton tiszteletére szentelt temploma az apátság kommandátora, Farkasfalvi László révén búcsút nyert András spalatói érsektől. A templom és a falu feltételezhetően korábbi 1398-nál, az Anjou-korban már fenn kellett állnia. Csulai János szepesi apát 1513. évi oklevele szerint biztosan a monostor birtoka volt (*Wykarthy*).¹⁶⁸

164 *Vencko*, 1927. 323–324. p.

165 *Fekete Nagy*, 1934. 86. p.

166 *Csánki*, 1890–1913. I. 269. p. és *Deáky*, 1937. 40. p. Vikartócot használ, Repertorium 179. p. a latin név hívebb fordításaként Vikárdfalvát. Az etimológia: *Kiss*, 1988. I. 588. p. (Hernádfő).

167 *Deáky*, 1937. 40. p. hivatkozás nélkül említi az 1283-as évszámot, *Csánki*, 1890–1913. I. 269. p. *Wagner*, 1774–1778. III. 155. p-t jelöli meg 1283-i adata forrásaként, ahol az 1398. évi búcsúkról van szó. A Csánki és Deáky által közölt *Vikardi*, illetve *Wykardi* névalakok is arra utalnak, hogy az 1398. évi oklevélből — *villa Wykardi* — származnak.

168 *Vencko*, 1927. 330. p.

2.2.14. Mengusz

Mengusz (*Mengus*) temploma Szt. Tamás apostol tiszteletére volt szentelve 1398-ban. A középkorból más említése nem ismeretes, 1544-ben *Mengwz* néven a savniki apátság javai között található.¹⁶⁹ Ma is fennáll Menguszfalva (Mengusovce) néven a Magas-Tátra tövében, az apátság hajdani birtokainak északi részén.

2.2.15. Kravján

Kravján a mai Erzsébetházával (Kravany) azonos. Első előfordulása 1398 (*Crawan*), temploma már ekkor is Szt. Erzsébet tiszteletére volt szentelve. 1436-ban hallunk még róla Toplica határjárása kapcsán (*villa Michaelis, alio nomine Krawen*).¹⁷⁰ Nincs forrás, amely egyenesen megnevezné birtokosát. Az apátság földjén helyezkedett el, így logikus a következtetés, hogy az apátságé volt, még ha erre külön adat nem utal is. A szepesi apátság birtokai közül Kravján alakult ki legkésőbb, amikor az írtás nyugat felé haladva már a lipitói határig terjedt.¹⁷¹

2.3. A szepesi apátsággal tévesen kapcsolatba hozott falvak

András spalatói püspök 1398-i búcsúkat adományozó oklevelében az eddig fölsorolt falvak közül Apatavics, Sólyomkő, Marcelvára és Rozsnyó (?) hiányoznak. Apatavics addigra elpusztult, Sólyomkő nem volt falu, Marcelvára pedig csak futó kalandként lehetett a szepesi apátság birtoka. Az 1398-i listán szerepel a Késmárktól délre fekvő Farkasfalva (*villa Farkasii*), aminek azon túl, hogy földrajzilag közel volt Savnikhoz, más köze nem volt a ciszterci apátsághoz. Ugyanígy a Szepesbélától nyugatra eső Rókusz (*Ruchus*), bár búcsút nyert 1398-ban, sem volt a szepesi apátság birtoka.¹⁷² Sunyava és *villa Comperti* templomai is kiváltságot nyertek 1398-ban. (Ld. alább!) Georg Bohus késmárki professzor XX. századi műve szerint a savniki

---

169 EE IV. 337. p.

170 *Vencko*, 1927. 329. p.

171 *Fekete Nagy*, 1934. 81–82. p.

172 Farkasfalva: *Fekete Nagy*, 1934. 196–198. p. Rókusz: 223–224. p. Farkasfalvi Lászlónak, a szepesi apátság apátjának, majd kommandátorának (1390–1412) családja révén lehetett érdekeltége Rókuszban. Erre utal a szepesi káptalan egy 1408. évi oklevele, amiből kiderül, hogy 1408 előtt Farkasfalvi Jakab fia Miklós fia Egyed részbirtokos volt Rókuszban. ZsO II/2. 5957. sz.

cisztercieknek Lőcsén is volt egy házuk, amit később Széchenyi György esztergomi érsek (1685–1695) az egri jezsuiták kollégiumának adományozott; Bohus azonban nem hivatkozik forrásra.¹⁷³

A továbbiakban három olyan faluról esik szó, amelyeket tévesen hoznak kapcsolatba a szepesi apátsággal. Hencfalva végül nem alakult ki az előzményét jelentő soltészszágból. Sunyava és Káposztafalva (*villa Compositi*) nem az apátság birtoka volt, utóbbi két alkalommal mégis nevét kölcsönözte a monostornak.

Hencfalva nevével először 1320-ban találkozunk, amikor János szepesi apát három soltésznek 60 szabad telket adományozott Poszo erdőben, hogy telepítsék be. 17 évig különféle kedvezmények voltak érvényben. Az oklevél szövege szerint a 17 év leteltével a telepítőknek 12 márkát kell fizetniük Hencfalváért (*villa Hench*) és haszonvételeiért, és Hench tizedeinek Grénic egyházához kell tartozniuk.¹⁷⁴ A történeti földrajz ez alapján beszél Hencfalváról mint 1320-ban létező településről.¹⁷⁵ Inkább arra kell gondolnunk, hogy az 1320-ban megkezdett telepítés eredményeként létrejövő falu neve lett volna az oklevélben lefektetett program szerint Hencfalva, ám a falu nem jött létre. Hencfalva ugyanis más forrásban nem fordul elő, az 1398-ban búcsúban részesülő templomok listáján sem szerepel. Fekete Nagy Antal szerint az 1421-ben Gréniccel és Kubakkal együtt feltűnő Hangendorf „azonos lehet” Hencfalvával; ha ez így van, akkor neve alapján német irtás. Valószínűbb, hogy Hencfalva nem létezett.

Sunyava (*Schönau*), hivatalos magyar nevén Szépfalu (ma Vyšná / Nižná Šuňava) a szepesi apátság földjeinek nyugati határa közelében fekkdt. Mivel nem a ciszterciek birtokolták, valószínűbb, hogy a határon kívül.¹⁷⁶ Területét 1269-ben királyi adományként Bagamér ispán kapta meg, 1321-ben a menedékkövi karthauziak tulajdonába került. Az oklevél szövegében világosan szerepel, hogy a szepesi

---

173 *Bohus*, 1919. 170. p.

174 CD VIII/2. 268. p., AOkl V. 983. sz.

175 *Fekete Nagy*, 1934. 81. p., *Deáky*, 1937. 41–42. p. A *Csánki*, 1890–1913. I. 259. p. közölte Hencfalva (egyetlen említése 1464-ből) a Szepesolaszi melletti Hinczócz, későbbi nevén Szepesnádasd.

176 *Deáky*, 1937. 33. p. és Repertorium 179. p. térképei a határon belülre helyezik, *Fekete Nagy*, 1934. 82. p. azt írja, hogy „tulajdonképpen már nem a szepesi apátságnak 1260-ban megerősített birtokain, hanem a líptói Bagomernak 1269-ben adományozott területen alakul ki és a Szent-Ivány családnak Szepes megyébe átnyúló, régebben Liptó vármegyéhez tartozó birtokainak volt a része”; ennek ellenére A savnikai apátság birtokai c. fejezetben tárgyalja. *Slivka*, 1991. 103. p. térképe a középkorban külön létezőként nem dokumentálható Alsó- és Felsősunyavát egy huszárvágással és indoklás nélkül a birtokhatár két oldalára teszi.

apát földjein kívül, a határ külső részén fekszik.¹⁷⁷ 1398-ban Szt. Simon és Júdás Tádé apostolok tiszteletére szentelt templomáról hallunk (*Schovna*).

1398-ban olvashatunk *villa Compertiről* és Szt. Lőrinc-templomáról. *Villa Comperti* Káposztafalvával (ma Hrabušice) azonos, minthogy a káposztafalvi templom védőszentje is Szt. Lőrinc, és nincsen messze a szepesi apátság helyszínétől (4 kilométer). Mindig is a szászok kezén volt. A *villa Comperti* név a *villa Compositi*ből torzulhatott, Káposztafalvát 1279-ben és 1298-ban is így említik.¹⁷⁸ A szepesi apátságot 1348-ban *monasterium Beatae Mariae Virginis de villa Compositin*ak nevezi Szigfrid garamszentbenedeki és András visegrádi bencés apátok oklevele,¹⁷⁹ 1353-ban pedig *ecclesiae Beatae Virginis de Scepus de villa-compositin*ak VI. Ince pápa (1352–1362) levele.¹⁸⁰ Valószínűleg azért fémjelezte a két apát és a pápa a szepesi apátságot Káposztafalva nevével, mert idegenek lévén nem ismerték a helyi viszonyokat, és a monostorhoz földrajzilag nagyon közel eső, Savniknál és a monostor többi soltészfalvánál jelentősebb települést a birtokhoz tartozónak vélték.

2.4. A szepesi apátság jövedelmei

Szepes is, mint minden magyarországi ciszterci apátság, jövedelmeit elsősorban jobbágyfalvak adójából, tizedbevételekből nyerte — más monostorok kereskedelemből és vámbevételekből is —, a saját munkára épülő, majorságok (grangiák) köré szervezett gazdaságnak nincsen nyoma.¹⁸¹ A falvakat soltészek igazgatták. Előfordult, hogy az apátság perben állt soltészával, mint például 1294-ben sztojáni Hilbranddal, de hűséges szolgálóról is tanúskodik egy-egy oklevél, például viderniki Packuczról 1326-ban. 1291-ben és 1306-ban Apatavics esetében udvarbíráról (*comes curialis*) hallunk.

Évi 20 szepesi súly szerinti ezüstmárka ellenében Savnik, Vidernik, Toplica és Alcnó tizedeit Jakab szepesi püspök 1294. évi adományaképpen bírta a monostor a jövőben alapítandó falvak tizedeivel együtt. A szepesi apátság vám- és révjövedelmeiről nem maradt említés.

177 1269: RA 1618. sz. 1321: CD VIII/2. 311. p., AOKI VI. 248–249. sz. *Németh*, 1998. 264. p. is kijelenti az 1321. évi forrást idézve, hogy Sunyava karthauzi tulajdon volt.

178 CD V/2. 602. p., CD VI/2. 168. p., *Fekete Nagy*, 1934. 84–85. p.

179 CD IX/1. 580–582. p.

180 *Áldásy*, 1894–1895. II. 60. p., 99. sz.

181 *Kosztá*, 1993. 122–124. p. *Slivka*, 1991. 103. p. Apatavicsot grangiának tekinti, Kubak határában is feltételez egy grangiát; forrásra nem hivatkozik. Szepes fent említett löcsei háza utalhat a ciszterci kereskedelemben való részvételére.

Az 1308 és 1311 között legátusként Magyarországon tartózkodó Gentilis bíborosnak a szepesi ciszterciék 1309-ben és 1310-ben 20–22 márkát fizettek *procuratio* címén. (1310-ben kétszer is — lehet, hogy két részletben; másodszer készpénzben.) A *procuratio* a bíboros követségének és udvartartása költségeinek fedezésére fizetett adó volt. Az összehasonlítás kedvéért: 1309-ben és 1310-ben a szepesi plébániák (együttesen) 150 márkát fizettek. A magyar ciszterci rendházak közül csak Pétervárad fizetett *procuratiót* 1308-ban és Pilis kétszer 1308-ban Szepes adójához hasonló nagyságrendben.¹⁸²

Az 1332–1337 között szedett pápai tizedekbe a szepesi apátság falvaival együtt 10 szepesi márkát fizetett, ez átszámítva 8 budai márkát és 32 garast jelentett. Az adót befizető testvér, Tódor neve megőrződött a tizedlajstromokon.¹⁸³

1357-ben, Seifried von Waldstein reini apát vizitációjakor a szepesi monostor évi jövedelme 90 márkát, azaz 245 forintot tett ki. Összehasonlításként: a pilisi apátság éves jövedelme 600 forint volt, a pásztóié 140 forint, a cikádorié 102 márká, a péterváradie 1340 forint, a pozsegaié (gotóié) fél évre 98 forint (36 márka). A többi apátságról nincs adatunk. Szepes tehát jövedelem szempontjából a középmezőnybe tartozott. Érdekes módon a generális káptalanok költségeire nem fizetett, holott Seifried von Waldstein erre a többi általa vizitált apátságban gyűjtött pénzt, és 1358-ban Cîteaux-ban be is fizette.¹⁸⁴

A szepesi apátnak, mint 100 arany forintnál többre becsült évi jövedelmű birtok tulajdonosának, beiktatásakor *commune servitiumot* kellett fizetnie Rómának; felét a pápa, felét a bíborosi konzisztórium kapta (ezért *commune*). Értéke az adományozott javadalom évi jövedelmének kb. 1/3-a volt. A szepesi apát 150 aranyforintot fizetett; 1395-ből konkrét adat bizonyítja, hogy László titeli és várnai püspök, a szepesi apátság kommandátora ennyi pénzt adott a Szentszéknek.¹⁸⁵ A magyar ciszterci apátok közül csak a toplicai volt még 100 aranyforint fizetésére kötelezve. Az esztergomi érsek 2000 arany forintot tartozott fizetni, a bakonybéli bencés apát 50-et, a garamszentbenedeki 200-at, a pannonhalmi 250-et, a somogyvári 150-et. A szepesi monostor tehát a pápai *servitium*listán a legelőkelőbb bencés apátságoknak megfelelő súllyal szerepel.¹⁸⁶

182 A szepesi apátságra: MV I/2. 430–431., 433., 436., 437., 446. p; a szepesi káptalanra: 426., 430. p.; Péterváradra: 419. p; Pilisre: 422., 424. p.

183 MV I/1. 226. p. A Szepességre vonatkozó adatok: MV I/1. 226. p., 231. p.

184 *Békefi*, 1898–1902. I. 71–75., 254–257. p. Repertorium 26. p. kissé eltérő értékeket számít.

185 MREV IV. 362. p. László püspök a szokásos *commune servitiumon* kívül még 150 forintot fizetett, mert az apáti széklet IX. Bonifác (1389–1404) saját akaratából, nem a bíborosi konzisztóriumban adományozta.

186 *Lukcsics*, 1908. 11–12. p. (Toplica), 5. p. (Esztergom), 9. p. (bencések).

3. Hiteleshelyi tevékenység

3.1. Általánosságok

A ciszterci monostorok nem folytattak rendszeres hiteleshelyi tevékenységet, csak alkalmilag adtak ki okleveleket. Ennek elvi oka a ciszterci lelkiség monasztikus, a társadalomtól elzárkózó jellege. Gyakorlati szempontból pedig a rend kései elterjedése és az a tény, hogy a ciszterci konventeknek 1335-ig nem lehetett pecsétjük, tette lehetetlenné a hiteleshelyé válást. A magyarországi ciszterci rendházak közül Borsmonostor; Pilis, Szepes, Toplica és Zirc okleveleiből 20–30 maradt meg, Cikádor okleveleiből kb. 10. A többi apátság 1–2 oklevéllel képviselteti magát.¹⁸⁷

Az alábbiakban a szepesi apátság által az Árpád- és az Anjou-korban kibocsátott okleveleket vizsgáljuk meg. Természetesen csak azokat, amelyek valamilyen formában fönmaradtak. Korszakhatárnak 1351, illetve 1353 is tekinthető. 1351 és 1387 között a szepesi monostor csupán egyetlen oklevelet adott ki (1369-ben). Hiteleshelyi tevékenysége a XIII. század második felében kezdődött. Első oklevelei — 1262 előtt, 1263 előtt, 1278 előtt — említésből ismertek. Az első teljes szövegében fennmaradt, ráadásul eredeti oklevél 1264-ből való. Az oklevéladó tevékenység az 1290–1330 közötti évtizedekben volt a legintenzívebb, ekkor átlagosan kétévénként született egy diploma. A vizsgált korszakban (1223–1387) 27 oklevélről és további 4 említéséről, összesen tehát 31 oklevélről van tudomásunk. Az 1390-es években és a XV. század első felében még néhány oklevél született.¹⁸⁸

A szepesi ciszterci apátság a fent említett okokon kívül azért sem válhatott jelentős hiteleshellyé, mert földrajzilag nagyon közel volt a szepesi Szt. Márton-prépostság, a Felvidék egyik legjelentősebb hiteleshelye. A monostornak csak elvétve „jutottak” írásba foglalandó ügyek. Megrendelőként a legfontosabb ügyfél maga a szepesi prépostság volt, amely saját ügyeiben sokszor idegen oklevélkiadóhoz fordult. A két egyházi testület viszonya ambivalens volt; előfordult, hogy együttműködtek, mint 1328-ban az egri püspök ellen, de perükről is van adat (1346). A szepesi apátság a prépostság felkérésein kívül alkalmilag birtok- és örökösödési ügyekben, illetve királyi parancsra is állított ki oklevelet. Területi szempontból mindegyik oklevél a Szepességhez tartozik. A Szepességen belül egyenletesen oszlanak el, nem mondhatjuk, hogy a monostorhoz közelebb fekvő falvakból gyakrabban került volna ki ügyfél. A 31 oklevélből 6 a szepesi apátság saját ügyét tárgyalja, ezek szigorú értelemben véve nem tartoznak a hiteleshelyi tevékenység-

187 *Solymosi*, 1984. 242. és 245. p.

188 Ezeket ld. *Repertorium* 177. p.

hez. Diplomatikai szempontból azonban értékes adatokat szolgáltatnak a konvent által kiállított oklevelek külső és belső jegyeinek vizsgálatához, ezért ezeket is tárgyaljuk. Ha közhitelűnek nem nevezhetjük is őket, valamelyes bizonyító erővel bírtak, hiszen előfordult, hogy az ügyfél kérésére maga a szepesi apátság írta át őket. A jogbiztosításon túl a monostori nyilvántartásban is lehetett szerepük.

3.2. Az oklevelek tartalmi csoportosítása

A hiteleshelyi oklevéladás során született oklevél tartalma szerint háromféle lehet: bevallás (*fassio*), jelentés (*relatio*) vagy átirat (*transsumptum*). A szepesi apát, illetve konvent *intitulatiója* alatt kiadott okleveleket e három csoportra osztva tárgyaljuk.¹⁸⁹

A szepesi apátság fennmaradt okleveleinek zömét (12 darabot) a *fassiók* teszik ki. Mindegyiket személyes kérés útján állították ki. A bevallást tevők egyszer sem igazolták személyazonosságukat. Erre valószínűleg nem volt szükség, mert szepesiek lévén a konvent tagjai ismerhették őket. (De utalhat ez a hiteleshely perifériális, dilettáns jellegére is.) A három legkorábbi oklevél (1262, 1263. augusztus 29. előtt, 1278. szeptember 28. előtt) említésből ismert, szepességi birtokperekben használták őket föl.¹⁹⁰ A szepesi apát előtt tett bevallások zöme kisebb értékű — 20 hold, egy erdő, évi egy ezüstmárka —, szepességi birtokokat érintő adásvétel.¹⁹¹ Két érdekesebb oklevél akad: 1310-ben a szepesi káptalan afeletti fölháborodásában, hogy Pál prépost a kanonokok tudta és beleegyezése nélkül adta el Szepessümeget 25 ezüstmárkát érő tizedét, (I.) János szepesi apáttal állíttatott ki oklevelet;¹⁹² 1331-ben pedig (III.) János apát tanúsította, hogy a szepesi prépostság *lectora*, Kristóf gyilkosság áldozata lett. Az oklevél a néven nevezett gyilkosok elleni vádiratnak tekinthető.¹⁹³

189 A szepesi konvent hiteleshelyi tevékenysége jelen bemutatásának módszertani előzményei: Koszta, 1998., Kurecskó, 2000. A tárgyalás sorrendjének mikéntjén kívül a hiteleshelyi oklevelek három csoportra osztásában is e munkákat követjük, mert a *transsumptumok* keletkezésének részletesebb vizsgálatát teszi lehetővé. Szentpétery, 1930. 131. p. csak *fassiót* és *relatiót* különböztet meg, a *transsumptumok*at ezekhez sorolta be, a szerint, hogy közvetlenül a felek kérésére, vagy a királynak, ill. más hatóságnak a rendeltére állította-e ki a hiteleshely az átíratot.

190 RS I. 632. sz. (Albert apát neve helytelenül *Adalbertus*.); RA 1349. sz.; AUO IX. 376–378. p., RA 2896. sz.

191 DI. 38876., Df. 264160., HO VII. 266. p. (Az oklevél elpusztult.), Df. 264136., Df. 264139., AOKI V. 56. sz. (említés), Df. 272374.

192 Df. 272690.

193 Df. 272185.

Saját ügyben bocsátotta ki a szepesi apátság első teljes szövegében, sőt teljes valójában fennmaradt oklevelét 1264-ben. (Ez tehát nem a szó szoros értelmében vett hiteleshelyi tevékenység eredménye.) Ebben szepesszombati Hilbrandnak adományozott soltészszágot a későbbi Sztojánfalvában. Ezenkívül még három alkalommal foglalta írásba a szepesi apát saját adományát.¹⁹⁴ Két ízben adott ki oklevelet saját perében, igaz, mindkét esetben külső, független tekintély is állított ki ítéletlevelet.¹⁹⁵ 1328-ban egy, a szepesi apátság földjein fekvő birtok adásvételének ügyében bocsátott ki oklevelet: Sztojánfalva cserélt gazdát.¹⁹⁶ 1369-ben János ciszterci apát különös témában szövegeztetett oklevelet: a ciszterci generális káptalan beleegyezésével Jakab mestert, feleségét és gyermekeit a rend és különösen a szepesi monostor iránti kegyes érületük miatt a rend minden lelki javában való teljes részesedéssel ajándékozta meg.¹⁹⁷ Ebből a nyolc esetből az oklevélnyerők négyszer — a két említett perben, sztojáni Hilbrand 1264-i soltészszágának ügyében és Sztojánfalva 1328. évi eladásakor — egy külső, semleges féllel is kiállították az oklevelet. A szepesi apátság és a szepesi káptalan 1264. évi diplomájának tartalma teljesen azonos, a *dispositiók* szinte szó szerint megegyeznek. A szepesi káptalan oklevelének szövegezése igényesebb.¹⁹⁸ A szepesi apátság írnoka erről másolhatta sajátját. A két ítéletlevél két-két példányának rendelkezése ugyanaz, a szövegezés kissé eltér, például. a tanúként említett személyek névsorában van különbség.

A szepesi apát a fentiekén kívül olyan társadalmi ügyekben is közreműködött, amelyek nem tekinthetők hiteleshelyinek.¹⁹⁹

A hiteleshelyi diplomák második nagy csoportját, a *relatiókat* (jelentéseket) a szepesi apátság oklevelei közül csupán négy képviseli. A jelentések és a bevallások aránya pont fordított a megszokottnak, hiszen az ország egész területén összesen több *relatió*t ismerünk, mint *fassió*t. Ez a ciszterciek csekély hiteleshelyi affinitásával hozható összefüggésbe, a világi hatóságok csak ritkán kérték föl bírósági eljá-

---

194 Di. 40058., Df. 243704., Di. 2022., Df. 244312.

195 Di. 9718. (A szepesi káptalan oklevele: CD VI/1. 335–336. p.), Df. 280297. (Gyula szász ispán diplomája: CD VIII/3. 160–161. p.)

196 Df. 280298.

197 Di. 83321.

198 A szepesi káptalan 1264-i oklevele. CD VI/1. 338–339. p. (1294. évi átiratban.)

199 1257-ben egy szepesi birtokper lezárásakor Albert apát is tanúskodott. CD IV/2. 440–441. p. Lodomér csztergomi érsek 1286. II. 9-i ítéletlevele szerint a szepesi káptalan olvasókanonokjának a szepesi apát clótt kellett fizetnie egy márkát prépostjának. MES II. 188. sz. 1289-ben Rycolphus lomnici bíró birtokadományozó oklevelét a szepesi préposttal együtt János apát is megerősítette pecsétjével. ÁUO IX. 516–517. p. Ez a három ügy Repertorium 176. p. szerint hiteleshelyi. Valójában nem tekinthetőek annak.

rásban való közreműködésre. A négy oklevélből kettő határjáró, mindkettő a szepesi káptalan III. András ajándékozta, a Poprád folyó és a Szemenye (mai nevén Lőcsei-hegység) között fekvő birtokával kapcsolatos. 1293-ban, az ajándékozás előtt kellett a ciszterci konvent emberének megjárnia az erdő határait. A terepen végzett munka és a lejegyzés között egy-két hét telhetett el.²⁰⁰ 1312-ben — a tartományúri hatalom korának alkonyán — Károly Róbert parancsa szerint ugyanennek az erdőnek a határjárását kellett elvégeznie a szepesi apátság embereinek, újfent királyi küldöttel együtt. János országbírónak 1313-ban meg kellett kérnie a szepesi apátot, hogy tanúságtételével erősítse meg az idézést, mivel a király színe elé idézett ellentmondók nem jelentek meg.²⁰¹ Figyelmeztető levelében 1328-ban (I.) Vilmos szepesi apát és János szepesi prépost IV. Ince átirf oklevelére hivatkozva megintette Telegdi Csanád egri püspököt, és a papjaival való békés együttműködésre szólították föl.²⁰² 1347-ben (II.) Vilmos apát VI. Kelemen pápától kapott szentszéki bírói és delegátusi minőségében a szepesi káptalan elé idézte János krakkói püspököt.²⁰³ A szepesi apát más esetekben is teljesített pápai megbízást.

A szepesi monostor 1387 előtti 31 ismert okleveléből hét — az imént említett, egy pápai levelet taktikus okokból átiró, 1328-i figyelmeztető oklevéllel együtt nyolc — átiró. Négy esetben szepesi birtokok adományozását vagy megvételét igazoló oklevelet,²⁰⁴ három esetben pedig saját ügyben kiadott diplomát írt át a szepesi apát.²⁰⁵ Az átirási kérelmek oka változatos: perek, rossz közbiztonság, az utódok szüleik kiváltságainak megerősítését illető vágya. Zömük az 1300-as évek első évtizedében keletkezett; ez a tény nyilván összefügg az országban akkortájt uralkodó rendezetlen viszonyokkal. Például 1302-ben András ispán az utak különböző veszélyeire való hivatkozással íratta át II. Andrástól és IV. Bélától kapott adománylevelét.²⁰⁶ Ez az időszak, amit egyébként is a hiteleshelyi tevékenység viszonylagos intenzitása jellemez, I. János apátságára (1286–1310) esik. Lehetséges, hogy a tartományúri rendszer jelentette anarchikus helyzet mellett az ő személyisége is közrejátszott a társadalmi aktivitás fokozódásában.

---

200 DI. 71258. (És további tíz 1293-i átirat.)

201 Df. 272446.; János országbíró 1313. XI. 1-i vizsgálati levele: RS I. 1143. sz.

202 Df. 248981. Az oklevél az apát és a prépost közös *intitulatio*jával született, két pecsét van rajta, így a ciszterciek oklevélkiadó, hiteleshelyi tevékenységéhez soroljuk.

203 *Vencko*, 1927. 325. p.

204 DI. 40277., DI. 68768., Df. 264160., Df. 258828. = Df. 272929. (Mindkettő másolat.)

205 DI. 9718., DI. 60961., Df. 243704.

206 DI. 68768.

3.3. Külső ismertetőjegyek

Az oklevelek nem különösebben díszítettek, gótikus folyóírással írtak. Kettő hátán olvasható középkori feljegyzés. Az egyik az 1312. évi Károly Róbertnek szóló jelentés, amelynek hátán az *inscriptio* kibővített megismétléseként a címzés olvasható. A másik a szepesi káptalan lektorának meggyilkolásáról szóló 1331. évi; ennek külsején azt olvashatjuk, hogy az oklevél az elkövetők elleni tanúságtétel. Több oklevél külsején újkori feljegyzés van.

Az oklevelek megerősítése pecséttel történt, a fennmaradt eredeti oklevelek közül egyet sem *chirografáltak*, nem utalnak erre a *corroboratiók* sem. A ciszterci pecséthasználattal eltért a többi rendétől, mert a cîteaux-i előírások értelmében csak az apátoknak lehetett pecsétjük, ezen pástorbotos (papi) alaknak — az apát alakjának — kellett lennie. Egy apát csak egy pecsétet bírhatott.²⁰⁷ XII. Benedek pápa (1334–1342), maga is ciszterci szerzetes, 1335-ben előírta, hogy a ciszterci konventeknek is pecsétet kell használniuk, az apátok pecsétjein pedig nevüknek is szerepelnie kell.²⁰⁸ A konventi pecsétnek Szűz Máriát kellett ábrázolnia. A ciszterciek kettős pecséthasználata tehát későn, 1335 után kezdődött. A szepesi apátság pecsétjeinek zöme elveszett, helyük a legtöbb oklevélen kivehető. Az első fennmaradt pecsét 1264-es. 1314-ből ismert egy töredékes pecsét, amely egy bal kezét teste előtt tartó egyházi férfit ábrázol. Köriratából ///LV/// vehető ki.²⁰⁹ 1326. április 10. 1328-ban Vilmos apát és a konvent is ráfüggesztette pecsétjét az oklevélre. Előbbin az apát látható, utóbbin két egymás mellé helyezett gótikus fülkében egy angyal és a Boldogságos Szűz van. Körirata: SIGILLUM CONVENTUS GLORIOSE VIRGINIS DE SCEPUS.²¹⁰

Az előbbieken alapján a szepesi apátság nem követte teljes mértékben a rendi előírásokat, hiszen 1335 előtt is volt konventi pecsétje. Igaz, ez nem volt közhitelű, így valódi kettős pecséthasználatról nem beszélhetünk. Az 1326. és 1328. évi fennmaradt két-két pecséten kívül ezt bizonyítja több korábbi oklevél *corroboratiója* is.²¹¹ Az 1312. május 25-i oklevélen is két pecsét nyoma látható. A konvent pecsétjét va-

207 Repertorium 25–26. p., *Solyosi*, 1984. 242–243., 248–250. p.

208 SC III. 411., 415. p.; Repertorium 25. p.

209 RS I. 1217. sz.

210 SS III. 7. p. *Deák*; 1937. 46. p.; a 46. és 47. p. közti táblán az oklevél fényképe a két pecséttel együtt.

211 Ld. pl. az 1294. XII. 20-i oklevél *corroboratióját*: *quae... ad perpetuam firmitatem sigilli nostri necnon sigilli conventus nostri appensione confirmamus*. Más esetekben *duplex sigillum* szerepel: 1306, 1320, 1326. IV. 29, 1328, 1329. VI. 13. után.

lőszínűleg azért függesztették az oklevelekre az apáté mellé, hogy több pénzt kérhessenek értük.

3.4. Belső ismertetőjegyek

Az oklevelek belső szerkezetének vizsgálatakor is nehéz általános érvényű megállapításokat tenni a vizsgált oklevelek csekély száma miatt. Korszakolás nemigen lehetséges: az oklevél-kiállítás módja végig változatlan volt, ebben az értelemben a kezdetektől szilárdnak tekinthető. Képlékeny maradt viszont a formakincs; nem állandósult, sok egyedi megoldással találkozunk. A mindenkori írnokot az adott oklevél megkívánta helyzethez való alkalmazkodás jellemezte. A királynak címzett okleveleket igényesebben fogalmazta, mint egy egyszerű szepességi bevallást. Az oklevelek szokott módon három fő részből állnak: a bevezető részből (*protocollum*), a tárgyalásból (*contextus*) és a befejező részből (*eschatocollum*).

A *protocollum* legtöbbször az *intitulatio*val, az oklevéladó nevének és címének kinyilvánításával kezdődik. A néven nevezett apát és a konvent szinte mindig együtt szerepel az *intitulatio*ban. A rendház (*ecclesia, monasterium*) titulusa (*Beata Maria Virgo*; sokszor más formában) és földrajzi holléte (szepesi) rendszerint feltűnik. A rendi hovatartozást 1328/30-tól elejétől jelölték rendszeresen (a középkor végéig), ezt korábban csupán egyetlen alkalommal, 1286-ban tették meg. Az apát neve mellett gyakran a *dictus* alázatossági formula (*formula humilitatis*) áll. Klasszikusan nem számít alázatossági formulának az, ha az apát magát testvérnek (*frater*) nevezi. Végző soron ez is egyfajta alázatosság, hiszen az apátnak Szent Benedek regulája értelmében az atya megszólítás jár. A szepesi apát (általában *abbas*) sokszor *frater*. 1312. május 25-én, a királynak küldött jelentésben az apát káplánjai (*ejus capellani*) is szerepelnek; nem lehet pontosan tudni, hogy a monostor lakóinak melyik rétegéről van itt szó.²¹² 1328-ban Vilmos apát és János szepesi prépost közös *intitulatio* alatt írtak Telegdi Csanád egri püspöknek.²¹³ 1347-ben Vilmos apát az *intitulatio*ban hangsúlyozta pápai megbízatását (*judex ad infrascripta a sede apostolica specialiter delegatus*).²¹⁴

Az *inscriptio* a szepesi monostor okleveleiben ritka. A négy jelentésből a két királynak szólót értelemszerűen neki címezték. Ebben a két oklevélben, valamint az egri püspöknek címzettben az *inscriptio* megelőzi az *intitulatio*t. Az 1347. évi, a

212 Df. 272446.

213 Df. 248981.

214 *Vencko*, 1927. 325. p.

krakkói püspök idézése tárgyában írt negyedik jelentés a krakkói káptalan éneklő-kanonokjának és vicedékánjának, valamint Krakkó plébánosainak van címezve. A bevallások közül egyetlenegy tartalmaz *intitulatiót*, ez általános.²¹⁵

A *protocollumot* elvileg a *salutatio* zárja le, a szepesi ciszterciek azonban az *intitulatio*hoz hasonlóan a *salutatio*val is csak kivételes esetben, a *relatiók* írásakor éltek. Az 1293. évi, III. Andrásnak szóló *relatió*ban a korszak tipikus *salutatio*ja olvasható: *orationes in Domino*.²¹⁶ 1312-ben,²¹⁷ 1328-ban²¹⁸ kétszer is és 1347-ben²¹⁹ egyedi megoldásokkal találkozunk.

A tárgyalásnak, az oklevelek második fő részének elején az *arenga* állhat. Ez a formula az oklevél tárgyának írásba foglalásának elvi okát hivatott kinyilvánítani. A szepesi apátság oklevelei közül háromban található *arenga*, mind a feledés veszélyét hozza föl indokként. Az 1297-i és az 1320-i oklevél az *arengával* kezdődik,²²⁰ 1294-ben helye a szokásos.²²¹ A három *arengából* kettő az 1290-es évekből származik.

A *contextus* a *notificatio*val (másként: *promulgatio*val) folytatódik. Szinte mindegyik oklevelünknek van *notificatio*ja, még ha csak egy szó is: *noveritis*.²²² Sokféle változatából a *significamus quibus expedit universis* (változatos szórenddel), a *damus pro memoria* és a *notum fieri volumus universis* a leggyakoribb; a *memoriae commendantes* ritka, mindössze egyszer fordul elő.²²³ Kidolgozottabb típus is előfordul, például: *ad universorum notitiam tam praesentium, quam futurorum harum serie volumus pervenire*.²²⁴ A szepesi monostor *notificatio*í mindig általánosak.

A *narratio* minden előzményt magába foglal, amely az oklevél kiadásához vezetett. A legtöbb esetben megtaláljuk, néha azonban elmarad.²²⁵ Általános jellege miatt szövegezése sokféle lehet; többnyire szimbolikus, azt fejezi ki, hogy az oklevél kiállítását (átírását) kérő a konvent elé járult. Átíró oklevelek esetében az egész

---

215 Df. 280298. (1328)

216 Dl. 71258.

217 *Vencko*, 1927. 325. p.

218 *Vencko*, 1927. 325. p.

219 *Vencko*, 1927. 325. p.

220 HO VII. 266. p., Dl. 2022.

221 Dl. 9718.

222 Df. 272446., *Vencko*, 1927. 325. p. Mindkét oklevél *relatio*, ezért viszonylag ünnepélyes, *notificatio*juk azonban rövid a címzett konkrét személyek miatt.

223 Dl. 9718.

224 Df. 264139.

225 Nincsen *narratio*: Dl. 40058., Dl. 60961.

átírás *narratió*nak minősül, minthogy az átírt oklevél előtti és utáni mondatok az átírás létrejöttével kapcsolatosak.

A *dispositiók* a jogi ügyletek különbözősége miatt szintén változatosak. Az oklevél legfontosabb elemeként a lényegi mondanivalót jelentik. Esetenként *formula pertinentiarum* társul hozzájuk, amely felsorolja az adományozott birtok tartozékait.²²⁶ A szepesi apátság egyéb záradékkal (*clausula*) sohasem látta el okleveleit, hasonlóképpen hiányzik a *contextus* következő egysége, a *sanctio* is.

A *contextus* így a *corroboratió*val fejeződik be. Az oklevelek megerősítésének módja mindig a megpecsételés volt. A szepesi ciszterciek többször dupla pecséttel pecsételtek. (Ld. fentebb!) Előfordul olyan bevallás, aminek szövegében nincsen *corroboratio*,²²⁷ de általában azért volt. A négy jelentés közül egy tartalmaz *corroboratiót*.²²⁸ A szepesi monostor legkedveltebb formulája az *in cuius rei testimonium* kezdetű lett, amely különböző változatokban összesen tizenkétszer fordul elő a 27 teljes szövegében megmaradt oklevélben. A *corroboratiók* általánosak, csupán az 1264-i adja meg, hogy az oklevél Hilbrandnak és örököseinek szól.²²⁹

Az oklevelek belső szerkezetének harmadik nagy egységéből, az *eschato-collumból* a szepesi apátság diplomáiban kizárólag a *datatio* található meg, ennek formái viszont igen változatosak. A legkorábbi oklevelekben csak évmegjelölés van. Az első napi keltezéssel ellátott oklevél az 1293. május 31-i, Károly Róbertnek szóló jelentés. A XIV. század második évtizedétől az oklevelek többsége napi keltezésű, de továbbra is előfordulnak csak évszámot tartalmazó *datatiók*. Az évet szinte mindig az *anno Domini* formulával adták meg.²³⁰ A napjelölés leggyakrabban (a 14 esetből 9-szer) az egyházi év ünnepeinek segítségével történt, kétszer a mise *introitusával*.²³¹ A szepesi apátság háromszor használt római naptár szerinti keltezést (ebből egyszer közösen a szentek ünnepével), egyszer pedig a hónap nap-

226 Dl. 9718., Dl. 2022.

227 Df. 272690.

228 Vencko, 1927. 325. p.

229 Dl. 40058.

230 Két kivétel: *anno dominicae incarnationis* (Df. 258828.), *anno incarnationis eiusdem* (Df. 272185.).

231 Érdekes módon mindkétyszer húsvét második vasárnapjának kezdőénekét használták: *Datum anno Domini M^o CCC^o XXVI°, quinta feria post dominicam, qua cantatur Misericordia Domini* (1326. IV. 10., Df. 244312.); *Datum Lutsche, anno Domini M^o CCC^o XXVIII°, tertia feria post dominicum diem, quo cantatur Misericordia Domini* (1328. IV. 19., Df. 248981.). Bár kézenfekvőnek látszik, az 1328. évi keltezést valószínűleg nem az 1326-iról másolták, hiszen a szövegzés eltérő (*dominica, dies dominicus*). Ezenkívül az 1328. évi oklevelet nem a monostorban, hanem Lőcsén állították ki.

jainak sorszámaival jelölték a dátumot: *Datum vigesimo die intrante mense Martii*. Ez a forma valószínűleg a *consuetudo Bononiensis* hibás alkalmazásával jött létre, amit a szepesi *scriptor* látott valahol, de nem értett.²³² Az oklevél kiállításának helyszínét egyetlen esetben tüntették föl, akkor, amikor ez nem a monostorban, hanem Lőcsén történt.²³³ Az oklevelek végén megszokott *datum per manus*-formulát, mely a kiállítás személyes felelősét, a *lectort* nevezi meg, a szepesi apátság mellőzte. Egyetlen esetben fordul elő; innét tudjuk, hogy 1306-ban a monostornak volt egy Domoslay nevű szerzetese. Ugyanebben az oklevélben tanúk is szerepelnek: Benedek, a nemesek ispánja és Iuanus, az apátság udvarispánja. Érdekes módon az 1306. évi oklevél teljesen hétköznapi, egy 1295-i diploma pert követő átirása. Nem lehet tudni, hogy miért pont ebben neveztetnek meg a *lector* és a tanúk.²³⁴

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a szepesi apátság hiteleshelyi működése nem volt országos jelentőségű. Inkább a törpekonventek és a ciszterci monostorok oklevélkiadó tevékenységének összehasonlítható vizsgálatakor lehet érdekes. Fő megbízója a szepesi prépostság volt, ami saját ügyeiben nem állíthatott ki okleveleket. A szepesi apátság hiteleshelyi gyakorlata 1351-ig nem szilárdult meg teljesen, nem alakultak ki állandó formulák. Ezt nem is várhatnók el, hiszen átlagosan 2–3 évenként bocsátott ki egy oklevelet, így minden egyes ilyen munkát alkalminak tekinthetett. Valószínűleg külső minták és saját korábbi oklevelei alapján dolgozott; például biztosra vehető, hogy az 1297. évi birtokeladó diplomát az 1291. évi adománylevél felhasználásával készítették.²³⁵ Az oklevelek szövegezése az országos gyakorlathoz képest egyszerűbb.

4. Összefoglalás

A szepesi ciszterci apátságot Ampod fia Dénes tárnokmester alapította 1223-ban, később — 1260 előtt — királyi kegyuraság alá került. Atyaapátsága a lengyelor-

---

232 Df. 9718. A napi kelet a nap sorszámaival: *mense martiis die vigesimo, consuetudo Bononiensis*szel: *die duodecimo mense exeunte Martio*. Az *intrans* szó használata az első esetben fölösleges.

233 Df. 248981.

234 Df. 264160.

235 A *corroboratio* (1291: *Et ne aliqua dubietas et calumpnia oriatur; de premissis presentem paginam nostri sigilli robore in huius rei testimonium confirmamus*; 1297: *Et ne aliqua dubietas aut calumpnia oriatur; de premissis sigillum nostrum in huius rei testimonium apponi et adiungi fecimus huic scripto.*) és a *datatio* megadásának módja (1291: *Datum anno Domini M° CC° nonagesimo primo*; 1297: *Datum anno Domini M° CC° nonagesimo septimo.*) szinte teljesen megegyezik. 1291: Df. 243704., 1297: HO VII. 266. p.

szági Wąchock volt, amely a rend morimondi ágához tartozott. 1297-től Szepes közvetlenül Morimond alá került. A monostor első évtizedeire vonatkozóan főleg rendi forrásokat ismerünk, ezek új (tervezett) ciszterci alapításokkal kapcsolatosak. A szepesi apátság a XIII. század második felétől a hazai okleveles anyagban is egyre gyakrabban fordul elő. A fennmaradt adatok tükrében fénykorát 1290 és 1330 között élte. Seifried von Waldstein reini apát 1357. évi vizitációjakor a magyar ciszterci rendházak közül a szepesiről festette a legkedvezőbb képet, a hanyatlás ezután kezdődött. A XIV. század végétől az apátságot — a hozzá legközelebb eső faluról — egyre gyakrabban nevezték savnikinak. A XV. századból a fokozódó elnéptelenedés és a husziták jelentette válság miatt kevesebb az adat. Az utolsó ciszterci apát, Roszen Mihály 1542-ben halt meg.

Az apátság egy összefüggő tömböt képző birtoka a Szepesség délnyugati részén feküdt. Zömmel hegyvidéki volt, erdőségekből állt. A területet a ciszterciek az alapítástól fogva birtokolták, a későbbiekben új adományokat nem kaptak. Bevételeik a földjeiken fekvő falvak egy részének tizedeiből és soltészaik adójából származott. Gazdaságuk nem grangiákon alapult (mint a nyugat-európai ciszterci rendházaké), hanem soltészségeken. A birtokon összesen 15 — a XV. századi adatokkal együtt 17 — faluról van tudomásunk.

A monostor társadalmi szerepvállalása ciszterci voltához illően szerény volt. Hozzájárult ehhez az is, hogy egész fennállása során a szepesi káptalan árnyékában létezett. A szepesi apát ritkán ugyan, de teljesített királyi és pápai megbízásokat. A vizsgált korszak hiteleshelyi okleveleiből 27 darab maradt fenn. Ezek egyszerű kivitelűek, mind szepességi ügyekkel kapcsolatosak. Közöttük sokkal több a *fussio*, mint a *relatio*.

A szepesi apátság épülete Savnik (Spišský Štiavnik) községtől 2 kilométerre keletre, a Hernád bal partján állt. Köveiből 1619-ben kastély épült. Ennek közvetlen közelében, pontosan az apátság helyén ma egy magtár található. Régészeti feltárása még nem történt meg.

5. Függelék

5.1. Personalia (1223–1387)

1. Apátok

névtelen	1248, ²³⁶ 1249, ²³⁷ 1250, ²³⁸ 1254, ²³⁹ 1255 ²⁴⁰
Albert	1256, ²⁴¹ 1257, ²⁴² 1260, ²⁴³ 1262, ²⁴⁴ 1263, ²⁴⁵ 1264, ²⁴⁶ 1267 ²⁴⁷
névtelen	1269, ²⁴⁸ 1271, ²⁴⁹ 1275, ²⁵⁰ 1281, ²⁵¹ 1286 ²⁵²
I. János	1286, ²⁵³ 1289, ²⁵⁴ 1291, ²⁵⁵ 1293 (névtelenül), ²⁵⁶ 1294, ²⁵⁷ 1294 (névtelenül), ²⁵⁸ 1294, ²⁵⁹ 1295 (névtelenül), ²⁶⁰ 1297, ²⁶¹ 1298 (névtelenül), ²⁶² 1300 (névtelenül), ²⁶³ 1300, ²⁶⁴ 1302 (névtelenül), ²⁶⁵ 1302 (névtelenül)

-
- 236 HO VIII. 53. p.
237 SC 1249/28. sz.
238 SC 1250/36. sz.
239 MES III. 195. sz.
240 ÁUO VII. 391. p.
241 CD IV/2. 381. p.
242 CD IV/2. 441. p.
243 CD IV/3. 21. p., *Vencko*, 1927. 315. p.
244 RS I. 632. sz.
245 RA 1349. sz.
246 CD VI/1. 338. p., HO VI. 125. p.
247 RA 1559. sz.
248 RA 1618. sz.
249 CD V/1. 128. p., *Vencko*, 1927. 317. p.
250 RS I. 536. sz.
251 SC 1281/58. sz.
252 MES II. 188. sz.
253 CD V/3. 331. p.
254 ÁUO IX. 517. p.
255 HO VII. 217. p.
256 CD VI/1. 251. p.
257 CD VI/1. 332. p.
258 CD VI/1. 330. p., *Vencko*, 1927. 318. p.
259 *Vencko*, 1927. 319. p. (CD VI/2. 232. p. téves keltezéssel.)
260 CD VI/1. 398. p.
261 HO VII. 266. p.
262 LTR 40. p., CD VI/2. 175. p.
263 CD VI/2. 269. p.
264 HO VIII. 415. p.

	nül), ²⁶⁶ 1302, ²⁶⁷ 1306, ²⁶⁸ 1307, ²⁶⁹ 1308-10 (névtelenül), ²⁷⁰ 1309, ²⁷¹ 1310 ²⁷²
Stephanus ²⁷³	1312 ²⁷⁴
II. János	1314, ²⁷⁵ 1315, ²⁷⁶ 1320 ²⁷⁷
I. Vilmos	1326, ²⁷⁸ 1326, ²⁷⁹ 1328, ²⁸⁰ 1328 ²⁸¹
III. János	1329 után, ²⁸² 1330, ²⁸³ 1331, ²⁸⁴ 1346 előtt távozik ²⁸⁵

265 MES II. 537. sz.

266 MES II. 544. sz.

267 RS I. 174. sz.

268 RS I. 444. sz.

269 RS I. 527. sz.

270 MV I/2. 424., 431., 433., 437., 446. p.

271 RS I. 720. sz.

272 RS I. 828. sz.

273 Az oklevélben S olvasható. *Vencko*, 1927. 45. és 79. p. zárójelcsen, indoklás nélkül a Szerafin nevet hozza. Ha a Repertorium alapján megvizsgáljuk a magyarországi, 1400 előtti, S betűvel kezdődő nevű ciszterci apátokat, a következőket találjuk: a 13 névből hét Stephanus (53,8%), három (23,1%) más S kezdőbetűs (*Sighardus*, *Simon*, *Salic*), három (23,1%) pedig csak rövidítve ismert: S. A magyar ciszterciek körében az István ezek szerint igen kedvelt névnek számított. Statisztikai alapon tehát az a legvalószínűbb, hogy az 1312-ben említett szepesi apát is István volt.

274 SS III. 3. p.

275 RS I. 1217. sz. Ebből az oklevélből tudjuk, hogy II. János nem azonos I. Jánossal, mert előbbi utóbbi 1291. évi (átírt) oklevélét *domini abbatis Iohannis felicis recordationis*nak nevezi. Érdekes, hogy I. János halálának *terminus post quem*je, 1310 után négy évvel volt egy másik János nevű szerzetes a monostorban, hiszen a monasztikus közösségekben általában nincsen két azonos nevű személy. Minthogy (II.) Jánosból apát lett, valószínűleg nem 1310 után lépett be a szepesi apátságba, mert így — akár valós, akár rendi életkorát tekintve — túl fiatal lett volna. Nagyobb az esélye annak, hogy egy másik monostorból érkezett. (Egyik utódja, III. János migrációja dokumentált, ld. 1346-nál!)

276 CD VIII/1. 583. p.

277 CD VIII/2. 267. p., *Vencko*, 1927. 321. p.

278 AOkm II. 239. p.

279 SS II. 66. p.

280 MES III. 195. sz.

281 *Vencko*, 1927. 322. p.

282 AOkl XIII. 300. sz.

283 SS II. 79. p.

284 CD VIII/3. 554. p.

285 III. Jánosról tudható, hogy nem szepesi apátként halt meg, hanem 1346 előtt nem sokkal valamely más apátságba került át. 1346-ban ugyanis ezt írja Pál országbíró ítéletlevelében: a per a szepesi prépost és *inter religiosum virum fratrem Joannem abbatem et conventum monasterii*

II. Vilmos	1346, ²⁸⁶	1347 ²⁸⁷			
névtelen	1347, ²⁸⁸	1348, ²⁸⁹	1353, ²⁹⁰	1357, ²⁹¹	1364 ²⁹²
IV. János	1367, ²⁹³	1368, ²⁹⁴	1369 ²⁹⁵		
névtelen ²⁹⁶					

2. Szerzetesek

Domoslay:	1306 ²⁹⁷ (<i>lector</i>)
Tódor	1332/37 ²⁹⁸

Beatae Virginis de Scepus ipsoque fratre Joanne abbate in alterius ecclesiae abbatiam translato inter fratrem Vyllemum modernum abbatem ejusdem ecclesiae et suum conventum folyt. *Vencko*, 1927. 323–324. p.

286 *Vencko*, 1927. 323. p.

287 *Vencko*, 1927. 325. p.

288 *Vencko*, 1927. 326. p., CD IX/1. 478. p. Rossz kcltezéssel (1348); CD IX/7. 74. p.

289 CD IX/1. 580. p.

290 *Áldásy*, 1894–1895. II. 60. p.

291 *Békefi*, 1898–1902. I. 255. p.

292 CD IX/7. 221. p.

293 CD IX/4. 84. p.

294 VMS II. 85. p.

295 Dl. 83321. Kivonatosan: Repertorium 175. p.

296 VMS II. 144. p.

297 RS I. 444. sz.

298 MV I/1. 226. p.

5.2. A szepesi apátság hiteleshelyi kiadványai

Sorszám	Dátum	Levéltári jelzet	Állapot	Kiadás	Forma
1	1262 előtt	-	Emlíítés	RS I. 632. sz.	PRIV.
2	1263. VIII. 29. előtt	-	Emlíítés	RA 1349. sz.	PRIV.
3	1264	DI. 40058.	Eredeti	HO VI. 125-126. p.	PRIV.
4	1278. IX. 28. előtt	-	Emlíítés	AUO IX. 376-378. p.	PRIV.
5	1286	DI. 38876.	Átírat (1299)	CD V/1 331. p.	PRIV.
6	1291	Df. 243704.	Átírat (1314)	HO VII. 217-218. p.	PRIV.
7	1293. V. 31.	DI. 71258. Df. 258826. Df. 258828. Df. 258831. Df. 264629. Df. 272445. Df. 272453. Df. 272927. Df. 272929. Df. 272935. Df. 281420.	Átírat (1293) Átírat (1293) Átírat (1293) Átírat (1293) Átírat (1293) Átírat (1293) Átírat (1293) Átírat (1293) Átírat (1293) Átírat (1293)	CD VI/1. 251-253. p.	PAT.
8	1294. III. 20.	DI. 9718.	Átírat (1412)	CD VI/1. 332-335. p.	PRIV.
9	1294. XII. 20.	DI. 9718. Df. 25057.	Átírat (1412) Átírat (1412)	CD VI/2. 232-233. p. Vencko, 1927. 319-321. p.	PRIV.
10	1295	Df. 264160.	Átírat (1306)	Reg.: CD VI/1. 398. p.	PRIV.
11	1297	-	Elpusztult eredeti	HO VII. 266. p.	PRIV.
12	1300	DI. 40277.	Eredeti	HO VIII. 415. p.	PRIV.
13	1302	DI. 68768.	Eredeti	RS I. 174. sz.	PRIV.
14	1306	Df. 264160.	Átírat (1330)	RS I. 444. sz.	PRIV.
15	1307	DI. 60961.	Eredeti	RS I. 527. sz.	PRIV.
16	1309	Df. 264136.	Eredeti	RS I. 720. sz.	PRIV.
17	1310. XII. 18.	Df. 272690.	Eredeti	RS I. 828. sz.	PRIV.
18	1312. V. 25.	Df. 272446.	Eredeti	SS III. 3-4. p.	PAT.
19	1314. VI. 29.	Df. 243704.	Eredeti	RS I. 1217. sz.	PRIV.
20	1315. IV. 17.	Df. 264139.	Eredeti	CD VIII/1. 583-584. p.	PRIV.
21	1318. III. 11. előtt	-	Emlíítés	AOKI V. 56. sz.	PRIV.
22	1320	DI. 2022.	Eredeti	CD VIII/2. 267-269. p.	PRIV.
23	1326. IV. 10.	Df. 244312.	Eredeti	AOKm II. 239-240. p.	PRIV.
24	1326. IV. 29.	Df. 280297.	Eredeti	SS II. 66-67. p.	PRIV.
25	1328. IV. 19.	Df. 248981.	Eredeti	MES III. 195. sz.	PAT.
26	1328	Df. 280298.	Eredeti	Vencko, 1927. 322-323. p.	PRIV.
27	1329. VI. 13. után	Df. 272374.	Eredeti	Reg.: AOKI XIII. 300. sz.	PRIV.
28	1330. VI. 25.	Df. 258828. Df. 272929.	Másolat (-) Másolat (-)	SS II. 79-80. p.	PRIV.
29	1331. V. 11.	Df. 272185.	Eredeti	CD VIII/3. 554. p.	PRIV.
30	1347. I. 25	-	Eredeti	Vencko, 1927. 325. p.	PAT.
31	1369	DI. 83321.	Eredeti	Repertorium 175. p.	PRIV.

Az oklevelek formája *privilegiális* (PRIV.) vagy *patens* (PAT.). Zárt (*littera clausa*) nincsen.

6. Felhasznált források és irodalom

Források

- Áldásy*, 1894–1895 *Áldásy Antal*: Regesták a vatikáni levéltárból. I–III. In: Történelmi Tár 1894. 15–28. p., 1895. 58–89. p., 260–288. p.
- AOkI Anjou-kori Oklevéltár. I–XIV., XVII., XIX., XXIII–XXIV. Főszerk.: Kristó Gyula. Budapest–Szeged, 1990–2004.
- AOkm Anjoukori Okmánytár. I–VII. Opere Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. Bp., 1878–1920.
- ÁUO Árpádkori Új Okmánytár. I–XII. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest, Bp., 1860–1874.
- CD Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Buda, 1829–1844.
- CDES Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. Ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislavae, 1971–1987.
- EE Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. I–V. Szerk.: Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J., Kollányi F., Lukcsics J. Bp., 1902–1912.
- HO Hazai Okmánytár. I–VIII. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. Győr, 1865–1873. (I–V.), Bp., 1876–1891. (VI–VIII.)
- Letter Horváth Sándor (közli): A lipitói és a turóci registrum. In: Történelmi Tár 1902. 1–57. p.
- Mályusz*, 1931 *Mályusz Elemér*: A szlovéniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az orsz. levéltárban (6.). In: Levéltári Közlemények 9. (1931) 284–315. p.

- MREV Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. I–IV. Edidit: Josephus Lukcsics. Bp., 1896–1907.
- MES Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I–III. Ediderunt Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Derek. Strigonii, 1874, 1882, 1924.
- MV Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I/1–6., II/1. Bp., 1896–1908.
- RA Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/4. Szerkesztette Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp., 1923–1987.
- RS Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I–II. Ad edendum praeparavit: Vincent Sedlák. Bratislava, 1980, 1987.
- Repertorium *Ferenc L. Hervay*: Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Roma, 1984. (Bibliotheca Cisterciensis 7.)
- SC Statuta Capitulorum Generalium ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786. I–VIII. Edidit: Josephus-Maria Canivez. Louvain, 1933–1941.
- SS Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis. I–III. Pars I. Collegit: Johannes Bárdossy. Leutchoviae, 1802. Pars II. Collegit: Michael Schmauk. Szepesváraljae, 1889. Pars III. Collegit: Samuel Weber. Lőcse, 1908. Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyve. II. évf.
- VMS Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I–II. Disposita ab Augustino Theiner. Romae, 1859–1860.
- ZsO Zsigmond-kori Oklevéltár. I–IX. Összeállította Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert. Bp., 1951–2004.

Irodalom

- Békefi*, 1898–1902 *Békefi Remig*: A pásztói apátság története. I–III. Bp., 1898–1902.

- Bogdán*, 1991 *Bogdán István*: Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Bp., 1991.
- Bohus*, 1919 Historisch-geographische Beschreibung des in Oberungarn berühmtesten Zipser Landes. Zusammengestellt durch Georg Bohus. Kesmark, 1919.
- Csánki*, 1890–1913 *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III, V. Bp., 1890–1913.
- Deáky*, 1937 *Deáky Honór*: A savniki apátság története. Pécs, 1937.
- Divald*, 1905–1907 *Divald Kornél*: Szepesvármegye művészeti emlékei. I–II. Bp., 1905–1907.
- F. Romhányi*, 2000 *F. Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp., 2000.
- Fekete Nagy*, 1934 *Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp., 1934.
- Fuxhoffer–Czinár* Damiani Fuxhoffer benedictini Pannoniae Monasteriologiae Regni Hungariae libri duo totidem omnis comprehensis. Recognovit, ad fidem fontium revocavit et auxit Maurus Czinár. I–II. Pestini 1858–1860.
- Győrffy*, 1963–1999 *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1999.
- Hervay*, 1994 *Hervay Ferenc Levente*: Ciszterciek. In: KMTL 140. p.
- Hervay*, 2001 *Hervay F. Levente*: A bencés apátságok, az apátos monostorok és a puszta monostorok története. In: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma, 2001. 476–547. p.
- Hradszky*, 1888 *Hradszky József*: Szepesvármegye a mohácsi vész előtt. In: Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyve. 4. évf. 1–97. p. Szepes-Váralja, 1888.
- Ila*, 1944–1976 *Ila Bálint*: Gömör megye. I–IV. Bp., 1944–1976.
- Janauschek*, 1877 *P. Leopoldus Janauschek*: Originum Cisterciensium. Tomus I. Vindobonae, 1877.

- Kiss*, 1988   *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Bp., 1988.
- KMTL   Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál – Makk Ferenc. Bp., 1994.
- Kosztá*, 1993   *Kosztá László*: A ciszterci rend története Magyarországon kolostoraik alapítása idején. 1142–1270. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5. (1993/1–2.) 115–128. p.
- Kosztá*, 1998   *Kosztá László*: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353). Pécs, 1998. (Tanulmányok Pécs történetéből 4.)
- Körmendi*,
2001–2002   *Körmendi Tamás*: A premontrei rend megtelepedése az Árpád-kori Magyarországon. I–II. In: Turul 74. (2001) 103–111. p.; Turul 75. (2002) 45–55. p.
- Körmendi*, 2002   *Körmendi Tamás*: A magyarországi premontrei cirkária az 1241/42-i tatárjárást követő évtizedekben (az írásos források alapján). In: Kút I. (2002) 2–35. p.
- Körmendy*, 1974   *Körmendy Adrienne*: A soltész („more scultetorum”) telepítette falvak a Szepességben (XIII–XIV. század). In: Agrártörténeti szemle XVI. (1974) 305–348. p.
- Kristó*, 1988   *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988.
- Kurecskó*, 2000   *Kurecskó Mihály*: A nyitrai káptalan hiteleshelyi tevékenysége a kezdetektől 1269-ig. In: „Magyaroknak eleiről.” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerkesztette: Piti Ferenc. Szerkesztőtárs: Szabados György. Szeged, 2000. 329–347. p.
- Lukcsics*, 1908   *Lukcsics József*: Középkori pápai adókönyvek. Felolvasások a Szent-István-Társulat Tud. és Irodalmi Osztályának üléseiből 69. Bp., 1908.
- Németh*, 1998   *Németh Péter*: A karthauziak gazdálkodása a középkori Szepességben. (I. A menedékkövi kolostor.) In: A Felvidék történeti földrajza. Szerk.: Frisnyák Sándor. Nyíregyháza, 1998. 263–272. p.

- Ortway*, 1891–1892 *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. I–II. Szerkesztette Ortway Tivadar. Bp., 1891–1892.*
- Petrovics*, 1994 *Petrovics István: Dénes (2.). In: KMTL 165–166. p.*
- Rupp*, 1870–1876 *Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre. I–III. Pest, 1870–1876.*
- Slivka*, 1991 *Michal Slivka: Cisterciti na Slovensku. In: Archeologia historica 16. (1991) 101–117. p.*
- Solymosi*, 1984 *Solymosi László: Észrevételek a Ciszterci Rend magyarországi történetének repertóriumáról. In: Levéltári Közlemények 55. (1984) 237–251. p.*
- Szentpétery*, 1930 *Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930.*
- Tirpák*, 1994 *Ján Tirpák: Výsledky geofyzikálnych meraní pri precizovaní základov stredovekých sakrálnych stavieb na Slovensku. In: Dejiny a kultúra rehoľných komún na Slovensku. Zostavil Jozef Šimončič. Trnava, 1994. 287–311. p.*
- Vencko*, 1927 *Ján Vencko: Dejiny štiavnického opátstva na Spiši. Ružomberok, 1927.*
- Wagner*, 1774–1778 *Analecta Scepusii sacri et profani. I–III. Collegit: Carolus Wagner. H. n., 1776; Vienne, 1774; Posonii et Cassoviae, 1778.*
- Wertner*, 1895 *Wertner Mór: Ompud nádor és utódjai. In: Turul 13. (1895) 91–93. p.*
- Wertner*, 1897–1898 *Wertner Mór: Az Árpádkori megyei tisztviselők (Okirati kutfők nyomán). I–III. In: Történelmi Tár 1897. 439–486. p., 653–679. p., 1898. 105–133. p.*
- Zsoldos*, 2001 *Zsoldos Attila: Szepes megye kialakulása. In: Történelmi Szemle XLIII. (2001/1–2.) 19–31. p.*

SZŐCS TIBOR

A 14. SZÁZADI KRÓNIKASZERKESZTMÉNY INTERPOLÁCIÓI ÉS 11. SZÁZADI OKLEVELEINK

I. A krónika interpolációi

A magyarok krónikáját napjainkig több kódex is megőrizte számunkra, de alapos vizsgálatok után kiderült, hogy ezek tulajdonképpen egyetlen nagy szöveg hagyományt tartalmaznak, amely hol bővebben, hol rövidebben, vagy egyenesen kivonatolva maradt ránk. A nem kivonatolt állományt éppen az alapján szokás két nagy krónikacsaládba sorolni, hogy a ránk maradt szöveg mennyire tárgyal részletesen bizonyos — 11., ill. 12. századi — eseményeket. Ez alapján beszélhetünk a bővebb Képes Krónika családjáról, és ezt a szövegtöbbit nem tartalmazó Budai Krónika családjáról.¹ Ezzel a témával részletesen foglalkozott Domanovszky Sándor, és az ő munkái alapján ezt a szövegtöbbit interpolációknak nevezzük (az interpolációt mi most abban a szűkebb értelmében használjuk, amikor konkrétan a Képes Krónika-család szövegtöbbitét jelenti a Budai Krónika-családdal szemben).²

Ezen szövegtöbbit (interpolációk) hitelességét a magyar kutatók általában nem vitatták. Toldy Ferenc, a Képes Krónika első kiadója egy 1868-as munkájában nem tartotta hiteltelennek azokat („egy kikerekített népies nagy epos világos kivonata” — ti. az interpolációk is).³ Marczali Henrik szerint is hitelesek az ott előforduló információk, bár ő csak II. Géza idejére tette az első „királykrónika” megszületését, azelőtt csak kisebb feljegyzésekkel számolt. Ám a betoldásokról a véleménye az, hogy „gyakran oklevelileg is biztosított tényekből indul ki... Más események előadásának hitelessége idegen kútfőkben talál támaszt... Látjuk tehát; ezen bővítések történeti becsüek. Analogia útján a legtöbb elfogadható, ha más egykoru forrás nem is támo-

---

1 A krónikaszövegek egymáshoz való viszonya ennél természetesen bonyolultabb, de ennek részletes taglalása most nem tartozik a tárgyunkhoz. Mérvadó szövegkiadásuk: SRH I. 239–505. p. A továbbiakban az itt közölt fejezetszámokat használjuk.

2 Domanovszky czirányú munkásságára legfőképpen: *Domanovszky*, 1912. és *Uő*, 1902.

3 *Toldy*, 1868. 381. p. Bár Toldy ebben a munkájában nem hasonlítja össze a krónikacsaládokat, így különösbbe nem is foglalkozik az interpolációkkal.

gatja hitelességüket.”⁴ Pauler Gyula pedig egyenesen kiállt amellett, hogy ezek valós történeti eseményeket takarnak: „Egykorú írók sejtet az, hogy jól van értesülve azokról a dolgokról, melyekről másfelől is van tudomásunk, tehát az ellenőrzés lehetséges... Az, hogy az elbeszélésben előforduló személyek... oklevelekben említetnek: szintén hitelessége mellett szól, ámbar még nem bizonyítaná *egykorúságát*, de az egykorúság mellett szól a mód, melylyel ezekről és más szereplő személyekről beszél”, és hogy a szereplők nincsenek jellemezve, ezt csak egy „naív egykorú” írhatta, „ki a jövőre nem gondol”.⁵ Domanovszky Sándor volt az a történész, aki először foglalkozott behatóbban ezekkel a betoldásokkal, egy teljes tanulmányt is szentelt a témának német nyelven, illetve egy majdnem teljeset magyarul is. Ő szintén a hitelesség mellett szállt síkra, fő érve neki is az interpolációk és a korai okleveles anyag közti összefüggés volt.⁶ Emellett idézett más, külföldi forrásokat is, ahol szintén történeti párhuzamokat lehet találni, és ez szintén a hitelesség mellett szól szerinte. Emellett Paulerhez hasonlóan kitért az eleven előadásmódra is („Csodálatos a kései interpolatiók eleven előadása és tudósításuk részletessége.”).⁷ Így összegzett: „szervesen összefüggők e betoldások” és „e betoldásokat egy szerves egész töredékeinek kell tartanunk... Kétségtelen tehát, hogy itt az interpolatiók egy külön, mint már előbb kifejtettem, egységes műből kerültek ki.” Lényegében ugyanezeket az érveket hozta fel 1912-ben készült tanulmányában is, miszerint Vojtech és Márton felbukkannak a tihanyi alapítólevélben, és III. Henrik császár Pozsonyt ostromló flottájának az elsüllyesztése szerepel Aventinuszál és az Altaichi évkönyvben is.⁸ Más szereplők is felbukkannak okleveleinkben, emellett ahogyan Salamon IV. Henrik császárt kéri, hogy segítse vissza a trónra, az egyezik Lampertus Hersfeldensis leírásával (ez utóbbi két érvet Paulertől vette át), az Igfan erdő mint helynév Anonymusnál is felbukkan stb.⁹ Azon véleményén, hogy ti. az interpolációk hitelesnek és egykorúnak tekinthetők, később sem változtatott.

4 *Marczali*, 1880. 58–59. p.

5 *Pauler*; 1899. II. 600–615. p., 606–607. p.

6 *Domanovszky*; 1902. 741–752. p., 810–831. p. Az okleveles párhuzamokat ld. uo. 746–747. p.

7 Uo. 750. p.

8 Uo. 750. p., 810. p., 815. p.; ill. *Domanovszky*; 1912. 781. p. Egyébként Domanovszky itt is, és a Budai Krónika c. tanulmányában is (742. p.) elkövette azt a hibát, hogy a pannonthalmi oklevélet említi a tihanyi helyett („kommen Vojtech und Márton auch in der Stifungurkunde der Abtei St. Martin vor”, tehát Vojtech és Márton a *Szent Márton* apátság alapítólevelében tűnik fel, amely a pannonthalmi apátságot jelenti, a tihanyi Szent Ányos tiszteletére volt szentelve, és e két fenti személy természetesen ott bukkan fel). A kritikai szövegkiadásban már javította ezt a tévedését, ld. *Szentpétery*; 1923.–87 I. 347. p.

9 *Domanovszky*; 1912. 782. p.

A későbbi magyar kutatás tulajdonképpen a Domanovszky által kijelölt úton haladt tovább, Hóman Bálint elmélete érdemben nem tért el a fentiektől ezen kérdést illetően, illetve szerinte az 1051 és 1091 közé eső interpolációk a *Gesta Ladislai Regisre* vezethetők vissza.¹⁰ Horváth János is Domanovszky érvelése alapján jutott oda, hogy az interpolációk valós eseményeket írnak le, Négyessy Lászlóval vitatkozva azt állította, hogy ezek nem egy korábbi epikus műnek a részei, de kétségkívül eredetiek.¹¹ Gerics József — ugyanúgy, mint a fentebb idézett történészek, Domanovszky után — ugyan nem foglalkozott külön tanulmányban az interpolációkkal, de magáévá tette Domanovszky érvelését, és azt hosszan méltatta.¹² Kristó Gyula és Makk Ferenc több művében is bírálta az interpolációk bizonyos részeinek a hitelességét, illetve nem tartotta elfogadhatónak Marczali és utána sok más történész azon módszerét, hogy az ellenőrizhető részek hitelessége kapcsán a nem ellenőrizhető részekre is kiterjesszék automatikusan a hitelesség látszatát.¹³ Ennek ellenére az alapkoncepciót, tehát hogy az interpolációk valós történéseket fedhetnek, ők sem kérdőjelezték meg: „a kutatás nyilvánvalóvá tette, hogy az ún. interpolációk túlnyomó része egykorú vagy közelkorú keletkezésű a leírt eseményekkel”¹⁴ — írták éppen abban a tanulmányban, amelyikben bírálták az interpolációkban leírt események feltétlen történetiségét. Kristó véleménye nem változott a későbbiekben sem: „E szerző [ti. a Képes Krónika-család kompilátorának] érdeme, hogy beillesztette munkájába (illetve a dolog lényegét illetően visszatette a helyükre) azon, a 11. század utolsó harmadára és a 12. század első felére vonatkozó híradásokat, amelyek az első 14. századi krónikaredakcióból hiányoztak (mert onnan valami kivonatolás révén kiestek), és különböző korú régi feljegyzésekből származtak. Ezzel felbecsülhetetlen értékű szövegeket mentett meg az enyészettől.”¹⁵ Györffy György szintén arra hívta fel a figyelmet, hogy későbbi beszúrásokkal tarkított az eredeti, 11–12. századi krónikás szövegállomány, ám azt alapjaiban ő sem tekintette hiteltelennek,¹⁶ mint ahogyan nem kérdőjelezte meg az interpolációk történeti hitelességét Szovák Kornél sem.¹⁷

10 *Hóman*, 1925. 77. p.

11 *Horváth*, 1954. 315–320. p.

12 *Gerics*, 1995a. 9. p.

13 *Kristó*, 1972. 203. p.

14 Uo. 199. p.

15 *Kristó*, 2002a. 87. p.

16 *Györffy*, 1993a. 403. p. ill. 405. p. A tanulmány majdnem ugyanolyan szövegezéssel megtalálható még: *Györffy*, 1993b. 196. p. ill. 199. p.

17 *Szovák*, 1999. 750. p., 752. p.; *Szovák*, 2004. 52. p.

2. Az interpolációk hitelességét vitató elméletek

Már a 19. századtól kezdve akadtak olyan kutatók is, akik nem fogadták el az interpolációk történetiségét. A 19. század folyamán ezt a vonalat csak az osztrák, illetve a német kutatás képviselte: Raimund Friedrich Kaindl egy 1898-as munkájában meseszerűnek (*sagenhaft*) minősítette az ott szereplőket, Konrad Schünemann pedig ugyan elismerte a közelkorúságukat, de azt szintén tagadta, hogy az interpolációk valós eseményeket takarnának.¹⁸

Magyarországon több történész is felvetette, hogy nem létezett 11. századi ősgeszta, így az interpolációk sem lehetnek az eseményekkel megközelítőleg egykorúak. Már említettük Marczali Henrik véleményét, amely szerint az első komoly krónika csak II. Géza idején jött volna létre, ám mégis tett egy engedményt a szövegtöbbség elismerése terén: korábbi feljegyzések létezhetnek, azokat felhasználta a 12. század közepén alkotó krónikás.¹⁹ Madzsar Imre szintén II. Géza-korinak tartotta az ősgesztát, arra hivatkozva, hogy a szöveg a Koppány elleni hadjáratról egészen II. Géza oroszországi hadjáratáig olyan egységes szövegtömb, melyben kifejezésbeli azonosságok találhatók.²⁰ Elméletét Hóman Bálint, Domanovszky Sándor, valamint Horváth János is bírálta.²¹ A keletkezési időponttal kapcsolatos legszélsőségesebb nézeteket Erdélyi László vallotta, aki szerint Kézai Simon volt „Krónikáink atyja” (mint ez Erdélyi műve címében is szerepel), és öelötte egyáltalán nem is létezett az ismert szövegállomány.²² Erdélyi elméletét Gerics József meggyőző bírálatban részesítette.²³

A Szerbiában élő történészprofesszor, Rokay Péter szintén azzal a felfogással állt elő, hogy nem létezett 11. századi ősgeszta, és ezáltal a benne foglalt interpolációk sem lehetnek hitelesek. Az elméletét érintőlegesen közli egy 1990-ben megjelent művében, mely Salamonról, illetve annak feltételezett pólai sírhelyéről szól.²⁴

18 Kaindl, 1898. 489. p. Idézi: Domanovszky, 1912. 772. p.; Schünemann, 1923. 140–143. p. Idézi: Rokay, 1999. 12–13. p.

19 Ld. 4. sz. lábjegyzet. Ám Marczali szerint ezek a feljegyzések nem lehettek jelentősek, mert amikor tanulmánya 91. oldalán közölt egy szerinte helyes leszármazási fát krónikáinkról, akkor az 1150-es évekre helyezte II. Géza-kori „Királyok Krónikáját” helyezte a legelejére.

20 Madzsar, 1926.

21 Hóman, 1931 225–232.; Domanovszky, 1933 163–184. p.; Horváth, 1954. 280–282. p.

22 Erdélyi, 1933 (Két évvel később Farkas László, Erdélyi tanítványa erre alapozva írta meg a doktori értekezését, ő is osztva ezt a véleményt.)

23 Gerics, 1961 239–246. p.

24 Rokay, 1990 60–66. p. Kristó Gyula a könyv recenziójában egyetlen mondat erejéig tért ki az oklevelek hitelességét érintő kitekintésre: „Nagyon érdekes mindaz, amit a legkorábbi ma-

Részletesen az 1999-ben megjelent tanulmánykötetéből kapunk felvilágosítást elképzeléséről.²⁵ Az alábbiakban Rokay elméletét ezen utóbbi munkája alapján vizsgáljuk meg.

Rokay az áttekintést a 11. századi interpolációkkal kezdi. Tagadja, hogy pusztán csak az okleveles anyag és a szövegállományban előforduló nevek összefüggései alapján bizonyítékot lehetne teremteni a szöveg-többszörlet hitelességére nézve.²⁶ Szerinte ugyanis a mondott párhuzamokat tartalmazó 11. századi oklevelek között nincsen kétségtelenül hiteles. A tihanyi oklevél esetében is gyanakszik, mert több kutató is talált benne vakart, illetve későbbi részeket, és „I. András két példányban fennmaradt tihanyi oklevélnek egyikét a Györffy György vezetése alatt álló munkacsoport által kiadott legrégebb magyarországi oklevelek gyűjteményében... vakart, de hiteles, a másikat viszont egyértelműen hamis oklevélnek minősítik.”²⁷ Gyanúsnak tartja az 1061-i zselicszentjakabi oklevelet (mert többszörösen interpolált, és a rekonstruált eredetiben nem szerepel Ata nádor neve, amely a névpárhuzamot kínálná) és a százdi apátság 1067. évi oklevelét is (merthogy minden vélemény szerint interpolált). Az 1075-ben kiadott garamszentbenedeki alapítólevélben szereplő Frank püspök is felbukkan egy krónika-interpolációban, de szintén nem kielégítő párhuzam szerinte, egyrészt mert ezt az oklevelet is betoldásokkal terheltnek minősítik, másrészt ez a név szerepel a *Chronicon Sancti Huberti Andaginensis*-ben is (és „Pauler Gyula és Domanovszky Sándor mégsem jutott arra a gondolatra, hogy Frank püspök neve a garamszentbenedeki oklevélbe és — ami számunkra pillanatnyilag még jelentősebb — az interpolációkba innen lett átvéve”).²⁸

Pauler és Domanovszky egyéb érveit sem tartja meggyőzőnek, az eleven elbeszélési mód önmagában kevés („ha pusztán a stílus elevevességéből lehetne következtetni egy irodalmi mű által elbeszélte események korabeliségére, akkor Arany János Buda halála című alkotásának Attila, Toldyjának pedig Nagy Lajos korában kellett volna íródnia”²⁹), és a más forrásokban található párhuzam sem elég, mert „az elbeszélő források szerzői kiagyalt mondanivalóikat is valós adatokból szerkesztik meg.”³⁰

---

gyarországi oklevelek (a tihanyi, a zselicszentjakabi, a százdi, a szávaszentdemeteri, a garamszentbenedeki) hitelességéről, illetve interpolált voltáról mond [ti. Rokay].” Ld.: *Kristó*, 1992 661. p.

25 Ld. *Rokay*, 1999. 7–105. p. Az alábbi Az alábbi

26 Uo. 7–11. p.

27 Uo. 9. p.

28 Uo. 10–11. p.

29 Uo. 12. p.

30 Uo. 13. p.

Ezek után Rokay rámutat arra, hogy nem minden esetben pontosak az interpolációk híradásai, sőt számtalan helyen durva kronológiai tévedések bukkannak fel bennük, a 11. és a 12. századi betoldások között is vannak olyanok, melyek semmiképpen nem lehetnek kortárs szerző művei.³¹

A szövegek szétválasztásakor nagy hangsúlyt fektet arra az először egyébként Kristó által megállapított tényre, hogy a Salamon és Géza–László ellentétét leíró fejezetekben a krónika hol csak egy *dux*-ot említ (ebben az esetben ez Gézát takarja), hol pedig kettőt (kiterjesztve a címet Géza testvéreére is). Az interpolációk mindig csak egy *dux*-ról beszélnek, viszont a Budai Krónika-család (kivonatolt) szövegében váltakozva jelenik meg az egyes és a többes szám. Rokay megpróbálja az eredeti törzsszöveget rekonstruálni a krónikának abban a részében, ahol a *dux*-ok egyáltalán említve vannak, vagyis a 97–124. krónikafejezetekben. Először is kiiktatja az interpolációkat (hisz, mint ezt ő korábban leszögezte, nem lehetnek egykorúak és hitelesek), aztán más részeket is; olyanokat, amelyeket korábbi történészek tartottak oda nem illőnek. Ilyenek pl. a Bátor Oposról szóló szakaszok, bizonyos részek Lászlóról, illetve néhány olyan beszúrás, mely mások szerint megszakítja az elbeszélés lineáris menetét, ezért nem odaillő. A megmaradt szöveget ezek után aszerint választja ketté, hogy ott *dux* vagy *duces* szerepel, azaz csak Gézát tekintik abban hercegnek, vagy Gézát és Lászlót is. A szövegrészek elkülönítése nem mindig a fejezetek alapján történik, hiszen többször is előfordul az, hogy egy fejezeten belül is váltakozik az egyes és a többes szám. Rokay csoportosításából kitűnik, hogy ha az egy *dux*-ot említő szövegeket egyszerűen egymás mellé tesszük, akkor azok maguk is értelmes és folytatólagos szövegrésszé állnak össze, melyek Salamon és Géza herceg viszályát beszélnek el, sokszor szinte csak tömondatokban.³² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a *dux*–*duces* szétválasztás eléggé önkényesen történt, és azért adtak csak összefüggő szöveget a *dux*-ot tartalmazó részek, mert Rokay eleve úgy vágta szét a szövegállományt, hogy azok összefüggő szöveget alkossanak.

Már Kristó Gyula is az egy *dux*-ot említő részeket tartotta az eredetibbnek, és mivel azok állnak össze folyamatos szöveggé, ezért Rokay valószínűsíti, hogy az volt az eredeti állomány. Ezekben még az is feltűnő, hogy Lászlót nemcsak hogy nem címzi hercegnek, hanem egyenesen kisebbíti a szerepét; elképzelhető, hogy szán-

---

31 Uo. 15–18. p.

32 Minderre id. Rokay, 1999. 19–31. p. A krónikaszöveg ezen négy csoportba osztása (egy *dux*, két *dux*, mások által kiiktatott szöveg, Képcs Krónika-család interpolációi), és mindezen szövegek párhuzamos közlése uo. 32–71. p.

dékosan, mert az író nem tartotta méltónak egy (leendő) szenthez, hogy viszályokban vegyen részt.³³

Ezek után Rokay kísérletet tesz arra, hogy ennek a „korábbi” résznek a keletkezési idejét hozzávetőlegesen meghatározhassa. Több példát is hoz arra, hogy semmiképpen sem lehetett kortárs szerző műve: ahhoz túl sok benne a kronológiai és terminológiai tévedés. A 97. fejezetben Salamon az ő *socer*éhez menekül, IV. Henrikhez, aki visszasegíti az ő *generét* a trónra. Hagyományos fordítások szerint a *socer* apóst, a *gener* vót jelent, viszont IV. Henrik, mint tudjuk, nem apósa, hanem sógora volt Salamonnak. A krónikás itt tehát tévedett, ráadásul a szót más fejezetekben is hasonló értelemben használja. Rokay felveti azt a magyarázatot, hogy IV. Henriket összetévesztették az apjával, akit szintén Henriknek neveztek, és rá már érvényes ez a rokonsági fokjelölés. Ez viszont későbbi szerzőre vall.³⁴ Ráadásul a 101. fejezetben szereplő 13 éves béke egy olyan torzítás, amelyet még senkinek nem sikerült kellőképpen megmagyarázni azok közül, akik a 11. századra helyezik az ősgesztát, tehát ez a mozzanat is későbbi szerzőre vall.³⁵

A törzsszöveg rekonstruálásakor Rokay a 124. fejezetig a *dux–duces* ellentétpárakra építve halad. Viszont ebben a fejezetben Gézáat királlyá koronázzák, így ez a módszer érvényét veszti, Rokay pedig más filológiai eljárással igyekszik kiszűrni a szerinte oda nem illő elemeket. Gerics és Kristó megállapításai alapján kiemel olyan legitimista, vagyis a törvényes öröklési rendet pártoló, és idoneista, vagyis az uralkodói alkalmasságot előtérbe helyező részeket a Szent László uralmát tárgyaló fejezetek esetében, melyek biztosan későbbi betoldások. Ugyancsak kiemeli a 131. fejezet Szent László legendájából származó részleteit is.³⁶ Ezek után részletesen kitér a Salamon és családja sírhelyével, és Kálmán kori felbukkanásával kapcsolatos részek elemzésére, melyek szerinte valamikor 1270–72 és 1332–33 közt kerültek be a törzsszövegbe. Végül kihagyja Kálmán apuliai hadjáratát tartalmazó részt is, amelyet még Mályusz Elemér iktatott ki.³⁷ Innen egészen a 168. fejezetig, II. Géza haláláig terjed a szöveg (eddig tartanak a Képes Krónika-család interpolációi, szövegeeltéré-

33 Rokay, 1999. 72–74. p.

34 Uo. 74–78. p.

35 Uo. 78–79. p.

36 Megjegyezzük: Kristó és Gerics az említett részeket egy Kálmán-kori gesztához viszonyítva tekintette betoldottnak, mert szerintük bizonyos elemek a 12. század második felének politikai gondolkodását tükrözik. Viszont Rokay elmélete szerint az alapszöveg is a 12. század második felében, vagy még később keletkezett, tehát akkor már az így kiszűrt részek egy „crediti” szövegben sem lennének anakronisztikusak.

37 Rokay, 1999. 91–97. p.

sek és minimális többletek persze ezután is vannak, de nem olyan nagyszabásúak mint előtte), és az interpolációkon kívül más részeket már nem zár ki.

A 97. fejezet előtt még néhány fejezetet visszalépve (és az oda nem illő részeket kihagyva) Rokay közöl egy összefüggő és értelmileg helyes szöveget, mely szerinte az eredeti szerkesztésben lehetett benne. Ezzel megközelítőleg rekonstruálta a 91–168. fejezet közti szövegállományt.³⁸

Rokay Péter egész elméletének rövid összefoglalásaként hadd idézzük saját magát: „Úgy véljük sikerült tovább csökkenteni a Képes Krónika szövegtöbbletének, az ún. interpolációknak, mint a XI. századra vonatkozó forrásnak, csupán Domanovszky Sándor tekintélyén alapuló, egyébként azonban soha semmivel sem igazolt és így meg nem érdemelt hitelét. Elhagyva az interpolációkat, a más kutatók által kiiktatott szövegrészeket, valamint azokat, melyek két herceget említenek, kísérletet tettünk az azoknál régebbi krónikaszöveg helyreállítására. Ehhez viszonyítva amazokat, véleményünk szerint utólagos betoldásnak kell tekinteni. Mindezek a részek a Képes Krónikában nyerték el ma ismert egybeszerkesztett alakjukat.”³⁹

3. A korai oklevelek hitelessége, és a bennük említett személyek történetisége

Mint láttuk, az interpolációk hitelessége Rokay szerint csak Domanovszky tekintélyére épült, egyébként az emellett felhozott érvek önmagukban nem elég súlyosak. Így azok a névpárhuzamok sem, amelyek a 11. századi oklevelek és az interpolációk közt fellelhetők. Rokay, amikor könyve elején végigtekintett az összes ilyen oklevélen, mindegyikben talált valami kivetnivalót, még a hagyományosan eredetinek tartott 1055. évi tihanyi oklevélben is. Azzal a kérdéssel, hogy vajon valóban az eredeti okleveles hagyományra vezethetők-e vissza az ott található nevek még az interpolált oklevelek esetében is, a kutatás eddig nem foglalkozott, hanem evidenciának tekintette azt. Az alábbiakban azt szeretnénk igazolni, hogy bár lehet tartalmi és formai kifogásokat emelni ezen oklevelek ellen, a névpárhuzamok az esetek legnagyobb részében az oklevelek 11. századi részéből kerültek ki, és nem az esetleges későbbi hozzátoldások eredményeképpen. A vizsgálatot kezdjük az időben legkorábbi tihanyi oklevéllel.

A krónikakompozíció egy nem interpolált részében a következőket írja: „Abban az időben András király monostort alapított a Balaton tava mellett Szent Ányos

---

38 Ezen szövegállomány közlésére ld. uo. 79–89. p., 98–105. p.

39 Uo. 180. p.

tiszteletére azon a helyen, melyet Tihanynak hívnak”.⁴⁰ A nagyobbik Gellért-legendában pedig: „Maga a király pedig, aki jámbor és fölötte keresztény volt, két monostort alapított, a tihanyit meg még egyet Visegrád mellett”.⁴¹ És a tihanyi monostornak ránk is maradt az alapítólevele, mindjárt két példányban. Az egyik egy egészen biztosan interpolált palimpszeszt, talán a 15. század elejéről, a másik viszont hitelesnek látszik.⁴² A hamisítvány és az eredetinek tartott példány között igen sok helyen szó szerinti szövegegyezés található, többek között a tanúk névsora a végén, amely a számunkra fontos párhuzamokat kínálná. Mi a biztosan interpolált példánnyal nem foglalkozunk, csak a másikkal, hiszen ha csak az egyik eredetiségét sikerül igazolni, akkor már annak is következményei vannak a krónikasözvegre nézve.

Az oklevelet két hártából varrták össze, és egyrészt az összevarrás helyén hátul pecsételték meg, másrészt az oklevél alján. Az előbbi pecsét a két rész összetartozásának hitelességét, míg az utóbbi magának az oklevélnek a tartalmát hivatott igazolni, de mára már mindkettő elveszett, csak a nyomuk maradt meg.⁴³ Ám a 15. század elején még rajta voltak az apátság alapítólevelén, mert a következőt írták a megvizsgált oklevélről: „két pecséttel, eggyel a hátulján, a másikkal az elején megpecsételt.”⁴⁴ A pecsétek elhelyezkedésének ezen hasonlóságából biztosra vehetjük, hogy 1402-ben konkrétan a ránk maradt oklevelet vizsgálták meg. Ennél jóval korábban is említik már, hiszen 1211-ben II. András Uros apát kérésére megerősítette az adománylevelet, s ekkor szó szerint is idézett az „az aggkor vénségével sújtott” oklevélből.⁴⁵ A hártya hátulján található egy feljegyzés, amely az íráskép alapján a 11. század végére tehető. Ugyanezen kéz egészítette ki az oklevélszöveget; a *conscriptum est hoc privilegium a beatissimo presule N.* sorban az N. szigla

40 „Eo tempore rex Andreas iuxta lacum Balatini construxit monasterium in honore Sancti Aniani, in loco qui dicitur Tyhon.” In: SRH I. 345. p.; Bollók János fordítása: *Bollók*, 2004. 59. p.

41 „Ipse enim rex, pietate valde Christianus, duo monasteria construxit, Tychonium et iuxta Visegrad.” In: SRH II. 503. p.; Almási Tibor fordítása. In: *Kristó*, 1999. 428. p.

42 Az oklevelek mérvadó kiadása: DHA I. 149–152. p.; 154–156. p.

43 DHA I. 145. p.

44 „duobus sigillis, uno a tergo et alio ab intra consignatam.” A leírás: DHA I. 146–147. p.

45 „vetustatis senio destitutum”. II. András oklevélét idézi: DHA I. 146. p. Püspöki Nagy Péter szerint a szöveg magyarzó fordítása: „régiségből credő kopottság jeleit viseli”, ti. a bemutatott oklevél, és ez azt bizonyítaná, hogy az eredeti 1211-ben már rossz állapotban volt, holott a ránk maradt példány „mindmáig kiváló épségnek örvend”. (*Püspöki*, 1989. 62. p.). Ebből Püspöki arra következtet, hogy a mai oklevél nem lehet azonos az eredetivel, ám itt a vénség nem biztos, hogy az oklevél külső állapotára utal, lehet hogy csak arra, hogy régen adták ki, tehát a jogait meg kell erősíteni.

fölé beírta, hogy *Nicolai*, nyilván az alatta található tanúnévsor hatására, ahol szintén genitívusban szerepel a név (merthogy Miklós jele), aztán észrevéve a tévedését, az utolsó betűt átjavította a nyelvtanilag helyes *o*-ra.⁴⁶ Tehát a 11. század végén már nem tudták egyértelműen, hogy kit is takar az *N*. szigla, legfeljebb sejtették, ez a tény is az oklevél keletkezésének egykorúsága mellett szól.

Ám az eredetiség ellen is fel lehet hozni érveket. Az első mindjárt az a tény, hogy két hártýából van összevarrva, ami legalábbis szokatlan a királyi adományozású oklevelek esetében. Ám ezek a hártýák viszonylag nagy méretűek, az első 46,5 cm hosszú és kb. 37 cm széles, míg a második 43,5 cm hosszú és 35,5 cm széles,⁴⁷ tehát összevarrva a hosszúsága majdnem egy méter, és ez megközelítőleg tele is van írva. Ilyen nagy felületű pergament pedig (amely az állati bőr egy bizonyos része) nehéz készíteni egy darabban. Mint összevarrt oklevél nem áll egyedül, a vasvári káptalan 1359. évi adománylevelét pl. négy egymásra varrt hártýára írták.⁴⁸ Egyébként pedig ott volt a két felet összekötő szalagra rányomva az ellenőrző pecsét, amelyet a már említett 1402. évi vizsgálat alkalmával elfogadhatónak tartottak.

Emellett felvetették, hogy az oklevél nem is egy ember munkája. Egyrészt nyelvi-
leg is több részre bontható: az arengát jó latinsággal fogalmazták meg, míg a birtok-
adományok felsorolásakor a nyelvezet egyenetlen, és a szerkezetekben egyeztetési
hibák is vannak.⁴⁹ Másrészt úgy tűnik, hogy a tanúk nevét nem ugyanaz a kéz jegyez-
te fel, mint ami magát a törzsszöveget leírta, és ezt az ultraibolya vizsgálatok is me-
gerősítik.⁵⁰ Ezen tétel igaza mellett Bárczi Géza egy észrevétele is felhozható. Bárczi
egy teljes könyvnyi terjedelemben vizsgálta az oklevél híres nyelvi emlékeit, nem-
hogy szóról-szóra, hanem egyenesen betűről-betűre kielemezve azokat. Megállapít-
ja, hogy ezekben a hely- és személynevekben és egyéb szavakban szokatlanul nagy a
k betű használati aránya a hagyományos *c*-vel szemben (29 *k*, és csak 12 *c*).⁵¹ Ezzel
szemben a tanúnévsor neveiben az összes *k* hang *c*-vel van jelölve. Ehhez a problé-
mához kapcsolódik az is, hogy egyrészt a tanúnévsor keresztjeit ugyanaz a kéz írta be
minden esetben, és az a szokatlan gyakorlat is, hogy a tanúk nevét csak a megpecsét-
elés után vezették rá az oklevélre. Ez onnan tudható biztosan, hogy a *signumsor* és az
alatta levő záróformula teljesen szabályosan veszi körbe a pecsét *helyét*, tehát a be-

46 Az idézet: DHA I. 152. p., az íráskép clemzésére ld. *Erdélyi*, 1906 37. p. Ezt elfogadja: *Komjányi*, 1955. 45. p.; *Püspöki*, 1989. 78. p.

47 DHA I. 145. p.

48 *Szentpétery*, 1930. 11. p.

49 *Komjányi*, 1955. 31. p. Azt, hogy *cz* a tény egyáltalán fennáll, és hogy ebből több szerzőre kellene következtetni, tagadja Kristó Gyula: *Kristó*, 1983. 357–358. p.

50 *Komjányi*, 1955. 46. p.

51 *Bárczi*, 1951. 125. p.

írás biztosan megpecsételést utáni.⁵² Tehát éppen a számunkra fontos (mert névpárhuzamokat tartalmazó) tanúnévsor tűnik egyetlen későbbi kéz későbbi betoldásának, és ez a kéz, mint a helyesírás-összehasonlításból látjuk, nem azonos az oklevél leírójával. Ám ezeket a problémákat nem olyan nehéz megmagyarázni.

Nézzük először is azt a tény, hogy az összes tanú jelét ugyanaz a kéz írta be. Ez nem feltétlenül utal hamisításra, sőt, ha a külföldi okleveles párhuzamokat is figyelembe vesszük, akkor azt kell mondanunk: egyenesen természetes, hogy ez így van. A német és itáliai oklevelek esetében a jelenség gyakori, Franciaországban pedig a korai Capetingek idején (a 10. század legvégén és a 11. században) a tanúaláírások kivétel nélkül egy kéztől származnak minden ilyen jellegű oklevél esetében.⁵³ Azt pedig már Szentpétery Imre is megállapította, hogy a tihanyi alapítólevélben erős francia hatás is megjelenik a német mellett, s ez utóbbi már nem olyan hangsúlyos, mint pl. a pannonhalmi oklevél esetében.⁵⁴ I. András francia orientáltságú egyházpolitikája pedig közismert (most csak arra a tényre utalnék, hogy Szent Ányost, aki a tihanyi monostor védőszentje lett, főként Lotharingiában tisztelték).⁵⁵ Arra pedig, hogy ezeket a neveket miért csak a megpecsételést után írta be egy idegen kéz, erre maga az oklevél szövege ad választ: „pecsétünk rátételével megjelöltük, és a híveinknek megerősítésre átadtuk”.⁵⁶ És ezután következik rögtön a névsor, talán más kéz írásával is, amely nem tekinthető ez esetben interpolációnak, hiszen a *signumsor* alatt található keltezéssel és lezárással kapjuk meg a szabályos oklevélformátumot, amelyhez a tanúnévsor is szervesen hozzátartozik. Az oklevél szövege épp akkor lenne hiányos, ha rögtön a megpecsételést után befejeződne. Semmi okunk sincs tehát, hogy a neveket sokkal későbbi betoldásnak tekintsük, az még 1055-ben keletkezett, csak egy kicsivel később a nyelvemlékeket is tartalmazó leíró résznél.⁵⁷

A hitelességet támadván az *eschatocollum* azon szavait is fel lehet említeni, miszerint: „Összeírta ezt az oklevelet a »beatissimus« főpap, N., aki abban az időben a jegyzői szolgálatot töltötte be a királyi udvarban”.⁵⁸ Felvetették, hogy itt harmadik

52 Ezt a tényét elfogadja és szokatlannak tartja Szentpétery, 1930. 44. p.; Komjáthy, 1955. 29. p.

53 DHA I. 148. p.; Szentpétery, 1930. 43. p.

54 Szentpétery, 1930. 41–42. p.

55 Györffy, 1997. 6. p. A francia hatásra lásd még: Váczy, 1958. 268–270. p.; ill. az oklevél vonatkozásában részletesebben clemzi a kérdést: Balogh, 1957. 38–41. p.

56 „Sigilli nostri impressione signavimus, fidelibusque nostris corroborandam tradidimus”. DHA I. 151. p.

57 Egyébként ugyanczen a véleményen van Komjáthy is: Komjáthy, 1955. 47. p.

58 „Conscriptum est hoc privilegium a beatissimo presule N., qui tunc temporis vicem procurabat notarii in curia regali”. DHA I. 152. p. Az N-t Nicolaová egészítették ki.

személyben beszél önmagáról N., és a *beatissimo* jelző az már jó emlékezetűt (*beate memorie*), tehát elhunyt személyt takar (ezt támogatja a *tunc temporis* is). Viszont azt már Jakubovich Emil is megállapította Melich Jánossal vitatkozva, hogy a *beatissimus* élő egyházi személyeket (püspököket, apátokat) is megilletett, és *N[icolaus] presul*nak címzi magát.⁵⁹ Ám az nem valószínű, hogy *N. presul* önmagát címezte volna egy olyan korban *beatissimus*nak, mikor a szerénykedő formulák általánosak voltak.⁶⁰ Viszont az említett mondat is a tanúnévsor után olvasható, tehát nyugodtan beszélhet harmadik személyben a törzsszöveget leíró (összeíró) Miklós főpapról, akinek a neve a tanúk közt is megtalálható *Nicolaus episcopusként*, és akár címezhetik *beatissimus*nak is.

Szintén kifogást emelt az oklevél eredetisége ellen Püspöki Nagy Péter, arra hivatkozva, hogy míg a ránk maradt példányban András a somogyi és a tolnai vámnak a harmadrészét adta oda a monostornak,⁶¹ addig IV. Kelemen pápa egy 1267. évi oklevelében, melyben megerősíti a monostor kiváltságait, a pesti rév vámja és tolnai vásár szerepel.⁶² Püspöki szerint IV. Kelemen pápának nem a ránk maradt oklevelet mutatták be, hanem a ténylegesen eredetit, mely a pesti és tolnai vásárok vámjait tartalmazta. Később maga Püspöki írta egy másik helyen, hogy a pesti vásárvámost szerinte I. Béla adta a monostornak, és így került be IV. Kelemen oklevelébe.⁶³ Viszont az apátság sem 1055-ben, sem I. Béla korában nem kaphatta meg a pesti rév vámját, mert azt II. Géza király adományozta oda az óbudai egyháznak 1148-ban, tehát akkor még királyi kézben volt.⁶⁴ Az elképzelhető, hogy az oklevelet interpolálták (ugyanis eredetiben nem ismerjük), és Géza csak a vám harmadát

59 *Jakubovich*, 1924. 130. p. Azt, hogy a *beatissimus* elhunyt személyt takar, már Erdélyi László is vallotta: *Erdélyi*, 1906 37. p.

60 *Pais*, 1955. 12. p.; 16. p.

61 DHA I. 151. p.

62 *Püspöki*, 1989. 61. p. IV. Kelemen oklevelének kiadása olvasati hibákkal: *Wenzel*, ÁUO III. 140–141. p.; helyesebben: *Erdélyi*, 1908. 525–528. p. Az oklevél helyes keltezése 1267. január, Wenzelnél az 1266. év alatt szerepel, mert magában az oklevélben is ez áll, viszont az ún. firenzei évkedzetet használja, mely március 25-én kezdődik, így 1267. január az ő fogalmaiak szerint még az 1266. évre esik.

63 *Püspöki*, 1989. 75. p. Erre egyébként semmilyen konkrét adat nincsen, Püspöki abból következtet mégis erre, hogy a hamis (!), 1324 körül készített Szent László-kori birtokösszeírása az apátságnak tartalmazza ezt a tételt, és a hamisítvány szövege szerint „sancti Stephani regis... et Andree ac Bele... regum Hungarie” okleveleit használták fel az összeíráshoz (ezen hamis oklevél szövegrészleteit ld. DHA I. 145–146. p.).

64 „pro petitione Miko eiusdem loci praepositi, tributum fori Geyzac, et tributum portus Pest, et Kerepes”. *Fejér*; CD II. 129–130. p. Az adományozást a krónika tévesen I. Géza nevéhez kapcsolja: SRH I. 395. p.

adta oda az óbudaiaknak, különben a tihanyi monostor még a 13. században sem szerezhette volna meg a másik harmadát. Erre valamikor 1211 után kerülhetett sor (ugyanis András 1211. évi összeíró oklevelében még nem szerepelt), és azután bekerült IV. Kelemen pápa oklevelébe is. Amikor pedig az Anjou-korban elkészítették az említett Szent László-kozi hamis összeírást, akkor, mint anakronizmus, a pesti vám is bekerült az oklevélbe. Az, amire Püspöki utal, hogy IV. Kelemen oklevelébe nem említi a somogyi vámot, nem igaz, mert az oklevélben áll: „a közönségesen Somogynak nevezett helyen általatok bírt évi dénárjövedelem” szerepel.⁶⁵ Ez semmi másra nem vonatkozhat, csak a vámra, még ha nincs is erre konkrét utalás, mert egyrészt Somogy településsel kapcsolatban az apátság soha nem bírt más jogot, mint a vámot, tehát más „dénárjövedelem”, mely ide köthető, nem is lehetett; másrészt a somogyi vám felbukkan az apátság későbbi történetében is, egészen az újkorig.⁶⁶

Szót kell ejtenünk még egy korjelölő jelenségről: az oklevélben található nyelvi emlékekről. Ezek szervesen illeszkednek abba a rekonstruálható nyelvi folyamatba, mely során érzékelhető a magyar nyelv fejlődése. Ennek egyik legalaposabb elemzése Bárczi Géza már említett könyvében található meg.⁶⁷ Ami tehát a nyelvm emlékeket illeti: mindenképpen korai, 11. századi időre utalnak.

Az oklevélben ugyan található egy 7 szót érintő vakarás, amely a szőlőkről szólt,⁶⁸ de ez a hitelességet csak minimálisan érinti (a tanúnévsort pedig egyáltalán nem), tehát összességében a tihanyi alapítólevélről elmondhatjuk: semmi okunk nincsen kételkedni sem a birtokadományok hitelességében (leszámítva az említett kis vakarást), sem a tanúnévsornak a hiteles, 11. század közepéről származó voltában.⁶⁹

65 „Annum reditum denariorum, quem habetis in loco, qui Simigium vulgariter nominatur.” Erdélyi László kiadása alapján (Erdélyi, 1908. 526. p.). Püspöki szerint itt az oklevél „a somogyi jövedelem esetében annak jellegére nézve bizonytalanságban hagy” (Püspöki, 1989. 61. p.), vagyis nem bizonyítható, hogy a vámra vonatkozna.

66 1460, 1534, 1557, 1572, 1585–89, 1609, 1645, 1661, 1671–87 folyamán is: Erdélyi, 1908. 397. p.

67 Az oklevélben pl. a sorvadó véghangzók esetében is a késői nyelvm emlékektől archaikusabb nyelvi alakokat lehet találni, éppen az átalakulás korszakában írták ezeket a szavakat le, mikor még egyes, főként egytagú szavaknál még jelen van a véghangzó. Minderre: Bárczi, 1951. 69–80. p., 132–140. p. A birtokos személyjel is hiányzik még egyes esetekben. Ld. Kiss, 2003. 369. p. (a vonatkozó rész Sárosi Zsófia munkája) Ld. még Bárczi, 1951. 123–140. p.

68 DHA I. 149. p.

69 Nem tudjuk elfogadni Komjáthy azon elméletét, amely szerint ezt a monostort is — a visegrádihoz hasonlóan — a bazilikát számára alapította volna András. Eszerint az említett Miklós a nekik szánt birtokadományok összeírását végezte el. Amikor kiteljesedtek a francia egyházi kapcsolatok, akkor a már épülő monostort a bencések kapták volna meg. A készülő oklevélhez

Ennél bonyolultabb az 1061. évi zselicszentjakabi oklevél ügye. Míg a tihanyi alapítólevél esetében hat névpárhuzam is kínálkozik, itt csak egy, Ottó somogyi ispán, akit a krónika Atha nádor néven említ. Ő Salamont és Géza herceget egy zavaros időrendű hadjáratból visszatértében megkéri, hogy vegyenek részt a monostor alapításában: „Visszatérésük közben pedig Atha nádor kérte a királyt és a herceget, hogy vegyenek részt monostorának alapításában, melyet Zselicben Szent Jakab tiszteletére emeltetett; így is történt”.⁷⁰ Atha azonosítható Ottóval, mindkettőjüket a zselicszentjakabi monostorhoz kapcsolja a hagyomány, és a névalakok közt is van kapcsolat: 1131-ben, a zobori összeírásban Ottó morva herceget is magyarul Athának írják.⁷¹

Mivel az oklevél eredetiben nem maradt ránk, ezért mindenekelőtt tekintsük át a szövegahagyomány útját napjainkig, hiszen minden forráskritikai vizsgálat esetén kulcsfontosságú: vajon mennyire lehet megbízni az átiratokban? Az oklevél története már önmagában sem egyszerű: azt, hogy egyáltalán megmaradt, két peres ügynek köszönheti, amely 1375–77 közt, valamint 1422-ben folyt.

Szepesi Jakab országbíró 1377-ben kiadott oklevele tartalmazza az első per anyagát (néhány személy a Szerdahelyi családból⁷² elfoglalta a monostor birtokait kegyúri jogukra hivatkozva), és azoknak az okleveleknek a leírását, melyet egy évvel korábban Tamás apát nyújtott be igazának bizonyítására. Az egyik ilyen oklevél a királyi kápolnaispán 1374. évi oklevele, amely IV. Béla egy 1257-i oklevelét írja át szóról szóra. Ez a IV. Béla-kori diploma tartalmazta a zselici adománylevél szövegét. Sajnos Szepesi Jakab ítéletlevele nem írja át szó szerint az 1374-i (tehát közvetve az 1061. évi szöveget is tartalmazó) oklevelet: a zselicszentjakabi átirás egy részét teljesen, kulcsfontosságú egy részét viszont csak kivonatolva jegyzi fel

---

Komjáthy szerint felhasználták Miklós összeírását és beépítették az oklevélbe, melynek így három leírója lett volna: Miklós, aki a birtokösszeírást végezte, egy második személy, aki megírta a bevezetést és a végét miután Szent Ányosnak szentelték fel a monostort, és végül egy harmadik, aki a tanúk nevét írta be (egy negyedik is létezhetett, aki a 11. század végén az N. szíglát kiegészítette). Minderre ld. *Komjáthy*, 1955. 31–47. p. Komjáthy elméletét elfogadta a Mályusz Elemér és Kristó Gyula által írt Thuróczy-krónikakommentár is: *Mályusz*, 1988. 326–327. p.

70 „In reversione autem eorum Atha palatinus rogavit regem et ducem, ut in constructione monasterii sui, quod in honore Sancti Iacobi edificaverat in Zelyz, interessent; quod et factum est.” SRH I. 364. p. Bollók János fordítása. In: *Bollók*, 2004. 67. p.

71 *Pauler*, 1899. I. 439. p.

72 A Szerdahelyiek a Győr-nemzettség egyik mellékága voltak, ugyanebből a Győr-nemzetségből származhatott Ottó ispán is, a zselici monostor alapítója. Ld. *Karácsonyi*, 1900. 554–556. p.; *C. Tóth*, 2001. 53–55. p.

(és Salamon oklevelének nevezi, ellenben 1061-re dátumozza).⁷³ Ezen 1377-i ítéletlevél (mely szerint az apátság végül megnyerte a pert) sem maradt ránk eredetiben, csak egy Zsigmond-kori átíratban, amelyet a 17. században másoltak le, sajnos nem túl jól.⁷⁴ Itt tehát egy hosszú szövegahagyományozódással állunk szemben, amelynek során a szövegromlás főként két ponton volt lehetséges: egyrészt Szepesi Jakab 1377. évi ítéletlevelében, amely az eredeti oklevél bizonyos részéről csak kivonatokat közöl, másrészt a 17. századi átíráskor, amely több nevet elronthattott. Emellett természetesen más szövegromlások is előfordulhattak.

Létezik azonban az oklevélnek egy másik, az előzőtől független szövegahagyománya is. Ez szintén egy perhez kapcsolódik, amely 1422-ben zajlott, szintén a kegyuraság kérdésében, és itt az apát szintén bemutatta a maga igazának bizonyítását szolgáló okleveleket, és ezekről feljegyzés is készült. Ezek közül az egyik: „egy okirat, pergamenen régi betűkkel”,⁷⁵ amely „összeírta a néhai Ottó somogyi várispánnak, ti. az Úr megtestesülésének 1061. évében, a 15. indikcióban alapított azon monostor alapítójának” a monostornak tett adományait.⁷⁶ Ezután pedig közölnek egy szó szerinti részletet az oklevél végéről, mely többé-kevésbé megegyezik az 1377-ben kivonatolt átírat vonatkozó részével.⁷⁷ A külső jegyek alapján (pecsét hiánya, az írásnak már 1422-ben is régies volta) jó okunk van azt feltételezni, hogy ez maga az eredeti, 1061-es alapítólevél volt. Ennek igaz volta persze felvet olyan kérdéseket, hogy ha 1422-ben az apátságnak rendelkezésére állt (volna) az eredeti, akkor 1376-ban annak miért csak egy többszörös átíratát mutatták be az akkori perben? Egyébként ezen 1422. évi ítéletlevél eredetije sem maradt fenn, csak Albert király 1438-i átíratában.⁷⁸

Hogy ezen utóbbi szövegrészlet tényleg az eredeti oklevélből származhat, arra több érvet is fel lehet hozni. Ezen szövegahagyomány ugyanis némi többletet is tar-

73 DHA I. 170. p.

74 Minderre ld. *Kumorovitz*, 1964. 51–59. p. Kumorovitz itt részletesen ismerteti a per lefolyását és a többi bemutatott oklevelet is. Ld. még DHA I. 170. p. A zselici oklevélszöveg közlése: DHA I. 171–174. p.; itt Kumorovitznak a már említett 17. századi átírás fényképéről készített szövegátírását közlik le. Am egyes feltételezések szerint IV. Béla is III. Béla oklevelét írta át, amely szintén nem az eredeti 1061-i oklevelet, hanem annak Salamon-kori átíratát tartalmazta volna. Ld. *Püspöki*, 1989. 67–70. p.

75 „quidem carta in pergameno litteris veteribus”. A szöveget idézi: DHA I. 169. p.

76 „conscripta... condam Ottonis Symigiensis civitatis comitis, fundatoris scilicet ipsius monasterii anno ad incarnatione Domini millesimo sexagesimo primo, indictione quintadecima”. DHA I. 169. p.

77 Az 1422-ben leközölt részletet ld. DHA I. 169. p., az 1377-ben közölt oklevelének idevágó részét ld. DHA I. 173. p.

78 DHA I. 169. p.

talmaz a hosszabb, 1377. évi átíráshoz képest, mégpedig archaikus, 11. századra valló többletet. Ugyanis a záróformulában Ottó leírja, hogy monostort alapított, és minden vagyonát ráhagyta azzal a feltétellel, „hogy amíg élek, a monostort az apátommal én magam igazgatom és viselem gondját, *halálom után pedig egy püspöknek vagy ispánnak, illetve rokonoknak vagy unokatestvéremnek se legyen hatalma fölötte, hanem körültekintő gonddal király urunk rendelkezzeék fölötte.*”⁷⁹ A dőlttel szedett részek hiányoznak a hosszabb, 1377-i átírásból. Elvileg felmerülhet az, hogy 1422-ben egy hamisítványt mutattak csak be, hiszen éppen ez a szövegtöbblet volt a monostor legfőbb érve a kegyuraik fennhatósága ellen, ráadásul, mint láttuk, 1376-ban ez az oklevél nem is állt a rendelkezésükre. Ám az „*abbate meo*” meggyőz minket arról, hogy ez nem így van. Az 1377. évi átírás nem tartalmazza a *meo* birtokos jelzőt, mert annak a használata a magánegyház intézményére utal. Ám az investitúraharc idején az egyház már felszólalt a főként német földön virágzó magánegyház ellen is, és sikerült elérnie, hogy a „tulajdonosi” jog kisebb részjogokra bomoljon szét. Az egyik ilyen részjog a patronátus intézménye volt. A patrónusnak gondoskodnia kellett az egyházi birtokok védelméről és tiszteletben tartásáról, viszont cserében néhány többletjog (a templomba való temetkezés, a lelki üdvéért elmondott imák stb.) illette meg. III. Sándor pápa a 12. század második felében már teljesen a saját hatáskörébe vonta a magánegyház alapítójának jogait, viszont néhányat átengedett a patrónusnak, innentől fogva tehát az alapítót nem saját jogánál fogva illette meg a patrónusi többletjog, hanem egyházi kegy folytán.⁸⁰

1061-ben Ottó tehát a kor szokása szerint egy magánegyházat alapított, viszont az oklevél első átírásakor, a 13. században már csak a patronátusi jog létezett, tehát akár már IV. Béla idejében is kihagyhatták belőle az egyházjogilag ellentmondásos részt (bár a kihagyás időpontja nem állapítható meg biztosan). Az eredeti oklevél pedig azért nem állott 1377-ben az apátság rendelkezésére, mert a patrónusok kezén volt akkor. Az 1257-i megerősítés szinte biztosan a patrónusokhoz köthető, mert számukra kedvező részeket hagytak ki, illetve toldottak be a privilégium átírásakor.⁸¹ A 13. század végén az oklevél még mindig náluk van, amit az apátság

79 „ut quamdiu vixero, eodem cum abbate meo monasterium regam et previdcam; postquam vero obiero, nullus episcoporum vel comitum vel cognatorum aut nepotum meorum ullam potestatem habeat super illud, sed domini regis providencia et ordinacione disponatur”. DHA I. 169. p., 173. p. Kumorovitz Bernát fordítása. In: Kumorovitz, 1964. 68. p.

80 Uo. 72–76. p.

81 Az önmagában nem lehetetlen, hogy egy hivatalos átírás esetén is változtassanak egy kicsit a szövegen, ha az a modernebb joghoz igazodik így. A kihagyásról volt szó, a betoldás: az intitulációban Ottót a Győr nemzetségből származtatják, mely a patrónusok jogát igazolja: az 1377. évi átírás szerint az intituláció: „Ego Ottho filius Gewr de genere Gewr Simigiensis

sérelmez is. Egy 1298-ban kötött megállapodás értelmében vissza kell adni minden apátsági oklevelet és privilégiumot.⁸² Viszont tudjuk, hogy 1335-ben a Szerdahelyiek által alapított pálos kolostor alapítólevelének záróformulája egyezik a zselici oklevél záróformulájával, azt tehát ennek alapján fogalmazták, vagyis ekkor, a megállapodással ellentétben, még mindig a Szerdahelyieknél volt az oklevél, és ez az 1375–77 közt zajlott per idején sem lehetett másképpen, ezért volt kénytelen az apátság az átirattal bizonyítani. Később, valamikor 1422 előtt, talán a megnyert per hatására is, már a tulajdonukba került.

Az 1422. évi átirás alapján tehát biztos fogódzópontnak vehetjük, hogy monostort alapítottak Szent Jakab tiszteletére a magánegyház intézménye alapján, és az alapítót a körülírásban Ottó somogyi ispánnak nevezik, az alapítás dátuma pedig 1061. Ezzel összecsengnek a hosszabb, 1377-i átirás adatai is. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy bár az oklevél szövege nem teljes, és hacsak elő nem kerül valamilyen szó szerinti átirat, akkor nem is fogjuk soha megtudni a teljes szövegét, ennek ellenére az alapvető adatok (az alapító neve, alapítás dátuma) mindenképpen hiteles módon hagyományozódtak ránk.

Rokay az oklevéllel kapcsolatban a következőket írja: „le kell azonban szögez-nünk, hogy Ata illetve Ottó neve nem szerepel a Kumorovitz által rekonstruált szöveg-részben, hanem csupán az átirásokban.”⁸³ Rokay itt az 1422-i átiratra gondol, melyet Kumorovitz a már említett tanulmányában az eredeti oklevélből való szó szerinti közlésnek tart (ugyanúgy mi is). Ebben tényleg nem szerepel Ottó neve, hiszen ez az oklevél vége, viszont mint említettük, mikor 1422-ben körülírták az oklevelet, akkor ahhoz az intitulációját használták fel, és abban ott szerepel Ottó neve és titulusa, tehát azzal, hogy sikerült az 1422-ben leközölt részlet hitelességét bizonyítani, tulajdonképpen a felhasznált intituláció hitelességét is bizonyítottuk, Ottó somogyi ispán létével egyetemben.

A százdi apátság alapításáról semmilyen történeti forrás nem számol be az alapítólevelén kívül, viszont az alapítólevelében sok olyan személy felbukkan, akiket az interpolációkban (is) említenek. Maga az alapítólevél sem maradt ránk eredetiben, csak IV. Béla király 1267. évi átiratában, melyben Aba nembéli Prüggy ispán

---

comitatus comes.” DHA I. 171. p. Bár az 1422-i eredeti oklevélnek az átirása szó szerint nem közli ezt, ám amikor körbeírják az oklevelet, akkor az *intitulációjának az alapján* csak *Ottonis Symigiensis civitatis comitist* említenek (DHA I. 169. p.), így valószínűsíthető, hogy a Győr nemzetségre való utalás csak későbbi betoldásként került be az oklevél átirataiba.

82 „reddere et restituere debeant omnia privilegia et instrumenta supradicti monasterii, que in privata custodia usque ad hec tempora conservarunt.” Idézi: *Kumorovitz*, 1964. 65. p.

83 *Rokay*, 1999. 10. p.

(*comes Puded filius Artolphy de genere Aba*), aki a monostor patrónusa volt, megerősíteti a királlyal a régi kiváltságlevelet.⁸⁴ Az oklevélnek már a kiadási időpontja is kétséges, mert ha tartalmazott is dátumot, azt a IV. Béla-kori megerősítés már nem írta át, csak azt közli, hogy Szent László oklevele volt (*privilegium sancti regis Ladizlai progenitoris nostri*).⁸⁵ Ennek viszont ellentmond maga a szöveg, mely a tanúnévsorát a következőképpen kezdi: *rex Salamon, dux Magnus, dux Ladizlaus*, néhány sorral feljebb pedig: *ego Petrus rogavi regem cum duce Magno et cum duce Ladizlao*.⁸⁶ Ezt a tényt, hogy itt egyszerre volt jelen a király és a két herceg, kombinálták össze történészeink a krónika azon adatával, hogy a jó viszony köztük 1064-től 1071-ig tartott, tehát az oklevelet valamikor e két dátum közt adhatták ki (általában egyfajta „köztes” volta miatt az 1067 körüli kiadási évet szokták elfogadni).⁸⁷ Az oklevél kiadójáról, Péterről sem lehet sokat tudni, az bizonyos, hogy Géza herceg híve volt („Ezt a földet Magnus herceg adta nekem, és én a monostornak.” Más helyen: „Azután adományozom a birtokot, hogy miután nekem átengedte Salamon király Magnus herceggel a Ceda nevű faluban.”).⁸⁸ Ezt a Pétert Pauler Gyula óta azonosnak tekintették azzal a krónikában szereplő Péterrel, aki Bátor Opos kezétől a kemeji csatában esett el Géza híveként,⁸⁹ ám ezt az elméletet Zsoldos Attila meggyőzően cáfolta.⁹⁰

A tanúnévsorban a királyon és hercegeken kívül felbukkan Radó nádor, Ernye, Vid, Ilya és Márton ispán. Közülük hárman a tihanyi alapítólevél signumsorában is megtalálhatók, de az onnan való átvételt a nevek gyökeresen eltérő írásmódja miatt kizárhatjuk.⁹¹ Mivel az oklevél hitelessége támadható, ezért meg kell azt vizsgálni,

84 Ezen 1267. évi oklevél elejét ld. DHA I. 182. p., a 11. századi rész kiadását ld. DHA I. 183–185. p.

85 Uo. 182. p.

86 Uo. 185. p.

87 Először Katona István számolta ki ezen az alapon az évszámot: *Katona*, 1779. 221–223. p. A Katona által önkényesen 1067-re tett évszámot több mint kétszáz év távlatából is sorozatban elfogadják a történészek. Ugyanitt Katona már felfigyelt arra, hogy az itt szereplő nevek párhuzamba állíthatók egyrészt a tihanyi alapítólevéllel, másrészt az általa használt Thuróczy-krónika adataival is.

88 „Hanc terram dux Magnus dedit michi et ego monasterio... Preterea do territorium, quod postea concessit michi Salamon rex cum Magno duce in villa, qui dicitur Ceda”. DHA I. 184. p. Az oklevélben még több helyen is megtalálható, hogy Péter a hercegtől (*dux*) kapta az adott birtokot.

89 A kemeji csatáról ld. SRH I. 385–386. p.

90 *Zsoldos*, 1995. 345–351. p.

91 A tihanyi alapítólevél signumsorának érintett nevei: „signum Imci comitis, signum Viti comitis, signum Martini comitis”. DHA I. 152. p. A százdi oklevélben: „comes Ernye, comes Wydus... comes Martinus”. Uo. 185. p.

hogy vajon vannak-e egyáltalán 11. századi (a hagyományos dátumozási analógiát követve 1067 körüli) részek benne. A legújabb kiadás a problémát főképpen azzal hidalta át, hogy a tanúnévsor több neve is szerepel a krónikában,⁹² mi természetesen ezt a módszert nem alkalmazhatjuk. Elvileg elegendő bizonyíték lenne az is, hogy ha a hiteles tihanyi oklevéllel való egyezésekre hivatkoznánk, ám most ettől is eltekintünk, mert véleményünk szerint magában az oklevélszövegben is vannak olyan korjelölő részek, melyek szükségtelenné teszik az ilyen párhuzamos analógiák alkalmazását. De mielőtt ebbe belekezdénénk, először is nézzük meg, hogy mi egyáltalán a probléma a hitelességgel.

Az oklevél második felében több interpolációra utaló jelet is lehet találni. A szöveg fogalmazásában is eltér egy ponton a kor stílusától, sőt ezen oklevél elejének a stílusától is, ugyanis a határjárási adatokat az első felében főként passzív igealakokkal fejezi ki (*flectitur; pervenitur; dirigitur*), egy részében viszont aktívrá vált (*venit, vadit, cadit*).⁹³ Meg kell azonban jegyezni, hogy ez nem különül el teljesen szabályosan és élesen, előfordul, hogy egy mondatban egyszerre van jelen az aktív és passzív igealak a határleírásnál.⁹⁴ A Györffy szerint oda nem illő leírás egy Wense nevű birtoktest körül található, mely Bodrogkeresztúr közelében fekszik, és Prügy ispán onnan származott. Györffy feltételezése alapján éppen ő volt az, aki a megerősítés alkalmával ezt az adott részt beszúrta.⁹⁵ Emellett a Csaba névnek két eltérő helyesírását is fel lehet fedezni, egyrészt *per viam Soba* vezet a birtokhatár, még az oklevél első felében. A vége felé pedig *Chabarakusa* szerepel, melynek a helyesírása a 13. századra utal, jó eséllyel ezt is betoldásnak tarthatjuk.⁹⁶ Ezen kívül több anakronisztikus kifejezés is található az oklevélben (*mansus aratorum*, ill. *mansus servorum* a várt *mansiones libertinorum* helyett).⁹⁷ Összességében azt mondhatjuk, hogy mivel az átírt oklevélbe belevettek mindent, amit az apátság később kapott adományként, ezért a jelenlegi ismereteink alapján nem tudjuk biztonságosan szétválasztani, hogy mely birtokok voltak benne az eredetiben is. De — ugyanúgy mint a zselici adománylevelé esetében — ezen tény miatt nem kell elvetni az oklevél egészét, ugyanis egyértelmű, hogy az eredetit is felhasználták, sőt az egésznek a törzsét tulajdonképpen az eredeti oklevél alkotja. Ennek egyik perdöntő

92 Uo. 182. p.

93 Uo. 183. p. és az oklevél szövegében.

94 „inde ad viam, que *venit* de Zondonek et *ducit* ad Chegen usque ad angulum vally [helyesen: vallis], inde *flectitur* per ryppam vene deorsum...” Uo. 184. p.

95 Uo. 183. p.

96 Uo. 183. p., 185. p.

97 Uo. 183. p.

bizonyítéka, hogy az oklevél arengája és a végén a formulás rész majdhogynem szó szerinti egyezést mutat az Olmütz közelében 1078-ban alapított hradiskói monostor oklevelével. A monostort Ottó morva herceg alapította. Ottóval kezdetben még ellenséges volt a viszony, valószínűleg ő tört be Trencsén vidékére az 1060-as évek közepén, támadását Salamon és a hercegek összehangoltan verték vissza.⁹⁸ A jó viszonyt ezek után házasság pecsételte meg, Ottó feleségül vette Eufémiát, Géza és László herceg húgát. Ők ketten alapították tehát a hradiskói monostort, ennek alapítólevelében pedig a formulás részek igen nagy mértékben egyeznek a százdi oklevél formulás részeivel.⁹⁹

A formulás rész egyéb jellegzetességei is a 11. századra utalnak. Magyarország nevét *regnum Pannonicum*ként (szó szerint: *in regno Pannonico*) írja. A *Pannonia* szót Magyarország megjelölésére csak a 11. században használták okleveles formulákban az *Ungariával* (illetve ritkábban *Hungariával*) párhuzamosan. Kálmán korától kezdve ez a cím eltűnik az intulációs sorból.¹⁰⁰ Ugyanezt a tendenciát követik a 11. századi pénzek köriratai. Pétertől kezdve egészen Gézáig a pénzekon *Pannonia* felirat van, Lászlótól kezdve ez megszűnik (illetve neki is ismerjük egy *Pannonia* köriratú pénzét, de alapvetően már nem veret pénzt *Pannonia* felirattal).¹⁰¹

A tanúk nevét is tartalmazó formulás részek tehát a 11. századra mutatnak. Hitelességüket megerősítendő meg kell vizsgálni Géza herceg Magnus nevét. Géza ugyanis csak ezen a néven szerepel az oklevél minden pontján, a tanúk között is. Ezt a nevet valószínűleg a keresztségben kaphatta, és a hazai források közül csak a Pozsonyi Évkönyv és a Krónika ismeri (illetve a krónikából átvéve a Szent László-legenda, és a krónikaszöveget kivonatolva közli Müncheni Krónika).¹⁰² A krónikaszerkesztmény viszont a következőt írja (egy nem interpolált részében): miután Gézát már megkoronázták „Géza király kezében megszilárdult a királyi hata-

98 A hadjáratról a krónika is megemlíkezik a 101. fejezetben: SRH I. 365. p. Lásd még: *Makk*, 1996 99. p.

99 Erre először Kumorovitz Lajos Bernát hívta fel a figyelmet. Ottó morva herceg oklevelét lásd: *Friedrich*, 1904. 83–85. p. A szövegegyezéseket a DHA I. oklevélkiadásában is feltüntették. Az elsőség természetesen a százdi oklevél. A párhuzamot lehetővé teszi, hogy a jó viszony Ottó és a hercegek közt végig fennmaradt, sőt, Salamon ellen Ottó Gézáék szövetségesének bizonyult. Az oklevél kiadó Péter pedig Géza híve volt, így valószínűleg annak a fogalmazója is.

100 *Hóman*, 2003. 204–211. p. Utoljára Felicián érsek magánoklevelében találkozhatunk *Pannoniával* 1134-ből.

101 *Huszár*, 1979. 32–35. p.

102 A László-legenda és a krónikakompozíció szövegösszefüggései vitatottak, viszont ezen a ponton egészen biztos, hogy a legenda használta fel a krónikás hagyományt. Ld. SRH II. 515. p. A kérdésre ld. *Gerics*, 1995b. 185–208. p.; vö.: *Kristó*, 2002a. 43–44. p.

lom, és attól kezdve Magnus királynak hívták.”¹⁰³ Ezután a krónikaszöveg következetesen végig Magnusnak nevezi Gézát, egészen a haláláig, meg sem említte már a régi nevét (kivéve a később hozzáírt fejezetcímekben). A krónikás hagyomány viszont itt teljes tévedésben van: a valóság az, hogy Géza a királlyá koronázása előtt is használta a Magnus nevet, sőt, a hivatalos címzésben inkább ezt, és utána már a „pogány” nevét, a Gézát is. Ezt a pénzei alapján lehet tudni, mivel ő herceggként és királyként is vert pénzeket, és a hercegi pénzein a Dux Magnus (DVX MVONAS), míg a királyként vert pénzein a Géza név (GEVCA REX) szerepel minden esetben.¹⁰⁴ Ez alapján logikusnak tűnik, hogy a hercegi okleveleiben is Magnusként szerepeljen csak, míg a királyi oklevelekben a Géza nevet (is) használja, lásd a garamszentbenedeki alapítólevelben: „Én Magnus, aki Géza is, először a magyarok hercege, később pedig Isten kegyelméből felszentelt királya.”¹⁰⁵ Az oklevélben feltűnő Magnus név tehát mindenképpen a formula részek és az oklevél alapjának a hitelessége mellett szól.

A hagyomány szerint Nándorfehérvár 1071. évi ostroma után támadt ellentét Salamon király és a hercegek közt, mikor Salamon egy interpoláció szerint „Vidnek, Frank püspöknek, Bogát fia Radványnak és Vid nemzetségéből való Iliának tanácsára”¹⁰⁶ a zsákmányt igazságtalanul osztotta el. Vid, Radvány és Ilia szerepel a százdi oklevél tanúnévsorában, mely tehát fejtegetéseink szerint hitelesnek fogadható el, viszont Frank püspök is felbukkan egy másik oklevélben. Ez az 1075-ben kiadott garamszentbenedeki oklevél, melynek ez a név az egyetlen biztos párhuzama az interpolációkkal (emellett felbukkan benne *Iula comes palatinus* is, aki elképzelhető hogy azonosítható azzal a 145. fejezetben lévő *Iula comesszel*, aki a besenyők elleni 1099. évi hadjáratban belehalt sebesülésébe,¹⁰⁷ és megtalálható a

103 „Confirmatumque [*Képes Krónika-család: Confortatumque*] est regnum in manu Geysce regis, et ex eo tempore vocatus est Magnus rex.” SRH I. 400. p. Bollók János fordítása. In: *Bollók*, 2004. 85. p.

104 *Huszár*, 1979. 34–35. p. A „minden esetben” persze relatív, hiszen Gézától összesen egy hercegi és két királyi veretípust ismerünk.

105 „Ego Magnus, qui et Geisa, in primis Hungarorum dux, postea vero gracia Dei rex consecratus”. DHA I. 213. p.

106 „cum consilio Vyd et Frank episcopi et Radoan filii Bugar et Ilia, generis Vyd”. SRH I. 375. p. Bollók János fordítása. In: *Bollók*, 2004. 73. p. Az „Ilia, generis Vyd” rész szövegértelmezési vitájával itt most nem foglalkozunk, mert az témánk szempontjából érdektelen.

107 *Iula comes palatinus*: DHA I. 218. p. *Iula comes*: SRH I. 425. p. A név emellett megtalálható a zágrábi püspökség alapítólevelében („pallatino comite Iula”. DHA I. 261. p.) és Dávid herceg tihanyi monostor részére kiállított, eredetiben is fennmaradt adománylevelében („Gula comes palatinus”. DHA I. 265. p.). Az azonosítás mindemellett csak valószínű, de nem kétségtelen, hiszen az interpolációban pusztán csak *comes*nek, és nem *comes palatinus*nak címzik Gyulát.

tanúnévsorban Dezső kalocsai érsek, aki a krónika nem interpolált részeiben szerepel). Az oklevélben szereplő „Frank püspök”¹⁰⁸ feltűnik egy külföldi forrásban is, a *Chronicon Andaginensis monasteriiben* (vagy *Chronicon Sancti Huberti Andaginensisben*), mely két helyen is említi egy *Franco Bellagradensis pontifexet*, illetve *Franco episcopus Bellagradensis*,¹⁰⁹ (a második említés éve 1081). A *Bellagradiensis* értelmezése már régóta vitatott. Pauler Gyula szerint gyulafehérvári püspökséget jelent,¹¹⁰ melyet Györffy György¹¹¹ és Kristó Gyula¹¹² is elfogadott. Váczy Péter szerint sem Gyulafehérvár, sem a dalmáciai Belgrád, sem Székesfehérvár nem jöhet számításba, ő maga a szerbiai Belgrád mellett érvelt, ott ugyanis fennállt a 11–12. század folyamán egy görög püspökség.¹¹³ Székely György pedig úgy gondolta, hogy Franco először Magyarországon, később Lengyelországban működött, ugyanis 1081 után a Lengyel–Sziléziai Krónikában felbukkan egy Franco, mint fejedelmi tanácsadó,¹¹⁴ és Lengyelországban is volt egy Belgrád (mai Białograd), és itt lett volna tényleg püspök.¹¹⁵ Ám Białograd soha nem volt püspöki székhely, így nem is nevezhették el Franco egyházmegyéjét erről a városról, mint arra Mályusz és Kristó is rámutatott.¹¹⁶ A problémát csak bonyolítja, hogy a liège-i Szent Lampert egyház halotti anyakönyve Veszprémhez kapcsol egy Franco nevű püspököt, megemlítve halálát.¹¹⁷ Legutóbb Bagi Dániel vizsgálta meg a kérdést, és szerinte a magyarországi Frank püspök nem azonos a francia forrásban és a lengyel krónikában emlegetett püspökkel. Ez utóbbi két forrásban szereplő személyt Szent Egyed kultuszának ismerete köti össze, ezért elképzelhető, hogy (a lengyel krónika szerint Saint Gilles-be is elzarándokló) lengyelországi Frank püspökről ír a francia monostor krónikája. Ez esetben viszont továbbra is problémás Frank püspökségének a megállapítása, hiszen arra maga Bagi Dániel hívta fel a figyelmet, hogy Białograd ekkortájt

108 Az oklevél mérvadó kiadása: DHA I. 213–218. p. Frank neve: 218. p.

109 *Gombos*, 1937–38. I. 493–494. p.

110 *Pauler*, 1899. I. 434. p.

111 *Székely*, 1984. 851. p., ill.: *Györffy*, 1963–98 II. 144. p., 155. p.

112 *Kristó*, 2002b. 109–111. p.

113 *Váczy*, 1958. 269. p.

114 *Gombos*, 1937–38. I. 668. p.

115 *Székely*, 1972. 56–58. p.

116 *Mályusz*, 1988. 367–368. p.

117 „commemoratio Franconis episcopi apud Vesperem que est civitas Hungarie”. Ld. *Székely*, 1972. 57. p. Szent László egy hamis oklevélben az áll, hogy 1082-ben Jánosnak hívták a veszprémi püspököt (ld. DHA I. 236. p.), és ez nem mond ellent egy feltételezett Franco nevű püspök egy-két évvel korábbi halálának.

nem állt lengyel befolyás alatt.¹¹⁸ Azzal a lehetőséggel, hogy a *Bellagradensis* elnevezés Tengerfehérvárt takarná, a magyar kutatás nem, vagy csak alig foglalkozott.¹¹⁹

Ezen külföldi névpárhuzam esetén Rokay különös elmélettel áll elő, szerinte ez nemhogy erősítené, hanem egyenesen gyengíti az oklevél (és ezen keresztül az interpoláció) hitelességét, mert mind az oklevélbe, mind az interpolációba *innen* is átke-rülhetett a név.¹²⁰ Az elmélet egyrészt teljesen bizonyíthatatlan, és még abszurd is: ugyan miért szorult volna rá arra egy évszázadokkal későbbi oklevélhamisító, hogy egy francia krónikás biztosan nem túl elterjedt krónikájából válasszon ki egy nevet, akiről a szerző ráadásul nem is hangsúlyozta, hogy magyar lenne (ezt csak későbbi analógiák során következtették ki a magyar történészek).

Maga az oklevél nem maradt ránk eredetiben, hanem — hasonlóan a zselic-szentjakabihoz — két különböző átírásban, az egyik az egészet tartalmazza, a másik csak egy egész kis részletet.

A rövid részlet egy 1338-i per kapcsán lett átírva, hogy Seferidus apát Kartal nembéli Ethelével pereskedett Sag birtok ügyében. Az ítéletben kötelezik Ethelét, hogy úgy adja vissza a birtokot a monostornak, ahogyan az az apát által bemutatott oklevélben van, és itt idézik a Sag birtokra vonatkozó részt.¹²¹ A másik, teljes átírás II. András 1217. évi hamis oklevelében őrződött meg, ebben az oklevélben tulajdonképpen csak megerősítik II. István 1124. évi átírását, annak tartalmával tökéletesen egyezően. Ez az oklevél is rendelkezésünkre áll, de ismét hangsúlyozni kell, hogy ez hamis; a legkorábbi olyan oklevél, mely eredeti is, a II. András ezen privilégiumát megerősítő és átíró 1328-i oklevél, amely szintén tartalmazza az 1075. évi

118 *Bagi*, 2005. 307–309. p. Bagi ugyanitt ismerteti a Frank püspökkel kapcsolatos lengyelországi elméleteket, amelyek közül egyik sem köti össze a lengyel püspököt Magyarországgal.

119 Pedig az *episcopus Bellagradiensis* elnevezés a legegyszerűbben az 1059 és 1125 között fennálló tengerfehérvári püspökséggel azonosítható, melynek a neve *episcopatus Belgradiensis* volt. Ld. *Wenzel*, ÁUO VI. 41. p.: (1059): „Episcopus Theodosiensis Belgradiensis testis”; Uo. XI. 19. (1072): „Ego Prestantius Episcopus Belgradiensis.” A problémát megoldhatná, ha ismernénk a tengerfehérvári püspök nevét 1081 körülről, ám a hiányos oklevelés anyagból csak annyit lehet megállapítani, hogy az ottani főpap 1076-ban még Theodosius, 1100-ban pedig Bonus volt. Ld. *Gams*, 1931 396. p.

120 Rokay egészen pontosan a következőképpen fogalmaz: „Régóta ismert tény, hogy a *Chronicon Sancti Huberti Andaginensis* említ egy ilyen nevű [ti. *Frank*] püspököt, a kérdésben állást foglaló Pauler Gyula és Domanovszky Sándor mégsem jutott arra a gondolatra, hogy Frank püspök neve a garamszentbenedeki oklevélbe és — ami számunkra pillanatnyilag még jelentősebb — az interpolációkba innen lett átvéve.” *Rokay*, 1999. 11. p.

121 Az 1338. évi oklevél vonatkozó részét ld. DHA I. 204. p.

oklevél szövegét.¹²² Az biztos, hogy ez a hosszabb átírás valós hagyományból táplálkozott, mert a Sag birtokra vonatkozó rész nagyjából egyezik az ettől függetlenül feljegyzett rövidebb oklevélrészlettel. Emellett ismerünk más olyan (ezen okleveles hagyománytól független) okleveleket is, melyben nem idéznek szó szerint a garamszentbenedekiéből, de tartalmilag hivatkoznak rá, és ezek a tartalmi hivatkozások is mind megtalálhatók a ránk maradt teljes oklevélátírásban.¹²³

A rövidebb szöveget valószínűleg közvetlenül az eredeti oklevélről másolták, ezt olyan 11. századra jellemző archaizmusok is mutatják, hogy az eladományozott falut villa helyett *terrának* nevezi (*terram que dicitur Sagy [dedi] cum propriis terminis*), míg a teljesebb átírásban már a *villa van* (*villam, que dicitur Sagi... dedi cum propriis terminis*).¹²⁴ És míg a rövid szövegben az archaikusabb *ad eundem fluvium Hucueru* olvasható, a hosszabb (bár időben korábbi) átírásban már *ad eundem fluvium Huger*.¹²⁵

Az eredeti oklevél szövegénél bővebb az átírás: csak abban a kis részletben, ahol össze tudjuk hasonlítani a két szöveghagyományt, több interpolációt is találunk, tehát ebben az esetben is valószínűsíthetjük, hogy minden olyan birtokot és jogot is beleírtak az átírások folyamán, melyekhez csak később jutott az apátság,¹²⁶ viszont mindent nem vettek bele, tudunk például arról, hogy Farkas, Pozan fia 1165 körül az apátságnak adományozta Szelepcsény nevű birtokát, ám ezt nem találjuk meg az oklevélben.¹²⁷

Mindemellett az oklevélben határozottan elkülöníthető egy 11. századi réteg is, olyan korjelölő értékű kifejezésekkel, mint a határ jelölésére a *terminus* (13. században *meta*), *civitas*, *civis* (13. században már inkább *castrum*), és a már tárgyalt *Pannonia* neve az országnak, amely szintén nem kerülhetett bele az oklevélbe a 11. század végénél később. De ha mindezek alapján nem is, a helynevek nagy részének sorvadó véghangzói miatt egyértelműen a 11. századra tehetjük az oklevél eredeti-

122 Ezen okleveleket ld. DHA I. 206. p.

123 II. András 1228-i peres oklevélében: „villa Wdword... terram in eadem villa XL^{la} aratorum”. Az 1075-i oklevél átírásában: „Hudwordiensium... terram ad quadraginta aratra [ti. dedi]”. Egy 1236-os oklevélben: „villa Cuach, que est Sancti Benedicti”, az 1075-i átírásában: „Intra quos cciam terminos est villa Kouachi”. A 13. századi okleveleket ld. DHA I. 204. p. Az 1075. évi átírás hivatkozott helyei: DHA I. 214. p.

124 DHA I. 205. p., 216. p.

125 Uo.

126 Az interpolációk tárgyalását ld. DHA I. 212. p.

127 Farkas oklevélét ld. *Wenzel*, ÁUO VI. 104–105. p., és legújabban: *Györffy*, 1997. 71. p.

jét.¹²⁸ A 11. század egy másik jellegzetessége is megtalálható itt, ti. a kóborlókkal kapcsolatos probléma, melyet vándormozgalomnak is neveznek. Az 1067-i százdi oklevél még így fogalmaz: „[egy] falu, melyet Cedának neveznek, ahonnan mostantól távozzanak... mindazok, akik a szabadság nevére vágnak”,¹²⁹ tehát elküldi az ott élő korábbi közszead státuszú személyeket, ha azok nem akarják vállalni a *propriusszá* való lesüllyedést. Erre is visszavezethető az a probléma, mely aztán akkora méreteket öltött, hogy a Lászlónak tulajdonított harmadik (valójában időben a legkorábbi) dekrétumban is felbukkan a kérdés, csakúgy, mint a kóborló állatok problémája, amelyekkel kapcsolatban pontosan szabályozták, miként lehet visszajuttatni azokat a gazdáiknak.¹³⁰ Az oklevélben Géza a következőket írta: „Én, Magnus király elrendelem királyi határozattal, hogy minden kóborló és menekülő, akár ember, akár igásmarha, akár bármilyen állat legyen, ha a monostorba, vagy a familia közé, vagy Szentbenedek állatai közé menne, azokon ne bírjon hatalommal sem a király, sem a herceg, sem bármilyen ispán vagy a főemberek követe, hanem Szentbenedek és apátjának hatalmába kerüljenek, és a magyarok szokása szerint az apát gondoskodják róluk és szolgáltasson igazságot.”¹³¹ A kóborlókról rendelkezik Kálmán törvénye is,¹³² ám a probléma ezután megszűnt, egy későbbi oklevélbe már értelmetlen lett volna beleírni egy ilyen részt.

Az oklevélnek tehát kétségtelenül vannak 11. századi részei, most már csak azt kellene bizonyítani, hogy a tanúnévsor ezek közé tartozik. Azt már említettük, hogy Dezső kalocsai érsek a krónika nem interpolált részeiben kétszer is feltű-

128 Pl. Bilegi, Gegu, Fizegi, Borsu. Ez utóbbi két névnek az interpolált formája is megtalálható, Bors és Fizeg alakban, világosan megmutatva a két nyelvi és időbeli réteget, Besenendi, Hotuandi, Cocudi, Hecu eru, Bichari, ennek szintén megtalálható az interpolált alakja is Bihar formában.

129 „villa, qui dicitur Ceda, unde ex hac die recedant... quicunque libertatis nomen affectant.” DHA I. 184. p.

130 Minderre ld. Závodszy, 1904. 177. p., 178. p., 180. p.

131 „ego rex Magnus statuens auctoritate regali, quod omnis vagus et profugus, sive homo, sive iumentum, sive quodcunq; animal sit, si in monasterium aut inter familiam seu inter bestias Sancti Benedicti devenerint, in illis non habeat potestatem nuncius regis neque ducis neque cuiusquam comitis aut primatis, sed sint in potestate Sancti Benedicti et sui abbatis, et secundum consuetudinem Hungarorum faciat abbas et iudicet.” DHA I. 218. p. Kristó Gyula fordítása. In: *Blazovich*, 1994 49–50. p.

132 *Závodszy*, 1904. 189. p.

nik,¹³³ csakúgy mint a százdi oklevélben.¹³⁴ Emellett Gyula nádor is valóságos személy volt, hiszen kétségtelenül hiteles oklevelekben található meg a nevét. Azt természetesen nem tudjuk *minden kétséget kizáróan* állítani, hogy csak azért, mert Dezső és Gyula bizonyíthatóan szereplői voltak a kornak, az egész tanúnévsor magától értetődően hitelesnek tekintendő. Ám itt is (csakúgy mint minden más oklevél esetében) hivatkozhatunk arra, hogy az oklevelekben nem a formulás részeket szokták interpolálni, hiszen éppen az ott található adatok őrzik meg az oklevél hitelességének a látszatát. Ha egy eredetit átírtak, akkor a birtokadományokat és egyéb jogokat bővítették benne, a formulás részeket pedig lehetőség szerint meghagyták, legfeljebb abban az esetben tettek kivételt, hogyha konkrét érdekük fűződött az interpolálásához. Mi is láttunk egy ilyen esetet a zselicszentjakabi oklevél bővítésénél, amikor Ottó neve mellé beszúrták azt is, hogy a Győr nemzetségből származott, mert ez az átírók patrónusi jogát igazolta. Ha megvizsgálunk néhány olyan oklevelet, mely eredetiben és interpolálva is fennmaradt, könnyen beláthatjuk ennek a tételnek az igazát.¹³⁵

Frank püspökről tehát azt mondhatjuk, hogy az oklevélinterpolációs analógiák alapján *majdnem biztos*, hogy a hiteles, 1075. évi oklevélben is benne volt az ő neve is, és a többiek neve is.

Szót kell ejtenünk egy olyan oklevélről is, amelyben szintén felbukkan Rado- van nádornak a neve: ez az 1057-ben, keltezése szerint Székesfehérvárott kiadott oklevél. A fenti sorba azért nem illesztettük bele, mert ennek az oklevélnek a hitele erősen kétséges. A szövegét a pécsváradi konvent átírásából ismerjük (amelyet csak a somogyi konvent 1404-i átírása őrzött meg), és ez a *transscriptio* már önmagában is nagyon zavaros és gyanút keltő.¹³⁶ Maga az 1057. évi oklevél is rengeteg

133 SRH I. 362., 402. p. Ld. még Mügelni Henriknél is: SRH II. 188. p.

134 DHA I. 184. p., 185. p. Ezen kívül szerepel a már említett hamis, 1093-ra keltezett „László-kori” oklevélben is „Chalochensis namque sedis Desiderius episcopus” alakban (DHA I. 289. p.), ám ekkor már nem ő volt a kalocsai érsek, tehát valószínűleg már elhunyt.

135 Az 1055-ben kiadott, általunk eredetinek nyilvánított tilhanyi oklevél eleje és vége szinte teljesen egyezik a 15. században hamisított példány ugyanczen részével. A tanúnévsor viszont már hiányosabb (az eredetiben 19 név áll, ha Andrást és Bélát nem számítjuk, ebből a 19-ből az egyik talán későbbi hozzáadás, míg a 15. századi példányban csak 12 név), viszont a helyesírásuk majdnem megegyezik, és ami fontos, egyetlen nevet sem toldottak be a hamisítványba. Az 1111. évi zabori oklevél szintén eredetinek számít, és ha összehasonlítjuk az interpolált változatával, akkor láthatjuk, hogy az elején és a végén található formulás részek szintén egyeznek, a tanúnévsort is beleértve. Az oklevél eredetijét ld. DHA I. 382–383. p., az interpolált verziót ld. uo. 384–385. p.

136 Az 1057-i oklevél kritikai kiadását ld. DHA I. 161–162. p. A pécsváradi konvent átírásáról ld. *Pauler*, 1899. II. 590–592. p., ill. DHA I. 54. p.

anakronizmust tartalmaz, amelyek elméletileg kiküszöbölhetők lennének, viszont ezek a hibák és anakronizmusok kiterjeszkednek a formulás részekre is, így azok hitelességében sem lehet teljesen megbízni. Az oklevelet Pauler Gyula és a kritikai kiadás is interpolált szövegűnek tartja,¹³⁷ amelynek az első fele hiteles lehet, míg Szentpétery Imre és Karácsonyi János az egészet hamisnak.¹³⁸ Ha most csak a formulás részeket vizsgáljuk meg, akkor azt látjuk, hogy az *invocatio* némileg eltér a korban szokásostól, és az egész túlságosan zavaros ahhoz, hogy az eredeti szöveget megkíséreljük helyreállítani. Az oklevél bizonyos valóságalapjára utalhat az, hogy András király testvérét, Bélát Adalbert hercegnek nevezi.¹³⁹ A krónikás hagyomány nem tartotta fent, hogy Bélának lett volna egy keresztény neve is, az Adalbert. Ez önmagában még nem jelent semmit, hiszen Sámuel királyt is csak Abának ismerik a források, és az egyébként nem túl megbízható Anonymus mellett csak a pénzei alapján tudjuk a másik nevét. Ám Bélának a pénzein is a BELA felirat található, viszont van még egy olyan forrás, amely egy ponton megőrizte az Adalbert nevet: jó okunk van azt feltételezni, hogy a szekszárdi monostor alapítólevelében a Béla mellett ez a névforma is szerepelhetett. A szekszárdi alapítólevél egy részletét megőrző 1360-i évi oklevél ugyanis azt írja az apátság által bemutatott, és egy Anjou-kori átírás előtt IV. László által megerősített oklevélről, hogy „[ez az az oklevél] ... amely megerősítette Adalbert úrnak, akit Bélának is neveztek, hajdan Pannónia királyának az Úr megtestesülésének 1061. évében kiadott privilégiumát.”¹⁴⁰ Mivel az Adalbert névről gyakorlatilag semmilyen más forrásból nem értesülünk, nem valószínű, hogy egy középkori hamisító ezt minden alap nélkül beleírta volna az oklevélbe, amelynek tehát lehet valóságmagva, de a formulás részei annyira

137 Pauler, 1899. II. 591. p.; DHA I. 160–161. p.

138 Szentpétery, 1923–87. I. 14. sz.

139 „licencia piissimi regis Andree eiusque fratris Adalberti invictissimi ducis”. DHA I. 161. p.

140 „quod confirmabat privilegium domini Adalberti, qui et Be(la nu)ncupab(at)ur, olim regis Pannonie, anno ab incarnatione Domini millesimo sexagesimo primo emanatum” ld. DHA I. 166. p. Konth Miklós nádor ezen 1360-i oklevelét említi Szécsi Miklós országbíró egy 1383. évi oklevelben, mely ugyancsak tartalmazza a fenti részt, ld. DHA I. 166–167. p. Ezen két oklevél nem szó szerint írhatta át a szekszárdi alapítólevél intulációját, hiszen Bélát „hajdan” (*olim*) tekinti Pannónia királyának, valószínűleg a IV. László idején átírt diploma tartalmazhattott ilyen megfogalmazást. A *Pannonia* név korjelző voltáról ld. a fentebb írottakat! Érdekes párhuzam, mely a zselici oklevéllel fennáll, amely szintén így fogalmaz: „Magnus, qui et Geisa” (DHA I. 213. p.).

romlottak, hogy mi óvatosságból nem számítottuk ezt az átíratot a hiteles névpárhuzamokat kínáló oklevelek közé.¹⁴¹

Érdemes megemlíteni még egy oklevelet, amely — ha közvetve is — szintén tartalmazza Ernye nevét. Guden 1080 körül kiadott¹⁴² oklevelének a tanúnévsorában megtalálhatjuk a *Szella filius Herney* nevet is.¹⁴³ A diploma teljesen eredetiben maradt ránk, így a név hitelességéhez nem férhet kétség. Viszont azt sem lehet kétségtelenül bizonyítani, hogy az itt található *Herney* biztosan azonos a mogyoródi csatában elesett Ernye ispánnal. Erenyéről nem tudjuk, hogy lett volna fia (egyáltalán, semmit sem tudunk származásáról és családi állapotáról),¹⁴⁴ de természetesen lehetett neki. Feltűnő, hogy Szella azok közé tartozik a névsorban, akiknek a neve mellett nem áll semmiféle tisztség, holott más tanúk mellett közlik a státuszukat is (pl. *comes, prepositus, decanus, iudex, presbyter, magister*).¹⁴⁵ Ez alapján feltételezhetjük, hogy akkor éppen Szella nem viselt semmilyen méltóságot, sem világit, sem egyházit, hisz a felsorolt címek között mind a kettőből találunk példákat, viszont mégis fontosnak tartották őt is beleírni a tanúk közé, ráadásul úgy, hogy közölték az apja nevét is (a tizenegy, név szerint említett tanú közül ő az egyetlen, akinél ezt tették!). Mindezek ellenére sem lehet azt bizonyítani, hogy őt apja révén tartották fontosnak, és hogy Szella tényleg Ernye ispán fia lett volna, bár az oklevél eredeti, és a keltezési ideje sem zárja ki az azonosítást, mert 1079–80 körül nyugodtan szerepelhetett volna tanúként (tehát nagykorúként) egy 5–6 évvel azelőtt meghalt ember fia. Ám Ernye pontos azonosításának hiányában ezt az adatot is csak bizonytalan párhuzamnak tekinthetjük az oklevelek számbavétele során.¹⁴⁶

A fenti áttekintésben nem foglalkoztunk a biztosan hamis oklevelekkel, még akkor sem, ha szintén névpárhuzamot kínálnak.¹⁴⁷ Szintén nem foglalkoztunk azokkal

141 A kérdésnek tulajdonképpen nincs is tétje, hiszen Radó nádor hitelessége a százdi oklevél alapján lényegében már igazolva volt.

142 Az oklevél nem tartalmaz keltezést, történeti analógiák alapján 1080 (hagyományosan 1079) körülnek tekintik.

143 Az oklevél kiadása: DHA I. 225–226. p. Az idézett nevet ld.: uo. 226. p. Eredetileg csak a *Selle* nevet írták le a hártýára, és a *z* betűt utólag írta be valaki.

144 Az, hogy a későbbi Ákos nemben felbukkan az Erney név a 13. században (sőt, a genus egyik ágának névadó őse is lett), még nem jogosít fel, hogy a 11. századi Ernyét az Ákos nem valamiféle ősnévként tekintsük.

145 DHA I. 226. p.

146 A név egyébként már Pauler Gyulának is feltűnt, és azt írja ennek kapcsán idézett művének egy lábjegyzetében: „Az oklevélben említett Szella filius Herney, talán a Salamon Ernyéjének fia.” Ld.: *Pauler*; 1899. I. 442. p.

147 Ilyen pl. Kálmán 1111-i oklevele, mely a krónika 140. fejezetében található Márk és Ugrin nevét is tartalmazza: SRH I. 419. p.; DHA I. 388. p. A krónikában mint Kálmán hívei tűnnek fel,

a 12. századi, hitelesnek is tekinthető oklevelekkel, melyek több párhuzamot is tartalmaznak az interpolációk 12. századi részeivel.

4. A krónikainterpolációk forrásértéke

A krónikaszövegbe tett betoldások forrásértékét más források alapján is ellenőrizni tudjuk, most röviden ezeket tekintjük át, egyrészt a teljesség igénye nélkül, másrészt szintén csak a 11. századra koncentrálva. Az interpolációk szerint a pozsonyi ostrom idején, 1052-ben elsüllyesztették a németek hajóit. Erről az eseményről tud Aventinus is. Már Pauler Gyula is párhuzamba állította Hersfeldi Lampert leírását az interpolációkéval, mikor Salamon az 1074. évi vereségét követően a császárhoz folyamodott.¹⁴⁸ Domanovszky érvei között találjuk meg azt, amely Ernő osztrák őgróffal kapcsolatos.¹⁴⁹ Ernő a krónika 125. fejezete alapján bér fejében segítséget ígért Salamonnak a besenyők elleni harcban, ám ezt elmulasztotta, így pénz nélkül kellett visszatérnie hazájába.¹⁵⁰ „Marchio Hernuh”-ról Hersfeldi Lampert is megemlékezik az 1075. év alatt (bár ő csak azt emeli ki, hogy *Ernost marchio Baioariorum* gyakran legyőzte a magyarokat)¹⁵¹, és Ernő neve előkerül IV. Henrik egy hiteles oklevelében is.¹⁵² Ennek kapcsán emeljük ki, hogy ezen krónikafejezetben Géza uralma alatt álló besenyők szerepelnek (akik a szabadságukért cserébe harcoltak Salamon ellen), és a százdi oklevélben valóban olvashatunk alávett besenyőkről, akiket Péter, Géza herceg híve ajándékoz a monostornak.¹⁵³

Látjuk tehát, hogy az oklevelekben szereplő nevek hitelességét nem kellett elvetni csak azért, mert az oklevél szövege romlott, még abban az esetben sem, hogyha nem is tudjuk a teljes oklevelet maradéktalanul rekonstruálni. A bennük foglalt személyek történetisége önmagában is bizonyítható, tehát az interpolációk hitelességét ebből a szempontból nem lehet támadni. Ugyanez a tendencia érvényes lehet a 12. századi események során felbukkanó személyek és a kortárs oklevelek kap-

---

az oklevélben pedig mint ispánok. Itt jegyezzük meg, hogy a hiteles, szintén 1111. évi zobori oklevélben is szerepel egy Márk, de mivel csak a *iudex*ek közt említik, ezért nem valószínű, hogy kapcsolatba lehetne hozni az interpolációban szereplő Márkkal, aki a még királlyá sem választott Kálmán bensőséges hívének tűnik. A zobori oklevél említett helye: DHA I. 383. p.

148 SRH I. 398. p. Hersfeldi Lampert híradása: *Gombos*, 1937–38. II. 1392. p. Domanovszky

149 *Domanovszky*, 1902. 815. p.; *Domanovszky*, 1912. 782. p.

150 SRH I. 395–397. p.

151 *Gombos*, 1937–38. II. 1393. p.

152 DHA I. 196–197. p.

153 Uo. 184. p. A Magyarországra telepített besenyők kérdéséhez ld. *Hatházi*, 1990 30–32. p.; *Györffy*, 1990 114. p.

csolatára, melyet ebben a dolgozatban nem vizsgáltunk meg részletesen. Azt mindenesetre jelezzük, hogy elég sok ilyen párhuzam mutatható ki, több, bizonyíthatóan eredeti oklevél esetében is.¹⁵⁴

Ennek kapcsán meg kell vizsgálni azt az elméleti lehetőséget, hogy az interpolációk szerzője, akármikor is élt,¹⁵⁵ használhatta-e forrásként az okleveleket. Ezt a lehetőséget mindenképpen el kell vetnünk. Egyrészt ezek a nevek teljesen rendszeretlenül bukkannak fel párhuzamként. A százdi oklevél névsorának 15 nevéből kilencet tudunk azonosítani (Salamon királyt, a hercegeket és Dezső érseket is beleszámítva, öt esetben pedig interpolációs névpárhuzamokról beszélhetünk, ld. a függelékben). A garamszentbenedeki oklevél 8 nevéből csak négyet lehet biztosan azonosítani más források segítségével, ebből a négyből kettő olyan, amely alapján párhuzamokat tudunk vonni (és csak egy esik a 11. századra). Ha a krónikás ezek alapján dolgozott volna, akkor miért csak bizonyos számú nevet vett volna át, a többit pedig nem? A nevek okleveles felbukkanása és az interpolációkban való előfordulása között ugyanis semmilyen konkrét rendszert nem lehet felfedezni, véletlenszerű az egész. Ráadásul a személyek státusza is gyakran eltérő. Ottót a zselic-szentjakabi oklevél somogyi ispánnak, míg a krónika nádornak mondja. Radovant az oklevelek nevezik nádornak, ellenben a krónika csak annyit ír róla, hogy Bogár fia, erről viszont az okleveles anyag nem tud. Hasonló a helyzet Iliával, akit a százdi oklevélben ispánnak titulálnak, viszont a krónikában csak *Ilia, generis Vyd* szerepel. Felhozhatjuk még a nevek eltérő írásmódját is, bár ez a középkori másolóknál gyakran ingadozott.

154 Kálmán uralkodását már a 12. századhoz számoltuk, és azt vettük alapul, hogy az illető személy ehhez képest a krónika melyik fejezetében bukkan fel, nem az oklevél kiadási idejét. Ilyen párhuzamok: 144. fejt.: Grak, László bizonytalan keltezésű zágrábi és egy hamis, 1093. évi oklevelében; 145. fejt.: Koppány püspök, László 1091-i alapítólevelében és egy hamis, 1092-i oklevelében (emeltett halála a Pozsonyi Évkönyvben is szerepel); 151. fejt.: *Othmarus comes*, II. István 1124-i hamis oklevelében; 153. fejt.: *Ianus palatinus comes*, Kálmán 1108-i, 1111. évi hiteles zabori, és egy szintén 1111. évi hamis oklevelében, és a zabori oklevél 1113-i megerősítésében is szerepel; 155. fejt.: *Cosma*, az 1113. évi zabori megerősítésben (ez szintén eredeti oklevél); 157. fejt.: Pál püspök, az 1138. évi dömösi adománylevelében; 161. fejt.: Lampert ispán, a bozói monostor adománylevelében; 161. fejt.: Tamás és Torda ispánok: III. Béla-kori oklevelekben bukkannak fel.

155 Az interpolációk feltételezett keletkezési ideje vitatott, és a kérdés szorosan összefügg az összeszta, a krónikafolytatások és krónikaátszerkesztések kérdésével. Ebben a problematikában mi nem kívánunk állást foglalni, hiszen nagyon messzire vezetne a témától, viszont a feltevéseinket igyekszünk úgy megfogalmazni, hogy az érvényes lehessen az összes mérvadó keletkezési elméletre nézve.

Az okleveleket már csak azért sem használhatta fel a krónikás, mert azok nem voltak publikusak. A kezdeti időkben még csak egyetlen, de a későbbi másolások és megerősítések folytán is csak kevés példányban léteztek, és ezeket általában az adott monostor őrizte, vagy a monostor érdekszférájába tartozó személy (pl. a későbbiek folyamán a patrónus, ld. a zselici oklevelet). Nem valószínű, hogy a krónikás hozzáférhetett volna az ország különböző pontjain elhelyezkedő monostorok okleveleihez.

Mindezek alapján biztosra vehetjük, hogy az interpolációkban előforduló nevek és az oklevelekben szereplő nevek két külön forrásból táplálkoztak, és mivel az okleveles anyag névállománya igazolható hitelű, ezért azt mondhatjuk, hogy a krónika is valós eseményeken alapszik. Az interpolációk tehát olyan régi szövegállományt őriztek meg, amely még a 11. és 12. századi események egy korai lejegyzését tartalmazta. Ez eredetileg szervesen összefügghetett a Budai Krónika-családban is megtalálható, nem interpolált szövegállománnyal, és a későbbiek során kikerült onnan. Rokay azon felvetését tehát, amely szerint az oklevelek és a krónikaszcöveg között mutatkozó személynév-párhuzamok által nem volna igazolható az interpolációk hitelessége, nem fogadhatjuk el. Az oklevelekben szereplő személyek bizonyíthatóan létező alakjai voltak a kornak, és az interpolációkba kerülésük függetlennek tekinthető a diplomatikai adatoktól.¹⁵⁶

Függelék: Adattár a tárgyalt személyekről

Névforma a krónikában ¹	Krónikahely ²	Névforma az oklevélben ³	Oklevélhely
Woytech (Moytech)	89. (SRH I. 346.)	Woitech comes	Tihanyi (DHA 152.)
Martinus	89. (SRH I. 347.)	Martinus comes comes Martinus	Tihanyi (DHA 152.) Százdi (DHA 185.)
Atha palatinus	99. (SRH I. 364.)	Ottho Simigiensis comes	Zselicszentjakabi (DHA 171.)

¹⁵⁶ Ezzel még nem adunk választ minden olyan kérdésre, mely az interpolációk hitelességét támadja, pl. a gyakran előforduló, és sokszor meg sem magyarázható kronológiai vagy egyéb tévedésekre: az ilyeneket tartalmazó részek ebben a formában biztosan nem lehettek kortárs szerző művei.

Névforma a krónikában ¹	Krónikahely ²	Névforma az oklevélben ³	Oklevélhely
comes Vyd (Vid)	109. (SRH I. 375.) ⁴	Vitus comes comes Wydus	Tihanyi (DHA 152.) Százdi (DHA 185.)
Frank episcopus	109. (SRH I. 375.)	Franco episcopus	Garamszentbenedeki (DHA 218.)
Radoan, filii Bugar	109. (SRH I. 375.)	palatinus comes Radowan Rado palatinus ??	Százdi (DHA 185.) <i>Székesfehérvári (DHA 161.) ??</i>
Ilia, generis Vyd	109. (SRH I. 375.)	comes Ilya	Százdi (DHA, 185.)
comes Ernei (Erney)	113. (SRH I. 378.)	Irnei comes ⁵ comes Erney Szella filius Herney??	Tihanyi (DHA 152.) Százdi (DHA 185.) Guden-féle (DHA 226.)??

¹ Az interpolációkban szereplő névalak a Képes Krónika kódexe alapján. Zárójelben a gyakoribb alváltozatok.

² A számok az krónika fejezetszámaira utalnak az SRH kiadása alapján.

³ A névalakokat nominatívusi formában közöljük, ha az oklevélben nem így szerepelnek, akkor nominatívusszá alakítottuk át.

⁴ A jelzett adat Vidnek az interpolációkban való első felbukkanását jelzi, a krónikában először a közös szöveggállományban fordul elő: 105. fejezet (SRH I. 371.).

⁵ Az oklevélben a név genitívusban szerepel „Signum Irnei comitis” alakban. A szó végi i betűt mégsem a genitívus ragjának kell tekintenünk, hiszen az Ernye név összes többi nominatívusi alakja is i-re (vagy y-re) végződik.

Felhasznált források és irodalom

Bagi, 2005

Bagi Dániel: Szent László és Szent István Gallus Anonymus gestájában. Megjegyzések a III. könyv 25. fejezetéhez. In: Századok 139. (2005) 291–334. p.

Balogh, 1957

Balogh Albin: A tihanyi alapítólevél mint XI. századi művelődési kapcsolataink emléke. In: Magyar Nyelv 53. (1957) 35–42. p.

- Bárcki*, 1951 *Bárcki Géza*: A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Bp., 1951. (Nyelvészeti tanulmányok 1.)
- Blazovich*, 1994 Szent Istvántól Mohácsig. Szerk.: Blazovich László – Kristó Gyula – Makk Ferenc. Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 6.)
- Bollók*, 2004 Képes Krónika. Ford. Bollók János. Utószó és jegyz. Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 2004. (Millenniumi magyar történelem – Források)
- C. Tóth*, 2001 *C. Tóth Norbert*: A Győr-nemzetség az Árpád-korban. In: *Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk.: Neumann Tibor. Piliscsaba, 2001. 53–72. p.
- DHA *Diplomata Hungariae Antiquissima. Edendo operi praefuit Georgius Győrffy*. I. (1000–1131). Budapestini, 1992.
- Domanovszky*, 1902 *Domanovszky Sándor*: A Budai Krónika. In: *Századok*, 36. (1902) 615–630., 729–752., 810–831. p.
- Domanovszky*, 1912 *Domanovszky, Alexander*: Die Interpolationen der Wiener Ungarischen Bilderchronik. In: *Ungarische Rundschau I* (1912) 771–799. p.
- Domanovszky*, 1933 *Domanovszky Sándor*: Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. In: *Századok*, 67. (1933) 163–184. p.
- Erdélyi*, 1906 *Erdélyi László*: A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Székfoglaló értekezés. Bp., 1906. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből XXI/3.)
- Erdélyi*, 1908 *Erdélyi László*: A tihanyi apátság története. Első korszak: az apátság önállósága 1055–1701. Budapest, 1908. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története X.)
- Erdélyi*, 1933 *Erdélyi László*: Krónikáink atyja, Kézai. Szeged, 1933.
- Fejér*, CD *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii, Fejér*. I–XI. Budae, 1829–1844.
- Friedrich*, 1904 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*. Ed.: Friedrich, Gustavus – Šebanek, Jindrich – Duškova, Saša. Praegae, 1904.

- Gams*, 1931   *Gams, Pius Bonifacius*: Series episcoporum Ecclesiae Catholicae quotquot innotuerunt a Beato Petro apostolo. Leipzig, 1931.
- Gerics*, 1961   *Gerics József*: Legkorábbi geszta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Budapest, 1961. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.)
- Gerics*, 1995a   *Gerics József*: Domanovszky Sándor, az Árpád-kori krónikakutatás úttörője. In: *Uő*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 8–22. p. (METEM-könyvek 9.)
- Gerics*, 1995b   *Gerics József*: Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai. In: *Uő*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 185–208. p. (METEM-könyvek 9.)
- Gombos*, 1937–38   *Gombos, Albinus Franciscus*: Catalogus fontium historiae Hungaricae I–III. Budapestini, 1937–1938.
- Györffy*, 1963–98   *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Budapest, 1963–98.
- Györffy*, 1990   *Györffy György*: A magyarság keleti elemei. Budapest, 1990.
- Györffy*, 1993a   *Györffy György*: Az Árpád-kori magyar krónikák. In: Századok 127. (1993) 391–412. p.
- Györffy*, 1993b   *Györffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok. Budapest, 1993.
- Györffy*, 1997   Árpád-kori oklevelek (1001–1196). Főszerk.: Györffy György. Budapest, 1997.
- Hatházi*, 1990   *Hatházi Gábor*: Az Árpád-kori magyar hadszervezet nomád elemeinek kérdéséhez. In: Hadtörténeti Közlenények 103. (1990) 2. sz. 22–50. p.
- Hóman*, 1925   *Hóman Bálint*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Forrástanulmány. Budapest, 1925.

- Hóman*, 1931 *Hóman Bálint*: A II. Géza korabeli Névtelen. In: Századok 65. (1931) 225–232. p.
- Hóman*, 2003 *Hóman Bálint*: A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban. In: *Uő*: Történetírás és forráskritika. Hóman Bálint munkái II/I. Máriabesenyő–Gödöllő, 2003. 185–237. p. (Historia Incognita)
- Horváth*, 1954 *Horváth János*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest, 1954.
- Huszár*, 1979 *Huszár, Lajos*: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute. Budapest, 1979.
- Jakubovich*, 1924 *Jakubovich Emil*: Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. In: Magyar Nyelv 21. (1924) 129–132. p.
- Kaindl*, 1898 *Kaindl, Raimund Friedrich*: Studien zur ungarischen Geschichtsquellen VII. In: Archiv für österreichische Geschichte 85/II. (1898) 431–507. p.
- Karácsonyi*, 1900 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1900.
- Katona*, 1779 *Katona, Stephanus*: Historia critica regum Hungariae. II. Pestini, 1779.
- Kiss*, 2003 Magyar nyelvtörténet. Szerk.: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc. Budapest, 2003. (Osiris tankönyvek)
- Komjáthy*, 1955 *Komjáthy Miklós*: A tihanyi apátság alapítólevelének problémái. In: Levéltári Közlemények 26. (1955) 27–47. p.
- Kristó*, 1972 *Kristó Gyula – Makk Ferenc*: Krónikáink keletkezéstörténetéhez. In: Történelmi Szemle 15. (1972) 198–203. p.
- Kristó*, 1983 *Kristó Gyula*: A tihanyi alapítólevél és XI. századi szóbeliségünk. In: *Uő*: Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest, 1983. 354–358. p. (Nemzet és emlékezet)
- Kristó*, 1992 *Kristó Gyula*: Rokay Péter: Salamon és Póla. In: Századok 126. (1992) 660–663. p.

- Kristó, 1999* Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: *Kristó Gyula*. Szeged, 1999. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.)
- Kristó, 2002a* *Kristó Gyula*: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest, 2002. (A történettudomány kézikönyve)
- Kristó, 2002b* *Kristó Gyula*: A korai Erdély (895–1324). Szeged, 2002. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18.)
- Kumorovitz, 1964* *Kumorovitz L. Bernát*: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. („Pest” legkorábbi említése). In: Tanulmányok Budapest múltjából 16. (1964) 43–83. p.
- Madzsar, 1926* *Madzsar Imre*: A II. Géza-korabeli Névtelen. Budapest, 1926.
- Makk, 1996* *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196) Szeged, 1996.² (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.)
- Mályusz, 1988* *Thurocz, Johannes de*: Chronica Hungarorum II. Commentarii 1. Composuit *Elemér Mályusz* adiuvante *Julio Kristó*. Budapest, 1988. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova VIII.)
- Marczali, 1880* *Marczali Henrik*: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880.
- Pais, 1955* *Pais Dezső*: Miklós püspök írta-e a tihanyi alapítólevelet? In: Magyar Nyelv 51. (1955) 10–17. p.
- Pauler, 1899* *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I–II. Budapest, 1899.²
- Püspöki, 1989* *Püspöki Nagy Péter*: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon 1000–1301. I. Bratislava, 1989.
- Rokay, 1990* *Rokay Péter*: Salamon és Póla. Újvidék, 1990.
- Rokay, 1999* *Rokay Péter*: Krónikatanulmányok. Debrecen, 1999.
- Schünemann, 1923* *Schünemann, Konrad*: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert. In: *Gragger, Robert*: Ungarische Bibliothek für das Ungarische Institut an der Universität Berlin I/8. Berlin–Leipzig, 1923.

- SRH   *Scriptores Rerum Hungaricarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery.* Budapestini, 1937–38.
- Székely, 1972   *Székely György: A székesfehérvári latinok és vallonok a középkori Magyarországon.* In: *Székesfehérvár évszázadai 2.* (1972) 45–72. p.
- Székely, 1984   *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig.* Főszerk.: Székely György. Szerk.: Bartha Antal. Budapest, 1984. I/1. (Magyarország története tíz kötetben I/1–2.)
- Szentpétery, 1923–87   *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* Szerk. Szentpétery Imre, Borsa Iván. I–II/1–4. Budapest, 1923–1987.
- Szentpétery, 1930   *Szentpétery Imre: Magyar Oklevéltan.* Budapest, 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II/3.)
- Szovák, 1999   *Szovák Kornél – Veszprémy László: Krónikák, legendák, intelmek. Utószó.* In: *Scriptores Rerum Hungaricarum II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery.* Budapestini, 1999.² 721–799. p.
- Szovák, 2004   *Szovák Kornél: Utószó.* In: *Képes Krónika.* Ford. Bollók János. Utószó és jegyz. Szovák Kornél – Veszprémy László. Budapest, 2004. (Millenniumi magyar történelem – Források)
- Toldy, 1868   *Toldy Ferenc: Nemzeti történelmünk kezdetei.* In: *Századok 2.* (1868) 376–394. p.
- Váczy, 1958   *Váczy Péter: A korai magyar történet néhány kérdéséről.* In: *Századok 92.* (1958) 265–345. p.
- Wenzel, ÁUO   *Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. I–XII.* Pest–Budapest, 1860–1874.
- Závodszy, 1904   *Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege).* Budapest, 1904.
- Zsoldos, 1995   *Zsoldos Attila: Péter és Gurka (Gurcu) ispán nemzetsége.* In: *Történelmi Szemle 38.* (1995) 345–351. p.

HALÁSZ ÉVA

BAJOR MARGIT HERCEGNŐ OKLEVÉLADÁSI TEVÉKENYSÉGE ÉS OKMÁNYTÁRA¹

1. Bevezetés

A középkori történelem tanulmányozásához rendelkezésünkre álló írott emlékeket két nagy csoportba oszthatjuk: az egyikbe az elbeszélő források (krónikák, geszták stb.), a másikba pedig az oklevelek tartoznak. Míg az eseménytörténetről, a fontosabb történeti szereplők életének folyásáról az első csoportba sorolható forrásokból is tájékoztatást kap(hat)unk, addig az állam működésének mikéntjét csak az oklevelek feltárása után ismerhetjük meg. Ez a megállapítás különösen igaz az írásbeliség szervére, a kancelláriára.

Magyarországon az okleveles gyakorlat I. (Szent) István király uralkodása idején német mintára kezdődött meg. Utódai alatt azonban hanyatlásnak indult az idegen földről átültetett írásbeliség, aminek külső és belső okai egyaránt voltak. III. Béla uralkodása alatt, a XII–XIII. század fordulóján a korábban megindult fejlődés „termékeként” megjelenik az ünnepélyes királyi oklevél azon formája, mely a későbbiekben változatlan marad és a kancelláriai szervezet is kikristályosodik. A középkor utolsó évszázadaira (XIV–XV. század) pedig már a tömeges oklevéladás a jellemző.² A királyi oklevelek mellett a hercegi, báni, vajdai stb. kancellárián kiadott oklevelek száma is megsokszorozódott ekkor, jól tanulmányozhatóak jellemző jegyeik. Az egy-egy oklevélkiállító helyen keletkezett diplomák összehasonlítása és elemzése során az egyes (*proto*)*notarius*ok munkájának jellemző jegyeit is

-
- 1 Jelcn tanulmányunkban Bajor Margit hercegnő Magyarországon keletkezett oklevelcivel foglalkozunk, hiszen ezek azok, amelyek a magyar kancelláriai gyakorlathoz illeszkednek és amelyeket valamely magyarországi kancellárián állítottak ki. A hercegnőnek egy olyan oklevélét közli Fejér György, amely már Bécsben kelt és amelyben nászajándéknak ügyében intézkedik. (Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Opera Georgii Fejér. I–XI. Buda, 1829–1844. (A továbbiakban: CD Hung.) IX/2. 240. sz.)
  - 2 *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A továbbiakban: *Szentpétery*; Oklevéltan.) 34–36. p.

felismerhetjük. Azonban nem tudjuk megnyugtatóan megmondani, hogy a kancelláriai személyzet az egyes tisztségviselők változása során cserélődött-e vagy sem, ezért első lépésként szerencsés, ha egy egységként az egy oklevéladó tisztségviselő (egy bánok, vajdák, nádorok stb.) alatt keletkezett diplomákat vesszük. Ezeknek a jellegzetességeit összehasonlítva választ kaphatunk az állandó személyzet meglétére vagy hiányára is. Ugyanakkor valószínű, hogy a *protonotarius* ura famíliájába tartozott és követte őt minden tisztségében, ahogy Sörnyei Mihály Szécsi Miklós bánt „kísérte” annak változó „megbízataisain” keresztül.³

A szlavón bánok kancelláriája nagy valószínűséggel a tartomány székvárosában, Zágrábban működött,⁴ a XIV. században több báni *protonotariust* névről is ismerünk.⁵ Azonban a kancellária munkájában speciális helyzetet jelentett az 1353–56 közötti időszak, hiszen ekkor a tartomány vezetése kikerült a bán kezéből és azt Anjou István herceg (1332–1354), illetve halála után felesége, Bajor Margit hercegnő (1325–1374) vette át. Margit hercegnő IV. (Bajor) Lajos bajor herceg, római király és német-római császár (1314/1328–1346) lánya 1350-ben került Magyarországra, és ment nőül I. (Nagy) Lajos magyar király öccséhez, Istvánhoz. A fiatal pár közös élete azonban nem tartott soká, hiszen a herceg 1354 augusztusában elhunyt. A magyar uralkodó azonban — tekintettel a hercegi pár gyermekére, Jánosra, aki akkor magyar trónörökös is volt, lévén hogy Lajosnak és Kotromanić Erzsébetnek még nem született gyermeke — nem számolta fel az István herceg életében újjáélesztett dukátust, hanem annak ideiglenes vezetésével sógornójét bízta meg, aki azonban korán sem élvezett akkora önállóságot, mint elhunyt férje. 1354 nyara és 1355 közepe–vége között a hercegnő Budán tartózkodott, majd visszatért Zágrábra.⁶ Azonban a következő év elején örökre távozott Magyarországról, két

3 *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. (A továbbiakban: *Bónis*, Jogtudó értelmiség.) 61–62. p.

4 További kutatásokat igényel, hogy azokban az esetekben, mikor a bánok Körösön tartottak törvénytészeket illetve egyéb helyeken időztek, magukkal vitték-e a kancelláriai személyzetnek legalább egy részét, vagy a helyi egyházi intézmények irtástudóival iratták meg okleveleiket.

5 András Ákos Mikcs bán (pl. 1336.: Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Coll. Tadeu Smičiklas. I–XVI. Zagreb, 1904–1976. (A továbbiakban: Smič.) X. 253. sz.), Megyericssei György István herceg (pl.: 1353. március 10.: Smič. XII. 107. sz.), Kozma Hahót Miklós bán (pl.: 1353. március 8.: Smič. XII. 171. sz.), Jakab Paksi Leusták bán (pl.: 1358. április 4.: Smič. XIII. 357. sz.), Sörnyei Mihály Szécsi Miklós bán (pl. 1368. október 13.: Smič. XIV. 111. sz.) és György Zudar Péter bán (pl. 1373. május 1.: Smič. XIV. 397. sz.) mellett működött ilyen minőségben. A szlavón bánok itélőmesterei őrizték uruk hiteles pecsétjét, irányították a notariusokat és a bírói székeken működtek közre. Feladataikra bővebben lásd: *Bónis*, Jogtudó értelmiség 80–81. p.

gyermekét — a fentebb már említett Jánost és annak nővérét, Erzsébetet — a budai királyi udvarban hagyta, és férjhez ment Hohenlohe Gerlach német lovaghoz. A magyar politikai életben 1356-tól kezdve egyáltalán nem vett részt.⁷

2. Bajor Margit hercegnő oklevelei.

A herceg(nő)i, illetve a már korábban fennálló báni kancellária kapcsolata, esetleges azonossága további vizsgálatok tárgyát kell hogy képezze, jelen cikkünkben pusztán Bajor Margit hercegnő oklevéladásának sajátosságait szeretnénk feltárni. Jelen pillanatban a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában és Fényképgyűjteményében összes tizenegy olyan oklevelet találunk, melyet István herceg özvegyének nevében adtak ki.⁸ Ebből tíz eredetiben maradt ránk, ezért nemcsak belső, hanem külső ismertetőjegyeik is jól tanulmányozhatóak.⁹

-
- 6 Hahót Miklós szlavón-horvát bán pedig, aki már István herceg életében is ebben a tisztségben működött, Margit hercegnő regnálása idején is megőrizte méltóságát és ellátta a tartomány napi kormányzásának feladatát. A helyzet tehát nagymértékben hasonló volt, mint István első szlavón dukátusa (1350) idején, mikor Ugali Pál vitte Zágrábban az ügyeket a herceg helyett. (Lásd *Halász Éva: Anjou István herceg (1332–1354)*. In: *Fons* 12. (2005) 1. sz. 29–69. p. (A továbbiakban: *Halász*, Anjou István herceg) 37. p.
- 7 Jelen tanulmányunkban nem foglalkozunk a hercegnő életének részleteivel és udvari személyzetével sem. Az erre vonatkozó adatokat lásd *Halász Éva: Bajor Margit hercegnő (1325–1376) élete és magyarországi tevékenysége* (In.: *Turul* 79. (2005.) 3–4. füzet 109–116. p.) című cikkben.
- 8 Ugyanakkor a belső ismertetőjegyek számbavételénél nem tekinthetünk el azokról az okleveletről sem, melyek csak kiadásokból ismertek. Margit hercegnőnek egy oklevele teljes egészében csak kiadásból ismert (Függelék 11. sz.), míg egy másíknak levéltári forrásból csak tartalmi kivonata ismerhető meg, ám nyomtatásban rendelkezésünkre áll a teljes szöveg. (Függelék 12. sz.)
- 9 Az eredetiben ránk maradt okleveleket egy kivétellel Zágrábban (a Horvát Állami Levéltárban (Hrvatski Državni Arhiv, a továbbiakban: HDA), Zágráb Város Levéltárában (Istorijski Arhiv Grada Zagreba, a továbbiakban: AGZ) és a Horvát Tudományos Akadémia Levéltárában (Arhiv Hrvatske Akademije, a továbbiakban: AHZU) őrzik, melyeket a helyszínen eredetiben tanulmányozhattam. Itt szeretnék köszönetet mondani a Horvát Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete munkatársainak, különösen Damir Karbićnak, Zoran Ladićnak és Martin Muhoknak a kutatásukon nyújtott segítségükért.

2.1. A hercegnői oklevelek tárgy szerinti csoportosítása

A hercegnő 1354 augusztusa után nem élvezett akkora önállóságot, mint István herceg, ezért okleveleinek témakörei erősen meghatározottak. Kifejezetten *de iustitia* jellegű diploma nem maradt ránk, mindössze jelzésként az, hogy a birtokbaiktatások során az ellentmondókat a hercegnő jelenléte (*ducalis praesentia*) elé idézték meg.¹⁰ A *de gratia* jellegű kiadványait több csoportba oszthatjuk. Mivel Margit István herceg halála után a terület új urának számított, ezért igyekeztek a kiváltságokkal rendelkezők privilegiumaikat elismertetni vele, aminek a formája az átírás volt.¹¹ Ilyet többet is találunk Margit kiadványai között, azonban ismerünk olyan esetet is, mikor a kérelmező nem találta elég biztosítéknak, ha csak a hercegnőtől rendelkezik ilyen jellegű kiadvánnyal, és rövid időn belül I. (Nagy) Lajos királytól is kérvényezte ugyanannak az oklevélnek az átírását.¹² Adománylevelei közül négyet ismerünk, melyekben birtokot,¹³ kiváltságot adományoz,¹⁴ illetve Zágráb városa esetében a már meglévő városi kiváltságokat toldja meg eggyel.¹⁵ Néhány esetben különböző tisztségviselőihez intéz parancsot (*mandatumot*), hogy szlavóniai települések illetve lakosok már megszerzett kiváltságait ne háborgassák,¹⁶ valamint egy olyan parancsot is ismerünk tőle, melyben egy birtokbaiktatás elvégzésére szólítja fel a zágrábi káptalant.¹⁷

10 Függelék 11. sz. A hercegnő 1355. december 20-án kelt oklevele (Függelék 9. sz.) egy megjegyzésének besorolása kérdéses. Egyrésztől csábító a feltételezés, hogy Margit a hercegnői jelenlét bíróságán (*ducalis praesentia*) döntött Szlavónia előkelőinek (*cum baronibus*) közreműködésével és tanúk meghallgatásával, másrésztől lehet, hogy csupán a már István herceg életében meghozott, de végre nem hajtott és írásba nem foglalt intézkedés teljesítéséről van szó.

11 Függelék 3. és 4. sz.

12 Mike fia Miklós 1355. január 20-én kérte a hercegnőt, hogy István herceg 1353. november 27-én kelt oklevelét írja át és erősítse meg (Függelék 4. sz.), és ugyanezt kéri Lajos királytól is 1355. február 2-án. (Smič. XII. 203. sz.) A két diploma szövegezése között nagyfokú eltéréseket láthatunk, bár valószínűleg ugyanúgy a budai királyi kancellárián készültek. Margit hercegnő oklevele formuláiban szegényesebb, tartalmában csak a kérelem és a teljesítés tényét közli. Lajos diplomája ezzel szemben több és gazdagabb formulát tartalmaz, az oklevél tényleges átírása mellett annak tartalmi átiratát is közli.

13 Függelék 9. és 12. sz.

14 Függelék 10. sz.

15 Függelék 5. sz.

16 Függelék 1., 2., 6., 7. és 8. sz.

17 Függelék 11. sz.

2.2. A hercegnői oklevelek forma szerinti csoportosítása¹⁸

Az oklevéltan a diplomákat forma szerint három nagy csoportba — *privilegium*, *litterae patentes* és *litterae clausae* — sorolja, melyek már IV. Béla korában kialakultak és az XIV–XV. században is megmaradtak, ám a csoportok közötti határok az időben előrehaladva egyre inkább fellazultak.¹⁹ Margit hercegnő eredetiben ránk maradt oklevelei minden esetben nyílt alakúak, zárt diploma (*litterae clausae*) nem maradt ránk.²⁰ Privilegiális oklevelei a *de gratia* csoportba tartozó ügyekben jelennek meg, az oklevélátíratások és adományok többsége ilyen formában lett kiállítva.²¹ Ezek közös jellemzője a többi oklevélhez képest hosszú *salutatio*, az általános címzés, az *arenga* alkalmazása, az *in cuius rei* formulával való megerősítés és a függőpecsét.²² A *datum per manus* formula nem kizárólagos alkotórészük. A hercegnő többi oklevele a *litterae patentes* körébe tartozik.²³ Ezek között a mandatumok általános vagy személyre szóló *inscriptió*val, *salutem et gratiam* szövegű *salutatio*val, és igen rövid *promulgatio*val rendelkeznek. Közös alkotórészük a *fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus* formula valamelyik változatának használata. Az egyértelműen egyik csoportba sem sorolható oklevelek mind a két kategória jellemző jegyeiből tartalmaznak néhányat. Így találunk olyan függőpecséttel ellátott oklevelet, melyben az oklevél kezdő része a *litterae patentes* jegyeit mutatja (*memorie commendamus* szövegű *promulgacio*, *quibus expedit universis* szövegű *inscriptio*), ugyanakkor a *corroboratió*ban már a privilegiális oklevélre és függőpecsétre tesz utalást és a *datum per manus* formulát használja.²⁴

18 Itt csak az egyes csoportok általános jegyeit közöljük. Az egyes oklevélrészek jellemzőit lásd Az oklevelek belső ismertetőjegyci című fejezetben.

19 *Szentpétery*; Oklevéltan 95–96. és 185–186. p.

20 Valószínű, hogy a zágrábi káptalannak szóló, birtokbaiktatásra felszólító *mandatum* ilyen volt, ám ez eredetiben nem maradt ránk, csak kiadásból ismerjük. A szöveget kíséző jegyzetkötől tudjuk, hogy a kiadók Margit birtokadományozó privilegiális alapján dolgoztak, melyben a fentebb említett, káptalannak szóló parancslevél és a káptalan határbejárásról szóló jelentése is át volt írva, ezért még ebből a forrásból sem tudunk meg semmit a hercegnői mandatum külalakjáról. (Függelék 11. sz.)

21 Függelék 3., 9., 10. és 12. sz. Adományai közül a Zágráb városnak szóló nem a *privilegium*ok hagyományos formájában lett kiállítva. (Függelék 5. sz.)

22 A pecsét autentikusságának a *corroboratió*s részben való említését az egyházi kiadványokból a XIV. században veszik át következtetesen a világi oklevéladók. [*Kumorovitz Lajos Bernát*: Az autentikus pecsét. 68. p. (In: Turul 50. (1936) 45–68. p. A továbbiakban: *Kumorovitz*, Autentikus)]

23 Függelék 1., 2., 6., 7. és 8. sz.

24 Függelék 4. és 5. sz.

3. Az oklevelek külső ismertetőjegyei

3.1. Az oklevelek anyaga

Margit hercegnő ránk maradt okleveleinek anyaga döntő többségében pergamen, egy papírra írt parancslevelét ismerjük.²⁵

3.2. Az oklevél alakja

Az írás minden oklevélen a hosszabbik oldallal fut párhuzamosan, a pergamen minden esetben szabályos alakúra vágott.

3.3. A tinta

Az oklevelek írására fekete színű tintát használtak, mely mára a legtöbb esetben barnára színeződött. Az iniciálék kitöltése is fekete tintával történt.

3.4. A szöveg beosztása

Margit hercegnő oklevelei részben a budai királyi, részben pedig a zágrábi herceg(nő)i/báni kancelláriában készültek, gyakorlott írnokok közreműködésével. Ennek megfelelően a szöveget egyenletesen elosztva írták a pergamenre, arányos margókkal. Egyes esetekben elkészítették a vonalazást is, vakvonalakkal.²⁶

3.5. Az írás

Az oklevelek írása a korszaknak megfelelően gótikus kurzív.²⁷ Öt oklevélen láthatunk iniciálét,²⁸ egy hatodikon a *Margareta* szó M betűjét utólag már nem rajzolták be a szövegbe, helye üresen maradt.²⁹ Az öt iniciáléval rendelkező diploma közül kettőben nem csak a szöveg elején álló szó kezdőbetűje díszített. Az egyik esetben az *intitulatio* a *nos Margaretha* szavakkal kezdődik, ahol a *nos* csupa nagybetűvel

---

25 1355. április 27. (Függelék 7. sz.)

26 A vonalazás távolsága általában egységesen 5–6 mm-es közökkel történt, pl. 1354. december 4.: Függelék 3. sz. Két esetben tér el ettől jelentősen, az 1355. december 20-án (Függelék 2. sz.) és 1356. január 10-én (Függelék 10. sz.) kelt oklevélen 8 mm-es vonalközöket láthatunk.

27 *Érszegi Géza*: *Palcográfia* 116–117. p. In: *A történciem segédtudományai*. Szerk.: Bertényi Iván. Bp., 1998. 111–141. p.

28 Függelék 4., 5., 6., 9. és 10. sz.

29 Függelék 3. sz.

van írva és díszítettebb is, a *Margaretha* szó pedig díszes kezdőbetűt kapott.³⁰ A másik oklevélből elmaradt a *nos*, de a hercegnő nevének betűi túldíszítettnek hatnak, az első és a második „a” betű az utánuk következőhöz kapcsolódik.³¹ Ennek a két oklevélnek, valamint egy harmadiknak az „m” betűn alkalmazott díszítése egymáshoz nagyon hasonló, valószínűleg egy kéztől származnak.³² Ezt erősíti meg az a tény is, hogy a három oklevél közül kettőben találunk *datum per manus* formulát, melyek Brünni Péter nevét őrizték meg. Az első sor hosszított betűkkel való írására (*scriptura longior*) egyetlen esetben sem történt kísérlet.

3.6. A pecsét

A hercegnő oklevelei — a megpecsételést szempontjából — két csoportba oszthatók: függő és a rányomott *sigillum*mal megerősített diplomák csoportjába. Margit szlavón hercegnőként használt kisebb (rányomott) pecsétjének egy viszonylag ép lenyomata maradt ránk. A pecsét körmérete 4 cm, rekonstruálható körirata: „+ S[IGILLUM] MARGARETE DEI GRATIA SCLAVONIE CROATIE ET DALMATIE DUCISSE”, melynek belső oldalán egy pontsor vonul körbe. A pajzsot övező kerek mező átmérője 3 cm, a benne foglalt karéjok és csillagok ma már igen töredezetek. A kerekített oldalú háromszögletű pajzs³³ negyedelt, első és negyedik mezeje háromszor vágott (az Árpádok sávjai), míg második és harmadik mezejében a bajor rutákat láthatjuk. Ez a *sigillum* rokonítható a hercegnő férjének, Anjou Istvánnak a kisebb pecsétjével, melyben szintén negyedelt pajzsot láthatunk, amelynek első és negyedik negyede szintén háromszor vágott, ám második és harmadik negyedében kereszteteket helyeztek el.³⁴ Margit több oklevelén maradtak fenn kisebb-nagyobb, bár önmagukban nehezen értelmezhető töredékei a kisebb pecsétnek.³⁵ Ezekből megállapítható, hogy a hercegnői kancelláriában pecsételés-

30 Függelék 4. sz.

31 Függelék 10. sz.

32 Függelék 6. sz. Az *m* középső szára lényegesebb vékonyabb a másik kettőnél és középtájon egy kitöltött körszerű díszítményt láthatunk rajta. A másik két szár fölül kidomborodik, alul erősen elvékonyodik. A szárak egymáshoz félkörívesen kapcsolódnak. Az azonos kéztől származást erősíti még a *d* betűk szárának és az *l* betű hurkának egymáshoz nagyon hasonló módon történt meghosszabbítása, a rövidítésjelek crós és egyforma módon való felhúzása.

33 Magassága 2 cm, szélessége 1,7 cm a legszélesebb helyeken mérve.

34 Leírása: Sopron szabad királyi város története. I/1. Oklevelek (1162–1406). Közli: Dr. Házi Jenő. Sopron, 1921. 96. p. Fotója: *Spekner Enikő*: Adalékok a budavári István torony névadójának kérdéséhez. In: Budapest régiségei 30. 1–2. sz. Budapest, 2002. 425. p. 7. kép.

35 Margit hercegnő összes nem privilegialis oklevelén.

re használt viasz színe vörös volt és mindegyik töredék ugyanarra a *tipariumra* megy vissza. A diplomák egy részén a pecsétet rögzítő pergamenszalag ma is látható, a befűzésére szolgáló két vágás átlagos távolsága: 2–3 cm. A hercegnő függőpecsétje — mely a kortársak számára az egyéb főméltóságok *sigillumai*hoz hasonlóan autentikusnak számított³⁶ — egyik oklevélen sem maradt ránk, csak a diplomák *corroboratió*s részéből tudjuk, hogy a privilégiumokat ilyen módon hitelesítették.³⁷ A pecséték rögzítésére szolgáló fennmaradt selyemzsinetek színe zöld–arany (sárga),³⁸ vörös–zöld,³⁹ illetve arany (sárga)⁴⁰ volt. A pecsét függesztésénél a hártját visszahajtva *plicát*⁴¹ hoztak létre, majd a rétegeket összefogva ejtettek két vágást és ezeken keresztül húzták a sodratot. A plica nagysága természetesen függ a hártya nagyságától is, de átlagosan 5 cm körül mozog. Ahogy a hercegnői kancelláriában kelt *litterae clausae*, úgy az ezek zárására használt (rányomott)zárópecsét sem maradt ránk, de ha készültek ilyenek, akkor azokat nagy valószínűséggel a fentebb leírt kisebb pecséttel zárták le. A teljesség kedvéért itt kell megemlítenünk, hogy Margit hercegnő Bajorországban használt pecsétjének képét és leírását Pór Antal közölte a Turul 1895-ös évfolyamában. E szerint: „a pecsét átmérője 3,9 centiméter. A pecsétmezőben csillagoktól körülvett czímerpajzs alakja egyenszárú, domború oldalú, felül széles háromszög. A czímerpajzs egyszer osztott, egyszer vágott. Az ily módon támadt négy mező elseje a bajor dült téglányokat foglalja magában: a második és harmadik mező a Hohenlohe család két egymásfölött jobbra haladó leopárdját, a negyedik mező pedig a magyar czímer pólyáját tünteti fel.

36 *Kumorovitz*, *Autentikus* 61. p.

37 *In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes concessimus litteras nostras privilegiales pendentis et autentici sigilli nostri munimine roboratas.* (Függelék 3., 4., 10. és 12. sz.) A hercegnő 1355. december 20-án kelt oklevelében (Függelék 9. sz.) ennek a formulának egy másik változatával találkozunk, melyben a pecsétre a *maior pendentis* jelzőt használja a kancellária írnoka. Valószínű azonban, hogy ez nem arra utal, hogy két olyan eltérő méretű pecsétje lett volna Margitnak, amellyekkel az ünnepélyes okleveleket erősítette volna meg, ez a megkülönböztetés inkább a ránk maradt (rányomott pecsétként használt), valamint a függőpecsétcsés okleveleken alkalmazott, mára elveszett *sigillum* méretbeli különbségét jelöli.

38 1356. január 10. (Függelék 10. sz.)

39 1354. december 4. (Függelék 3. sz.)

40 1355. december 20. (Függelék 9. sz.) A hercegnő utolsó magyarországi privilégiuma ugyan nem maradt ránk eredetiben, azonban a szöveget közlő Ivan Kukuljević jcgyzetéből tudjuk, hogy arany (sárga) zsinegen függött a pecsétje.

41 Az 1354. december 2-án kelt hercegnői kiadványon is találkozunk *plicával*, de ennek célja nem a pecsét függesztése volt, hanem legfeljebb az, hogy — mivel elég nagy méretű volt — az írásra ráhajtva, védjék azt velc. (Függelék 2. sz.)

Körirata: *Sigillum Margarete, Dei gracia Ducissa Bawarie, Domina de Hohenlohe.*⁴²

3.7. Kancelláriai feljegyzések

Az oklevelek egy részén találkozhatunk ügyviteli jellegű feljegyzésekkel. A relációs jelzetek helye a rányomott pecséttel ellátott oklevelek esetén a pecsét alatt, illetve a pergamen felső szélén (és néha még az alsó részén is) volt. Ilyet három esetben találunk Margit oklevelein, melyek minden esetben a hercegnői parancsot örökítették meg (*commissio propria domine ducisse*).⁴³ Egy függőpecsétes oklevélen maradt meg a relátor, Jenslinus Teutonicus neve is⁴⁴. Ezt a jegyzetet a diplomán két helyen olvashatjuk: a hártya bal felső szélén, illetve ugyancsak bal oldalon a *plicán*, közvetlenül a hajtásvonal alá írva.

4. Az oklevelek belső ismertetőjelei

4.1. *Protocollum*

4.1.1. *Invocatio*

A korszak királyi okleveleihez⁴⁵ hasonlóan Margit hercegnő diplomáiban sem találunk *invocatiót*.

4.1.2. *Intitulatio*

Margit hercegnő okleveleiben kétféle *intitulációt* olvashatunk, melyek időben egymástól elkülöníthetőek. Következtesen a budai kancelláriához köthető a *Margareta Dei gracia regnorum Sclavonie Croacie et Dalmacie ducissa* változat,⁴⁶ míg a zágrá-

---

42 Margit intitulációjában ekkor már nem használta első férje tartományainak megnevezését, de a pecsétjén megtartotta a Magyarországra való utalást. *Pór Antal*: Pecséttani újabb apróságok. In. Turul 15. (1895) 15. p.

43 Függelék 1., 8. és 10. sz.

44 Függelék 10. sz.

45 *Szentpétery*, Oklevéltan 186. p.

46 Ugyanakkor a hercegnő 1355. április 27-én utolsóként Budán keltezett oklevele is a következő szakasz intitulációját mutatja.

bíhoz a *Margareta Dei gracia tocius Slavonie Croacie et Dalmacie ducissa*.⁴⁷ Az Árpád-kori hercegek szokásának megfelelően a *Dei gracia* alázatossági formulát minden esetben megtalálhatjuk bennük. A *nos* nem kizárólagos alkotórésze az *intitulatió*nak, csak két ízben találkozhatunk vele és mind a két esetben budai királyi kancellárián készült diplomáról van szó.⁴⁸

4.1.3. *Inscriptio*

Az oklevél jellegétől függően változó *inscriptió*kkal találkozunk, a privilégialis oklevelekben általános,⁴⁹ a *mandatum*ok esetében pedig konkrét címzést olvashatunk.⁵⁰

4.1.4. *Salutatio*

A privilegiumokban hosszabb, bonyolultabb,⁵¹ a *mandatum*okban pedig egyszerűbb⁵² *salutatió*t olvashatunk, míg az átmeneti csoport okleveleinek esetében elmaradhat.⁵³

4.2. *Contextus*

4.2.1. *Arenga*

A korszak királyi okleveleire jellemző, hogy *arengát* csak az ünnepélyes formában kiállított privilegiumokban olvashatunk. A hercegnő ránk maradt oklevelei közül három tartalmaz eszmei-filozófiai bevezető részt, melyek a zágrábi kancellárián

---

47 Ezzel kapcsolatban érdekes jelenséget figyelhetünk meg a báni (illetve hercegi) oklevelek intitulációjában. Míg Margit hercegnő „regnálása” előtt alapvetően a *banus/dux totius Slavonie* formával találkozhatunk, addig 1356 után egyre sűrűbben jelcik meg a *regnorum* szó a címzésben. Ennek a változásnak a megnyugtató magyarázatát nem találjuk meg, valószínű, hogy Margit esetében a budai királyi kancellária konstrukciója volt az eddig a korszakban példa nélkül álló helyzetre. Aztán az *intitulatió*ban bekövetkezett változás egyfajta „divatként” kerülhetett be a szlávön (illetve a dalmát-horvát) báni kancellária szóhasználatába.

48 Függelék 1. és 4. sz.

49 *universis Christi fidelibus, tam presentibus, quam futuris presentium notitiam habituris* (Függelék 3. sz.)

50 *pl. fideli suo Ladislao filio Petri castellano de Kapruncha nunc constituto et aliis castellanis pro tempore in eodem castro constituendis* (Függelék 7. sz.)

51 *Salutem in salutis largitore* (Függelék 3. sz.)

52 *salutem et gratiam* (Függelék 7. sz.)

53 Pl. Függelék 5. sz.

készültek, és mindegyikük általános érvényű gondolatokat fogalmaz meg az adományozás szükségességről.⁵⁴

4.2.2. *Promulgatio*

Az ünnepélyes oklevelekben félmondatos megoldásokkal találkozunk a *promulgatio*ban.⁵⁵ A *mandatum*okban pedig egyszerű formában kapcsolják a *protocollomot* és a *narratiót* egymáshoz,⁵⁶ az átmeneti formát mutató oklevelekben azonban elmarad.⁵⁷

4.2.3. *Narratio*

A *narratio* esetről-esetre változik, hiszen ebben fejt ki az oklevél adója, milyen tények vezettek az oklevél kiállításához. A *mandatum*okban — a tömeges oklevéladás gyakorlatának megfelelően — erősen sablonosak, közlik, hogy a hercegnőhöz folyamodó felet valamilyen sérelem érte és erre kér orvoslást. A privilegális oklevelekben sem olvashatunk olyan szintű „krónikakezdeményeket”, mint amilyenekkel a királyi kancellária termékei között találkozhatunk,⁵⁸ általánosságban mozgó *narratió*kkal van dolgunk. A hercegnő oklevelei közül egy nyújtott volna igazán alkalmat arra, hogy a sablonokon túlnyúlva a fogalmazó önálló szint vigyen munkájába, nevezetesen, mikor az elhunyt István herceggel a szerb hadjáratban járó Tamás fia Istvánt jutalmazta Margit, ám ebben sem kapott hangsúlyt a hadjárat a pusztán említésen kívül. A jutalmat a megadományozott — a diploma fogalmazá-

---

54 *Ea, que devotio Christi fidelium ad profectum et commodum sancte matris ecclesie offert vel disponit, convenit superiori ad effectum perducere et stabilitate perpetua roborare. Hinc est, quod...* (Függelék 9. sz.) *Dignum est et omni ratione consentaneum, ut hi, qui principibus suum pro tempore exhibent obsequium, suis laboribus premio non fraudentur: Proinde...* (Függelék 10. sz.) *Iustis petentium desideriis facilem prebere consensum ius invitat, equitas persuadet et ducalis excellentia exortatur. Proinde...* (Függelék 12. sz.) — ennek több párhuzamát figyelhetjük meg a középkori királyi, illetve báni oklevelekben is. (Pl. Mikcs bán 1325. augusztus 2-án, Zágrábban kelt oklevele (Smič. IX. 209. sz.), Hahót Miklós bán 1346. július 6-án, Zára mellett kiadott kiváltságlevele (Smič. XI. 231. sz.), I. Lajos király 1356. május 21-én kiállított diplomája (Smič. XII. 266. sz.).

55 A legtöbb esetben az *ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire* fordítot olvashatjuk (Függelék 3., 10. és 12. sz.) és egy esetben a *hinc est, quod* megoldással élt az oklevél fogalmazója (Függelék 9. sz.).

56 *noveritis, quod; nunciaverunt, quod* (Függelék 7. és 8. sz.)

57 Függelék 5. sz.

58 A kérdésre bővebben *Mályusz Elemér*: Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon. Bp., 1973. (Irodalomtörténeti füzetek 70. sz.)

sa szerint — azért nyerte, mert hűségesen szolgált, de sem erről bővebben, sem hadi vagy egyéb érdemeiről, illetve cselekedeteiről nem olvashatunk.⁵⁹

4.2.4. *Dispositio*

Szintén esetről-esetre változó oklevélrész, a parancslevelekben a *narratió*khoz hasonlóan erősen formulás, a hercegnő megparancsolja, hogy a sérelmet szenvedettek kiváltságait az oklevél címzettje tartsa tiszteletben. A privilegiumokban röviden közlik, hogy mi az oklevél rendelkezésének a tárgya, szintén elterjedt és gyakori formulákat használva.

4.2.5. *Sanctio*

Egyházi büntetéssel már egyáltalán nem találkozunk a XIV. századi világi témájú, világiak által kiadott oklevelekben, így a Margit hercegnő által kiadott diplomákban sem. Világi „büntetesként” pedig legfejebb a hercegnő neheztelését látjuk a diplomákba foglalva.

4.2.6. *Corroboratio*

A Margit hercegnő kancelláriájából kikerült függőpecsétes privilegiumok esetében olvashatunk csak *corroboratiót*, melyek minden esetben a függőpecséttel megerősített diplomák szokásos formulájával élnek, közlik a függő, autentikus pecséttel való megerősítés tényét és azt, hogy privilegiális oklevéllel állunk szemben. Szintén erősen formulás oklevélrészrel van dolgunk ebben az esetben.⁶⁰

4.3. *Eschatocollum*

Margit hercegnő okleveleiben a szokásos zárórészek közül csak a *datatiót* olvashatjuk. A napi dátumokat minden esetben a keresztény ünnepek szerint számolva adják meg, a privilegiumokban sem találkozunk római naptár szerinti keltezéssel, mely a korszak ünnepélyes királyi okleveleinek sajátossága. A *datum per manus* formula csak két ízben jelenik meg, mind a kettőben Brünni Péter neve olvasható. A királyi privilegiumok egyik jellemzője az, hogy a kelthelyet nem teszik ki, ami a Margit hercegnő nevében kiadott oklevelek közül csak az egyik (de minden való-

---

⁵⁹ Függelék 10. sz.

⁶⁰ pl.: *In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes concessimus litteras nostras privilegiales pendentis et autentici sigilli nostri munimine roboratas.* (Függelék 3. sz.)

színűség szerint a királyi kancellárián kiállított) *datum per manusszal* rendelkező diplomában található meg. István herceg okleveleitől eltérően az uralkodási év (*annus ducalis*) kitételével egyetlen esetben sem találkozunk.

5. A hercegnői kancellária

A hercegnő kancelláriájának vezetését az a Brünni Péter látta el, aki már István herceg életében is részt vett a zágrábi udvari írószerv munkájában, akkor a kápolnaispáni és titkos kancellári tiszttel töltötte be.⁶¹ Kezéből kelt hercegi oklevelet nem ismerünk. A kancellária vezetője 1353–54-ben Megyericssei György, István *protonotarius*a volt, akinek nevével a hercegnő ideje alatt nem találkozunk, valószínű tehát, hogy kilépett az udvari szolgálatból.⁶² Brünni Péter két ízben — egy Zágrábban kiadott és egy kelthely nélküli hercegnői diploma — *datum per manus*ában szerepel. Mivel a két oklevél írása egymáshoz nagyon hasonló képet mutat és hasonló vonásokra ismerhetünk egy Budán kelt diplomában is, ezért elmondhatjuk, hogy Brünni Péter valószínűleg követte úrnőjét Budára, majd pedig vissza a különkormányzati terület székvárosába. Azt, hogy többen is mentek-e a hercegnővel, konkrétan nem tudjuk. Arról, hogy a hercegnő kancelláriája mekkora volt, ott hányan tevékenykedtek, források híján nem tudunk képet alkotni, és az is későbbi kutatások tárgyát kell, hogy képezze, hogy a herceg(nő)i kancellária mennyire választható külön a bánítól.

6. Összegzés

Az, hogy a hercegnő 1354 augusztusában özvegyen maradt, a korszakban szokatlan helyzetet teremtett az országban, ráadásul az ő fia, János herceg volt Lajos trónjának örököse is, hiszen a királynak és Kotromanić Erzsébetnek ekkor még nem született gyermeke. A kialakult helyzetet valahogyan kezelni kellett és ezért került az özvegy a gyermekeivel a királyi udvarba, ahol azonban erre a helyzetre nézve nem rendelkeztek kikristályosodott elképzeléssel, ennek jele a hercegnő címében bekövetkezett rangemelés is elhunyt férje *intitulatió*jához képest. A nevében kelt oklevelek egy nagyon kis szabad politikai mozgástérrel rendelkező, ám közhitelű

---

61 1350. szeptember 1.: Anjoukori okmánytár. Szerk.: Nagy Imre. I–VI. Bp., 1878–1891., valamint szerk.: Tasnádi Nagy Gyula. VII. Bp., 1920. V. 243. sz. Brünni Péterről részletesebben lásd *Halász*, Anjou István herceg. 56–57. p.

62 Megyericssei György életéről részletesebben lásd *Halász*, Anjou István herceg. 61–62. p.

személynek mutatják, akinek fő feladata az lett, hogy tekintélyével segítsen a bának Szlavónia békés életét fenntartani, illetve elhunyt férje akaratát teljesítse, és emlékéét ápolja. A hercegi udvar személyzetének egy része valószínűleg beolvadt a báni udvarba, illetve kancelláriába — azonban ennek feltárását is el kell még végezni. A hercegnő önálló kancelláriája nagyon kicsiny lehetett, már csak egyetlen embert tudunk nevesíteni, Brünni Pétert. A hercegnő azonban tisztázatlan okok miatt 1355 végén visszatért Zágrábba, valószínűleg akkor, mikor már eldöntött tény volt, hogy elhagyja Magyarországot és körülbelül fél évvel később már Bécsből keltez oklevelet. Távozásának konkrét okát nem ismerjük, sem azt, milyen tárgyalások előzték meg Hohenlohe Gerlachal kötött házasságát. Az a kísérlet, mely arra irányult a magyar udvarban, hogy Szlavónia vezetését egy királyi házból származó hercegre bizzák, István herceg (1354), majd fia, János korai halálával (1361) megghiúsult. Legközelebb a korszak végén találkozunk hercegséggel Magyarországon, akkor Durazzói Károly (a későbbi II. Károly magyar király) töltötte be ezt a méltóságot.

Okmánytár

Az okmánytár a Margit hercegnő neve alatt Magyarország területén kelt okleveleket tartalmazza. A szövegek esetében a már közölt dokumentumokat regesztázva, a kiadatlanokat (vagy csak regesztában közöltek) teljes szöveggel adjuk közre. A közlés elveiben a Fons 2000/1-es számában megjelent ajánláshoz igazodunk.⁶³

1.) 1354. november 6., Buda

Margit hercegnő Gergely fia Német János, ennek testvére Gergely, valamint unokatestvéreik, Doroszló fiai, Doroszló János és Imre negyven, Doroszló⁶⁴ és Obakua birtokon lakó negyven jobbágyát felmenti a neki járó nyestböradó megfizetése alól.

---

63 *Tringli István*: A középkori oklevelek kiadásának problémái. In.: Fons 7. (2000) 1. szám 7–40. p.

64 Valószínű, hogy Körös megyei birtokról van szó, ám azok konkrét földrajzi elhelyezkedése kérdéses. Csánki Dezső történeti földrajzában Doroszlófi-Andorjáslaka (Doroszlóvecz) nevű „objektumról” tud, annak konkrét kategóriába sorolása nélkül. (*Csánki Dezső*: Körösmegye a XV-ik században. Bp., 1893. 123. p.) A Magyarország a középkor végén című digitális adatbázisban két olyan település található, melyek esetleg azonosak lehetnek ezzel a településsel, ám egyik esetben sem tudjuk lokalizálni azokat. (Doroszlóvecz és Doroszlóbakva)

Hártya, hátlapjára nyomott vörös színű pecsét maradványaival. Zala Megyei Levéltár, Mohács előtti oklevelek gyűjteménye 338. (DF 254164).

Nos Margareta Dei gratia regnorum Sclavonie, Croatie et Dalmatie ducissa memorie commendantes tenore presentium significamus, quibus expedit universis, quod nos intuitis fidelitatis et fidelium servitiorum meritis magistri Johannis dicti Nemeth filii Gregorii collectas nostras marturinas, que ex parte quadraginta iobagionum eiusdem magistri Johannis ac Gregorii uterini, necnon Johannis Dorozlou et Emerici filiorum Dorozlou patruelium fratrum ipsius magistri Johannis in possessionibus eorunden Doruzloch, que alio nomine Kanyzka appellatur, et Obakua residentium nostre maiestati provenire debebantur, eidem magistro Johanni et dictis fratribus suis in perpetuum pure et per omnia duximus relaxandas. Quare vobis exactoribus dictarum collectarum nostrarum marturinarum nunc constitutis et in futurum constituendis firmis damus in mandatis, quatenus prectos quadraginta iobagiones dicti magistri Johannis et fratrum suorum predictorum in prelibatis possessionibus eorunden conmorantes ratione premissarum collectarum nostrarum marturinarum molestare vel agravare non debeatis, aliud, sicut nostram indignationem incurere formidatis, non facturi in premissis. Datum Bude, in octavis festi beati Mychaelis archangeli, anno Domini M^o CCC^o quinquagesimo quarto.

A hátlapon a pecsét töredékei alatt és az oklevél felső szélén olvasható: „Commissio propria domine ducisse.”

2.) 1354. december 2., Buda

Margit, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegnője bánjának, Hahót Miklósnak és minden hivatalviselőjének és a collecta-szedőknek megparancsolja, hogy a zágrábmezei jobbágyokat Magyarország királyaitól nyert szabadságukban ne háborgassák. Datum Bude, tertio die festi beati Andree apostoli, anno Domini M^o CCC^o quinquagesimo quarto.

Hártya, hátlapra nyomott pecséttel. HDA, Archivum communitatis nobilium de Turopolje: Diplomata et donationes I/70. (DF 267914). KIADÁSA: Monumenta historica nob. communitatis Turopolje olim „Campus Zagradiensis” dictae. Ed.: Emilius Laszowski. I. 1225–1466. Zagrabiae, 1904. 70. sz. és Smič. XII. 195. sz.

3.) 1354. december 4., Buda

Margit, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegnője a zágrábi várjobbágyok nevében előtte megjelenő Mykych fia István comes terrestris és Stanamer fia Márk várjobbágy kérésére átírja és megerősíti I. Lajos magyar királynak azon oklevelét, amely 1352. március 25-én kelt,⁶⁵ és amelyben az uralkodó átírta Károly Róbert 1333. július 4-i diplomáját,⁶⁶ amelyben a király IV. László privilegiálisát erősítette meg.⁶⁷ Datum Bude, feria quinta ante festum beati Nicolai confessoris, anno Domini millesimo CCC^o quinquagesimo quarto.

Hártya, függőpecsét zsinégeivel. HDA, Archivum communitatis nobilium de Turopolje: Diplomata et donationes I/71. (DF 267915). KIADÁSA: Monumenta historica nob. communitatis Turopolje olim „Campus Zagrabienensis” dictae. Ed.: Emilius Laszowski. I. 1225–1466. Zagrabiae, 1904. 71. sz. és Smič. XII. 197. sz.

4.) 1355. január 20.

Margit, Szlavónia és Dalmácia hercegnője Mátyás fia Mike fiai, Miklós és Gergely kérésére átírja Anjou István herceg 1353. november 27-én kelt oklevelét,⁶⁸ amelyben a herceg megerősíti Hahót Miklós bán 1346. július 6-án kelt diplomáját,⁶⁹ amelyben a nevezettek kiveszi a várjobbágyi státusból és az ország nemesinek sorába emeli. Kelt Péter vasvári prépost és hercegnői kancellár keze által, in die festi beatorum Fabiani et Sebastiani martirum, anno Domini MCCC^o quinquagesimo quinto.

Hártya, függőpecsét helyével. AHAZU, Diplomataria IV/36. (DF 230407). KIADÁSA: Smič. XII. 201. sz.

---

65 Smič. XII. 58. sz.

66 Smič. X. 112. sz. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XVII. (1333) Szerk.: Kristó Gyula. Bp.–Szeged, 2002. 336. sz.

67 1279. *Szentpétery Imre–Borsa Iván*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II. Bp., 1923–1987. 2966. sz.

68 Smič. XII. 158. sz.

69 Smič. XI. 231. sz.

5.) 1355. március 1., Buda

Margit, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegnője a Gréc-hegyi polgárok számára meglévő kiváltságuk mellett engedélyezi, hogy a gyilkosokat a városból kiűzzék és a polgárok közösségéből kizárják és töröljék, mégpedig olyan módon, hogy semmilyen biztosíték alatt és semmilyen esetben oda többet ne mehessenek — ha mégis megszegik ezt, akkor halálbüntetéssel sújtassanak. Azonban ha a város közösségének az lesz az akarata, hogy a gyilkosokat a közösségbe visszafogadják, akkor ezt tehessék meg. Kelt Budán, in secunda dominica quadragesime, qua cantatur reminiscere, anno Domini MCCC^o quinquagesimo quinto.

Hártya, rányomott vörös színű pecsét töredékeivel. Istorijski Archiva Grada Zagreba, Diplomata 4/36. (DF 255432). KIADÁSA: Monumenta historia lib. reg. civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Ed.: Iohannes Bapt. Tkalčić. I–XIV. Zagreb, 1889–1932. (A továbbiakban: Mon. Hist. Civ. Zagr.) I. 230. sz. és Smič. XII. 212. sz.

6.) 1355. március 1., Buda

Margit, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegnője tudatja minden főpappal, báróval, ispánnal, várnaggyal és azok helyetteseivel, valamint mind egyházi, mind világi részről delegált bírókkal, hogy Antal bíró, Ligerius fia Péter és János fia Iván deák gréc-hegyi polgárok polgártársaik nevében előtte megjelenve előadták, hogy sok esetben sérelmet szenvednek szabadságaikban és kiváltságaikban. A hercegnő ezért megparancsolja, hogy a fent mondott polgárokat sem szabadságukban, sem a bíróságon, sem azon kívül ne háborgassák. Kelt Budán, in secunda dominica XLme, qua cantatur reminiscere, anno Domini MCCCL quinto.

Hártya, hátlapra nyomott vörös pecsét töredékeivel. AHAZU, Diplomataria V/4. (DF 230447). KIADÁSA: Mon. Hist. Civ. Zagr. 231. sz. és Smič. XII. 211. sz.

7.) 1355. április 27., Buda

Margit, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegnője Péter fia László, kaproncai várnagy számára és minden tisztségbeli utódai számára megtiltja, hogy Kapronca polgárait akadályozza a szabad erdőhasználatban, mely jogot Anjou

*István herceg privilégiuma*⁷⁰ biztosította számukra. Kelt Budán, feria secunda post festum sancti Georgii martiris, anno Domini M^oCCC^o quinquagesimo quinto.

Papír, hátlapra nyomott vörös színű viaszpecséttel. HDA, Grad Koprivnica: oklevelek I/5. (DF 267991). KIADÁSA: CD Hung. IX/2. 204. sz., *Emilius Laszowski*: Podatci o Koprivnici u srednjem veku. In: Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva. 2. (1900.) 174. p. és Smič. XII. 217. sz.

8.) 1355. november 30., Zágráb

Margit, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegnője Cacestayn-i Rudolf nyestbőradó-szedő és tisztségbeli utódainak megparancsolja, hogy mivel az előtte megjelent Tétény nembeli Pekri (de Pukur) Lőrinc fia Pál — a maga és fia, Miklós, valamint Castellan-nak mondott Péter, a sógora és annak felesége, Anna nevében — bemutattatta számára IV. László magyar király és Erzsébet, magyar királynő, egész Szlavónia, Macsó és Bosznia hercegnője, a fent mondott László király sógorasszonya által kiadott okleveleket, melyek szerint ők és örökösök mentesek Pekri-Szentgyörgy és más birtokaikon minden adó (vectigalia, 7 báni dénáros marturina) alól, ezért a fent nevezettektől semmilyen adót ne szedjenek. Kelt Zágrábban, in festo sancti Andre apostoli, anno Domini MCCC^o quinquagesimo quinto.

Hártya, hátlapra nyomott pecsét töredékeivel. AHAZU, Diplomata latina V/8. (DF 230453). KIADÁSA: Smič. XII. 236. sz.

9.) 1355. december 20., Zágráb

Margit, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegnője számára a zágrábi káptalan tagjai elmondták, hogy az Acsa nemzettségből származó Lukács fia András, mikor a zágrábi domonkos testvérek kolostorában haldokolva feküdt, Zlaunouch nevű falvát egyházi és világi tanúk jelenlétében a zágrábi egyházra hagyta. Ezt a falut a káptalan sok éven át zavartalanul birtokolta, ám Miklós, szlavón bán⁷¹ erővel elfoglalta és Medve várához csatolta azt. A káptalan tagjai a

---

70 Valószínűleg a herceg 1353. március 10-én kelt okleveléről van szó. (Smič. XII. 107. sz.)

71 Mivel a bán keresztnevén és címén (*banus Sclavonie*) másra nem támaszkodhatunk a feloldásnál két esetre gondolhatunk: vagy Felsőlendvai Miklós (1322–25) vagy Hahót Miklós (1343–46 illetve 1353–56) csatolta a kérdéses falvat Medve várához.

mondott birtok visszaállítását már István hercegtől kérték, ám őt hirtelen halála megakadályozta abban, hogy ezt véghezvigye. A hercegnő most egyháziak és világiak tanúbizonysága alapján a falut visszaállítja a káptalan birtokába és kifejezi abbéli reményét, hogy fia, János herceg felnövekedvén apja akaratát tiszteletben tartja és a mondott rendelkezést meg fogja erősíteni.

Hártya, függőpecsét zsinórával. HDA, Archivum capituli Zagrabiensis, Acta antiqua, 95/6. (DF 256900). A császnai káptalan 1458. április 28-i átírata: uo. Acta antiqua, 23/24 (DF 256497). REGESZTÁJA: *Kercselich, Baltasar Adam*: Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis. Pars I. Tomus I. Zágráb, é.n. 132. p.; CD Hung IX/2. 205. sz.; Smič. XII. 238. sz.

Margaretha Dei gratia totius Sclavonie, Croatie et Dalmatie ducissa universis Christi fidelibus, tam presentibus, quam futuris presentium notitiam habituris salutem in omnium salvatore. Ea, que devotio Christi fidelium ad profectum et commodum sancte matris ecclesie offert vel disponit, convenit superiori ad effectum perducere et stabilitate perpetua roborare. Hinc est quod discreti viri domini capituli Zagrabiensis ecclesie nobis seriose exponere curaverunt, quod nobilis vir Endrey filius Lukachii de genere Acha olym infirmitate gravatus, sanus tamen mente in claustro fratrum predicatorum Zagrabie tunc existens quandam villam suam Zlaunouch vocatam inter possessiones et terras episcopales et eiusdem capituli constitutam in presentia quamplurium ecclesiasticarum et secularium personarum ipsis et ecclesie Zagrabiensi legaverat intuitu pietatis ipsamque villam vigore dicti legati et testamenti idem capitulum annis quamplurimis possederat pacifice et quiete, quamvis postmodum Nicolaus condam banus totius Sclavonie ipsam villam potencialiter ab eodem capitulo abstulerit et applicaverit ad servitia castri Medwe, quare nobis humiliter supplicarunt, quatenus ob reverentiam Dei et sanctorum regum Stephani et Ladislai et pro salute anime excellentissimi principis domini Stephani bone memorie quondam Sclavonie, Croatie et Dalmacie ducis, nostri consortis ac etiam pro eo, quia ipse dominus Stephanus dux ob gaudium nativitatis incliti principis, domini Johannis ducis sui primogeniti, nostri filii karissimi tunc Zagrabie existens firmo proposito concepto promiserat eidem capitulo donationem facere de possessionibus magni valoris, quam morte preventus nequivit adimplere, dignaremur ipsam villam restituere eidem capitulo ecclesie Zagrabiensis possidendam, sicut prius more et libertate, quibus alias possessiones eorum noscuntur possidere. Certificata igitur de premissis et singulis premissorum per viros ecclesiasticos et nobiles illarum partium et specialiter de generatione predicta habitaque deliberatione matura cum nostris baronibus ad supplicationem eiusdem

capituli consideratis supraexpositis predictam villam cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis, prout eam primo idem capitulum possederat, restituimus eidem capitulo ecclesie Zagrabiensis in ea libertate, qua alias possessiones eorum noscuntur possidere, perpetuis temporibus possidendam pleno iure facientes ipsum capitulum in possessionem et dominium eiusdem ville per Jacobum litteratum nostrum hominem introduci hoc expresso, quod predictus dominus Johannes dux filius noster karissimus premissam donationem domini Stephani ducis patris sui, cum pervenerit legitimam ad etatem, nichilominus perducet ad effectum in maioribus considerato voto patris sui, prout sibi dominus inspirabit. In quorum omnium testimonium et perpetuam firmitatem presentes nostro sigillo maiori pendenti communitas duximus concedendas. Datum Zagrabie, in vigilia festi beati Thome apostoli, anno Domini millesimo trecentesimo quinquagesimo quinto.

10.) 1356. január 10., Zágráb

Margit, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegnője megismerte familiárisának, Tamás fia Istvánnak hű szolgálatait, melyet elhunyt férje, István herceg udvarában folyamatosan teljesített, majd a herceg halála után Margit hercegnő udvarában szolgált hűen, mindezekért Istvánnak, testvérének, Miklósnak és unokatestvérének, Mihálynak a Podgorje nevű birtokuk után a hercegnőnek járó hegyvámot örök időkre meghagyja. Kelt Zágrábban, Péter vasvári prépost és hercegnői kancellár keze által, in dominica proxima ante octavas festi Epiphaniarum Domini, anno eiusdem M^o CCC^o quinquagesimo sexto.

Hártya, függőpecsét nyomaival. HDA, Documenta Medievalia Varia 63. (DF 218559). Másolata: DL 4586 (NRA 1509-32) KIADÁSA: CD Hung. IX/2. 241. sz.; Smič. XII. 239. sz.

11.) 1356. január 14., Zágráb

Margit, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegnője megparancsolja a zágrábi káptalannak, hogy Pryztawschyna⁷² nevű birtokát, mely Gradshan nevű, szintén hercegnői birtok mellett fekszik és amelyet elhunyt férje, Anjou István herceg lelke üdvéért és fiának, János hercegnek szerencsés előmeneteléért a

---

72 Pryztawschyna/**Pryszta**wchyna (A sima szedés a Tkalčić-, a vastag pedig a Kukuljević-féle olvasatot jelzi.)

zágrábi pálos remetéknek adományozott, járják be és iktassák Domonkos fia Benedek, Morowcha⁷³-i Tamás⁷⁴ vagy Hraschyna-i Gatal, Benedek famulusa hercegnői emberjelenlétében. Az esetleges ellentmondókat a hercegnői jelenlét elé kell megidézni. Kelt Zágrábban, secundo die octavarum festi Ephiphaniarum Domini, anno eiusdem MCCCL sexto.

Eredetije lappang.⁷⁵ KIADÁSA: Arkiv za povjestnicu jugoslavensku Knjiga III. Uredio Ivan Kukuljević Sakcinski Zagreb, 1854. 86–87. p. (9. sz), Mon. Hist. Civ. Zagr. 233. sz. és Smič. XII. 241. sz.

---

73 Morowcha/Moraucha

74 Thomas/Chorus

75 A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában és Fényképtárában jelen pillanatban ez az oklevél nem található meg, csak kiadásokból ismerjük. Ezek alapján valószínűsíthető, hogy Margitnak ezt a parancslevelét a káptalan a jelentésében átírta, majd a privilegiálisba a hercegnői kancellárián ezt is belefoglalták. Első ismert kiadását Ivan Kukuljević készítette 1854-ben. Ebben a közlésben, mely Arkiv za povjestnicu jugoslavensku című kiadvány harmadik kötetében látott napvilágot, összevontan jelent meg a három fent jelezett oklevél. A következő kiadás Ivan Tkalčić névéhez fűződik (Mon. Hist. Civ. Zagr. 235.sz.), azonban ez a változat és Kukuljević kiadása néhány helyen különbözik — ezeket főleg a névalakokra vonatkoznak, ezért a regesztában lábjegyzetben jeleztük —, ezért valószínű, hogy mind a kettő az eredetiről készült. Az 1913-ban, Tadeus Smičiklas által készített kiadása teljesen megegyezik a Tkalčić-féle szöveggel, ezért ott nem lehet eldönteni, hogy az eredetiről dolgozott-e vagy átvette a már elkészült kiadást. Az látszik ezekből az adatokból, hogy az eredeti oklevél az 1800-as évek végén, az 1900-as évek elején még megvolt, aztán szem elől tévesztjük. A Documenta Artis Paulinorum [1–3. füzet: A magyar rendtartomány kolostorai. Budapest, 1975–1978. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadásai X., XIII., XIV.)] című kötetben a zágrábi pálos kolostor vagyonát feltüntető leltárban a többi oklevél között is olvashatunk Margit hercegnő adományáról és oklevéléről, ám a bejegyzés alapján nem lehet eldönteni, hogy az eredetit látta a leltár összeállítója, vagy a tartalmi átiratok egyikéből vette a hercegnői adományra vonatkozó információt. (*Item hanc possessionem eciam donavit domina Margaretha ducissa Selavoniae.* III. kötet, 321–321. p.)

12.)⁷⁶ 1356. január 15. és április 4. között

Margit, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegnője a zágrábhegyfoki pálos remeték számára férje, Anjou István herceg lelki üdvéért és fia, János herceg szerencsés előmeneteléért Pryztawschyna nevű birtokát adományozza. Kelt Zágrábban, anno Domini millesimo quinquagesimo sexto.

Pergamen,⁷⁷ függőpecsét sodratával. Eredetije lappang. *Act. Convent. Remet. fasc. I. nr. 10. In archivo regni C[roatie] S[clavonie] D[almatie]. Zagrabie.* Tartalmi átírása: 1.) Lendvai István és Lendvai János szlavón bánok (1382. január 5.) > Luxemburgi Zsigmond (1407. augusztus 26.) DL 34350 (Acta Paulinorum, Remete 2/1). 2.) Lendvai István és János szlavón bánok (1382. január 5.) > Garai Miklós szlavón bán (1397. szeptember 14.) > zágrábi káptalan (1398. január 9.) > zágrábi káptalan (1398. október 17.) > zágrábi káptalan (1399. szeptember 9.) > Garai Miklós szlavón bán (1401. március 14.) > Luxemburgi Zsigmond (1402. október 27.) > Luxemburgi Zsigmond (1405. augusztus 26.) > zágrábi káptalan (1422. június 3.) > Luxemburgi Zsigmond (1423. január 5.) > Cillei Frigyes szlavón bán (1424. augusztus 20.) > császári káptalan (1425. április 18.) > Pálóczi Máté országbíró (1425. június 19.) DL 34963 (Acta Paulinorum, Remete 2/12). KIADÁSA: Kukuljević Arkiv za pov. Jugosl. III. 86. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku Knjiga III. Uredio Ivan Kukuljević Sakcinski Zagreb, 1854. 86–87.p. (9. sz), Mon. episc. Zagr. 235. sz. és Smič. XII. 286. sz.

76 Jelen oklevél többféle problémát rejt magában. Egyfelől ma a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárban és Fényképgyűjteményében nem található meg, másfelől azonban tartalmi átírata rendelkezésünkre áll. Az oklevél kelte szintén kétséges, mert a szöveg maga csak az éves dátumot tartalmazza. A diploma datációjához a zágrábi káptalan 1356. január 15-én keletkezett, Bajor Margit hercegnőhöz intézett oklevelét (melyben az egy nappal korábban paranesba adott iktatás sikeres elvégzéséről tájékoztatták a hercegnőt: Mon. Hist. Civ. Zagr. 234. sz.) és Margitnak ugyanezen év április 4-én Bécsben kiadott diplomáját (CD Hung IX/2. 240. sz.) lehet felhasználni. A birtokadományozásról szóló oklevelet természetesen csak a káptalan jelentése után foglalták írásba, illetve látták el dátummal. Így Margit jelen oklevele valamikor a fenti két dátum között keletkezett, valószínűleg még január hónapban.

77 Az eredeti pergamenre vonatkozó jellemzőket Ivan Tkalcic adatai alapján közöljük. (Mon. Hist. Civ. Zagr., 211. p.)

CZÖVEK ZOLTÁN

HÁROM KÖZÉPKOR VÉGI SZÁMADÁS A NÁDASDY-LEVÉLTÁRBÓL¹

Az alábbiakban főúr, illetve familiája részére vásárolt dolgokról készült számadások olvashatók, mindhárom forrás ismert a kutatás előtt.² A legrégebbről, 1459-ből származó lista minden valószínűség szerint Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajda kiadásait tartalmazza, melyeket a maga s familiárisai számára főleg élelmiszerre fordított.³ Forrásértékét növeli, hogy az enni- s innivalóról megtudjuk, ebédre, vacso-

-
- 1 A közlemény a Magyar Tudományos Akadémia — Ryoichi Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund támogatásával készült. — A jegyzetekben hivatkozott munkák közül számosnak létezik digitális változata, czecket a kutatáshoz felhasználtam, de külön nem említettem meg őket.
  - 2 Az 1459-ből származó számadással két tanulmány foglalkozott: *Kubinyi András*: A középkori anyagi kultúra kutatása és néhány módszertani problémája. In: *Aetas* 6. (1990) 3. sz. (A továbbiakban: *Kubinyi*, A középkori anyagi kultúra.) 56., 64., 65., 67. p. *Uő.*: Főúri étrend tábori körülmények között 1521-ben. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp., 2002. (A továbbiakban: *Kubinyi*, Főúri étrend.) 257. p. Mindhárom lajstromot felhasználta: *Szamota István – Zolnai Gyula*: Magyar oklevél-szótár. Bp., 1902–1906. Például: 49., 455., 607., 646–647., 962., 1114. hasáb.
  - 3 *Kubinyi*, A középkori anyagi kultúra 64., 65., 67. p. Rozgonyiról az első adat 1439-ből maradt fenn [*Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. In: *Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret*. DVD-ROM. Bp., év nélkül. (A továbbiakban: *Engel*, Genealógia.) Básztesy nem, 2. tábla: Rozgonyi (Miklós ága)]. 1443-tól az 1448. októberi rigómezei csata alkalmával történő fogságba eséséig Pozsony megye ispánja. [*Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. köt. Bp., 1996. (A továbbiakban: *Engel*, Archontológia.) 169. p. *Pálosfalvi Tamás*: A pozsonyi vár elfoglalása 1450-ben. In: *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Neumann Tibor. Hely nélkül, 2004. (A továbbiakban: *Pálosfalvi*, A pozsonyi vár elfoglalása.) 200. p.] 1453 legelejére már mindenképpen kiszabadult a török rabságból, hiszen január 25-én Pozsonyban volt [az ott kelt, eredeti, tőle és Rozgonyi Györgytől származó, pecsétjikkal megerősített oklevél: Magyar Országos Levéltár (=MOL) Diplomatikai Fényképtára (=DF) 228367]. 1455-ben a Felső Részek kapitánya. Ugyancbben az évben királyi lovászmester, majd 1458 februárja és őse között újra betölti e tisztséget. 1458. április közepétől július közepéig kimutathatóan újra a Felső Részek kapitánya, ebben a minőségében credmennyel harcol a magukat az északi országrészbe befészkelő csehек ellen. Ugyancbben az évben Sáros megye ispánja, szeptember 6-án már erdélyi vajda. Kinevezésében szerepet játszott az a szempont, hogy arisztokrata lévén alkalmas volt Szilágyi Mihály erdélyi befolyá-

rára vagy a praelibatiónak nevezett étkezésre vették-e. Ez utóbbi csak egyszer fordul elő, máskülönben nagyon ritkán bukkan fel a kútfőkben, ebben a számadásban reggeliként lehet értelmezni.⁴ A vásárlások megállapíthatóan szinte kizárólag Budán történtek, de találunk pesti és esztergomi beszerzést is. A bejegyzések zömmel a feltehetően április 17-ével kezdődő s biztosan megállapíthatóan 30-ával záruló időszakból valók, de találunk június 24-re keltezett adatokat, s talán május 5-ről és 12–13-ról származót is. A június 24-i dátum lehetséges, hogy tévesztés eredm-

sának semlegesítésére s Újlaki Miklós vajda (1441 óta volt az, ld.: *Engel*, Archontológia 15. p.) háttérbe szorítására (ld. még: 41. j.). [*Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp., 1970. (A továbbiakban: *Fügedi*, Mobilitás.) 109., 123. p. *Kordé Zoltán*: A székely ispáni méltóság története a kezdetektől 1467-ig. Debrecen, 2003. PhD-értekezés kézirat a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának Kézirattárában. (A továbbiakban: *Kordé*, A székely ispáni méltóság.) 131. p. 388. j. *Horváth Richárd*: A Felső Részek kapitánysága a Mátyás-korban. In: Századok 137. (2003) 937., 938., 952–953. p. *Gróf Teleki József*: Hunyadiak kora Magyarországon. (A továbbiakban: *Teleki*, Hunyadiak kora.) 10. köt. Pest, 1853. 575. p. *Tóth-Szabó Pál*: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp., 1917. 306–309. p. *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. Bp., 1998. (A továbbiakban: *Engel – Kristó – Kubinyi*, Magyaro. tört.) 218. p.]. 1459. július 1-jéről, 1460. június 3-ról és november 19-ről származó információ szerint Rozgonyi Jánossal együtt tölti be e méltóságot (utóbbi 1458 őszén és a következő év tavaszán még biztosan nem volt vajda). 1460. november 29-én még vajda. Ebben az évben ismét harcol a felvidéki csehek ellen. A következő év (1461) január 26-án már mint egykori vajda tűnik fel, azonban április 24-én ismét viseli e tisztséget s egyúttal székelyispán. Ez utóbbi méltóságáról március 23-ról értesülünk először. Ugyancsak a hivatalokat tölti be július 29-én is. November 22-én vajdaként ad ki oklevelet. Vele egy időben székelyispán Rozgonyi Rajnárd és Losonci Dezsőfi László (utóbbi csak 1461 őszéig; Rozgonyi Rajnárd június 17-én volt ispánként szerepel, szeptember 1-jén azonban újra székelyispán). Az 1461. december 24–28-i szűkebb királyi tanácsi ülésen jelen van, de még abban az évben vagy 1462 elején el is távozik az élők sorából. Kettős tisztségét haláláig viselte. [*Fügedi*, Mobilitás 109. p. *Gróf Lázár Miklós*: Székely ispánok és alispánok a mohácsi vészig. In: Századok 14. (1880) (A továbbiakban: *Lázár*, Székely ispánok.) 808. p. *Kordé*, A székely ispáni méltóság 131–132. p. 389. j., 138., 142–145., 156. p. A MOL Diplomatikai Levéltára (=DL) 36392 és 27906 jelzetű okleveleinek (1461. április 24. és július 29.) regesztáját ld.: *Jakó Zsigmond*: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I. köt. Bp., 1990. 589. és 602. p., 1541. és 1590. sz. (utóbbi helyen téves levéltári jelzet található). A MOL DL és DF állományában e kiadvány segítségével kutattam: A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (DL-DF 4.2). CD-ROM. Szerk.: Rácz György. Bp., 2003. (A továbbiakban: Adatbázis.) DL 62877 (1461. november 22.). *Engel*, Genealógia, idézett hely. *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. In: Századok 122. (1988) (A továbbiakban: *Kubinyi*, Bárók.) 197., 207. p. Rozgonyi 1460. évi felföldi küzdelméről: *Tóth-Szabó*, i. m. 315–321. p.]

4 A *praelibatio* a számadásban: 2. r. Ezen étkezésről ld.: *Kubinyi*, A középkori anyagi kultúra 56., 64., 66. p.

nye,⁵ ezt támasztja alá az, hogy ez a nap távol van a számadás keletkezésének időszakától, kiesik a napok sorából, hiszen előtte április 28-i, szombati, utána pedig április 30-i, hétfői bejegyzések sorakoznak.⁶ A regisztrum szövege helyenként nehezen kivethető, viszonylag sok benne a bizonytalan olvasat. Ez néhol talán annak is eredménye, hogy az irat rossz állapotban van.⁷

A lajstrom az országos politikatörténet szempontjából is érdekes. Rozgonyi és a forrásban szintén felbukkanó Kanizsai László a Hunyadi-ház szövetségeseiként, igen fontos és kitartó híveként ismert. A két főúr közelebbi ismeretsége innen (vagy innen is) eredeztethető. Előbbi már 1445–46 után többnyire Hunyadi János érdekeit igyekezett érvényesíteni pozsonyi ispánként az ország északnyugati részében, ahol a Rozgonyi család azon ága birtokainak jó része feküdt, amelyből ő is származott.⁸ Török fogsága idején meggyengültek ennek a Rozgonyi-ágnak a hatalmi pozíciói, a tetemes váltságdíj előteremtése vagyonuk igen nagy részét felémésztette, így szabadulása után kénytelen volt Hunyadi „védőszármányai alá húzódni”.⁹ 1454-ben az ő embereként Nagyszombat kapitánya.¹⁰ Bizonyára támogatta a volt kormányzót Kanizsai és Rozgonyi az országnagyok 1455 júniusában Győrben tartott tanácskozásán. Az itt egybegyűltek 25-én egyezséget kötöttek, mely szerint céljuk V. László hazahozatala, továbbá minden országos ügyben együtt fognak működni.¹¹ Ez az esemény megnyitotta az utat az előtt, hogy az ország leghatalmasabb urai rendezzék maguk között a viszonyt. Hunyadi, Rozgonyi, Kanizsai és másokon kívül ott találjuk a június 25-én megegyezők között Újlaki Miklós erdélyi

---

5 Azaz Szent Fülöp és Jakab apostol napja előtti vasárnapot kellett volna írni Péter és Pál apostol napja előtti vasárnap helyett.

6 Ha igaznak fogadjuk el a május 12–13-i és a június 24-i keltezőst, akkor azok helyével kapcsolatban merül fel kérdés. Május 20-án ugyanis Rozgonyi már a nyugati határszéli ellenség legyőzésére vonult seregével [*Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I/4. Oklevelek és levelek 1453-tól 1459-ig. Sopron, 1925. (A továbbiakban: *Házi*, Sopron I/4.) 355–356. p.], nem biztos, hogy hét-nyolc nappal előbb még Budán volt, mint ahogy az sem bizonyos, hogy június 24-én ismét a fővárosban tartózkodott. Viszont ha nem Budán íródtak ezek a bejegyzések, akkor mindenképpen megemlítette volna a számadás készítője a helyet!

7 Restaurálásra viszont még nem szorul. (Ráczy György közlése.)

8 *Pálosfalvi*, A pozsonyi vár elfoglalása 198–200. p.

9 *Pálosfalvi Tamás*: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444). In: *Századok*, 137. (2003) (A továbbiakban: *Pálosfalvi*, A Rozgonyiak.) 927–928. p. *Pálosfalvi*, A pozsonyi vár elfoglalása 200–201. p.

10 *Engel*, *Archontológia* 373. p. *Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. In: *Századok* 91. (1957) 561–562. p.

11 *Elekes Lajos*: Hunyadi. Bp., 1952. (A továbbiakban: *Elekes*, Hunyadi.) 435. p.

vajdát és macsói bánt, továbbá Garai László nádort is.¹² Ez azért fontos, mert e két utóbbi főúr nem sokkal korábban, 1455 áprilisában kötött szövetséget Cillei Ulrikkal, melynek éle nyilvánvalóan Hunyadi ellen irányult. A győri gyűlés feladata elsősorban a volt kormányzó és ellenfelei közötti igen feszült viszony javítása volt, ha súlyos ellentéteiket nem is lehetett persze véglegesen kiküszöbölni. Az eszmecseréről nem hiányoztak Cillei küldöttei sem.¹³ A kibékülésben nagy része volt Szécsi Dénes primásnak és Kapisztrán Jánosnak. A június 25-i egyezményt követően, július folyamán, majd augusztus 1-jén megállapodás született Budán Hunyadi és Cillei, nem sokkal később pedig a volt kormányzó és Garai nádor között.¹⁴

Bonfini és Thuróczy is szól arról, hogy Kanizsai és Rozgonyi V. László Budára érkezése után ott voltak a király elé járuló Hunyadi népes és fényes kíséretében (hadseregében), mintegy demonstrálva a volt kormányzó mellett. Ezt az eseményt, melynek valódi dátumát a történetíróktól nem tudhatjuk meg, a következőképpen értelmezhetjük: László hatalmát ténylegesen gyakorló királyként először 1456. február 6-án érkezett Budára, ahol hamarosan, február legvégén – március elején megkezdődött az országgyűlés, ebből az alkalomból jelent meg Hunyadi familiárisaival és szövetségeseivel a fővárosban.¹⁵ A vészjósló hangulatot jelzi, hogy az uralkodótól kapott oltalomlevél birtokában érkezett.¹⁶ Annyi bizonyítható okleveles forrással, hogy Rozgonyi némileg később, május 8-án Budán tartózkodott.¹⁷ Nem tudjuk igazolni viszont, hogy Kanizsai és Rozgonyi ott küzdött volna Nán-

- 12 Engel, *Archontológia* 513., 522. p. *Pettkó Béla*: Kapisztrán János levelczése a magyarokkal. In: *Történelmi Tár. Új folyam* 2. (1901) 178–179. p.
- 13 *Fraknoi Vilmos*: A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440–1526). Bp., 1896. (A magyar nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor. IV. köt.) (A továbbiakban: *Fraknoi*, A Hunyadiak és a Jagellók kora.) 145–147. p. *Elekes*, Hunyadi 433–434. p.
- 14 *Elekes*, Hunyadi 435–436. p.
- 15 *Thuróczy János*: A magyarok krónikája. *Rogierius mester*: *Siralmas ének*. (Fordították: *Thuróczy* munkáját: *Bellus Ibolya*, *Kristó Gyula*, *Rogierius* művét: *Horváth János*.) Bp., 2001. (Millenniumi magyar történelem. Források.) 304. p. *Johannes de Thurocz*: *Chronica Hungarorum*. I. köt. *Textus*. Ediderunt *Elisabeth Galántai* et *Julius Kristó*. Bp., 1985. 265–266. p. *Antonio Bonfini*: *A magyar történelem tizedei*. Fordította: *Kulesár Péter*. Bp., 1995. 670. p. *Antonius de Bonfinis*: *Rerum Ungaricarum decades*. Ediderunt *I. Fögel*, *B. Iványi*, *L. Juhász*. Tomus III. Lipsia, 1936. 180. p. *Fraknoi*, A Hunyadiak és a Jagellók kora 150. p. *Elekes*, Hunyadi 439. p.
- 16 V. László 1457. március 21-i oklevél mintegy bűncél rója fel Hunyadiak, hogy csak királyi menlevél birtokában mert Budára menni. *Fraknoi*, A Hunyadiak és a Jagellók kora 164. és 165. p. között. *Thuróczy* szerint (i. magyar kiad. i. hely, i. latin kiad. 266. p.) szintén oltalomlevéllel ment a fővárosba, *Bonfini* viszont (i. hely) kifejezetten elutasítja, hogy ezen okmány birtokában járult volna az uralkodó elé. Az viszont mindkettejük előadásából kiderül, hogy leginkább kísérete fegyvercinek védelmében bízott, nem V. László adott szavában.
- 17 DF 228224.

dorfehérvár ostrománál 1456-ban, a jelenleg ismert okmány, Hunyadi Jánosnak júliusban a királyhoz intézett levele alapján éppen arra következtethetünk, hogy nem harcoltak,¹⁸ Bonfini szerint viszont mindketten részt vettek a csatában, Thuróczy csak Kanizsait említi.¹⁹ Ha igaz, utóbbi egyike volt azoknak, akik meggyilkolása előtt megsebesítették Cillei Ulrikot 1456 novemberében.²⁰ Van arra forrásunk, hogy a Hunyadiak támogatták Rozgonyit abban a törekvésében, hogy visszaszeresse az elveszített családi birtokokat vagy új, hasonló méretű és értékű javakra tegyen szert helyettük. 1457 februárjában Hunyadi László megígérte neki, hogy atyja, János írásban vállalt kötelezettségének megfelelően három éven belül vagy kiváltja Ankenreiter (Ankenreuter) Nabukodonozor²¹ kezéből Éleskő várát (Pozsony megyében) a számára, vagy hasonló, illetve azonos értékű várat ad, vagy négyezer aranyforintot fizet neki helyette.²² Okleveles adattal alá lehet támasztani Bonfini és Thuróczy azon értesülését, hogy a Hunyadi fivérekkel, Vitéz Jánossal és másokkal együtt Kanizsait és Rozgonyit is elfogták Budán 1457 márciusában.²³ Azt is megtudjuk a történetíróktól, hogy nem sokkal később a bebörtönözöttek majd mindegyikével együtt megszöktek. Kanizsai László szabadulása egy Sárvárról ál-

18 Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum II. Commentarii 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487. Composuit Elemér Mályusz adiuvante Julio Kristó.* Bp., 1988. (A továbbiakban: *Mályusz – Kristó, Commentarii.*) 380–381. p.

19 *Bonfini*, i. magyar kiad. 676. p., i. latin kiad. 186–187. p.; *Thuróczy*, i. magyar fordítás 309. p., i. latin kiad. 270. p.

20 *Teleki*, Hunyadiak kora 2. köt. Pest, 1852. 474–475. p. *Mályusz – Kristó, Commentarii* 392. p. Ez az információ Thomas Ebendorfer osztrák történetírótól származik, akit Teleki az itt idézett helyen előnévén Haselbachként említ, ld.: *Allgemeine Deutsche Biographie*. 5. Bd. Leipzig, 1877. 526. p. Kanizsai szerepéről az 1456. novemberi eseményekben más osztrák források is szólnak, ezeket lásd: *Johannes Grabmayer: Das Opfer war der Täter. Das Attentat von Belgrad 1456 – über Sterben und Tod Ulrichs II. von Cilli.* In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 111. (2003) 306. p. E tanulmányt ismerteti: *Fazekas Zoltán: Az áldozat volt a tettes. Az 1456. évi nádorfehérvári merénylet – Cillei (II.) Ulrich haláltusa és halála.* In: *Klió* 15. (2006) 1. sz. 110–115. p.

21 A névre ld.: *Wertner Mór: Beheim Mihály az 1457. évi magyarországi események szereplőiről.* In: *Turul* 31. (1913) 73–74. p.

22 A DL 15144 jelzetű oklevél szövegét ld.: *Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső: Hazai okmánytár.* VII. köt. Bp., 1880. 476. p. Rozgonyi végül nem jutott Éleskő birtokába. *Házi Jenő: Pozsony vármegye középkori földrajza.* Pozsony, 2000. 93. p. *Engel Pál: Magyarország a középkor végén.* Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. CD-ROM. Bp., év nélkül. (A továbbiakban: *Engel, Térkép.*)

23 *Bonfini*, i. magyar kiad. 686. p., i. latin kiad. 196. p.; *Thuróczy*, i. magyar fordítás 319–320. p., i. latin kiad. 278–279. p. Okleveles forrás: 1457. március 16-án kelt levél: *Házi, Sopron* 1/4. 171. p., további okleveles kútfőkre hivatkozik: *Fraknoi, A Hunyadiak és a Jagellók kora* 163. p.

tala (és Miklós testvére által) június 11-én keltezett levéllel igazolható.²⁴ Kivették részüket Hunyadi Mátyás hatalomra juttatásából. Kanizsai ebben játszott kiemelkedő szerepére vonatkozóan legalábbis általánosságban elfogadhatunk megerősítésként egy 1459 májusában Ferrarában keletkezett tudósítást, mely szerint az elsők között volt Mátyás megválasztásában. Ezt az értesülést szövegkörnyezete miatt nem biztos, hogy úgy tekinthetjük, mint okleveles bizonyítékot arra, hogy ő is felvonult familiárisaival a királyválasztó országgyűlésre 1458 januárjában. Mindkét történetíró megemlíti viszont, hogy mind Rozgonyi, mind ő megtette ezt, arról azonban csak Bonfini szól, hogy ott voltak a morva határra az új uralkodóért induló küldöttségben. Rozgonyi esetében alá lehet támasztani más forrással ezt az információt: ő egyike ugyanis a strážnicei egyezményt pecsétjükkel megerősítő báróknak. Bizonyára a budai bevonulás fényét is emelték jelenlétükkel, mindenesetre a főváros felé tartó királyt és kíséretét Rozgonyi vendégül látta semptei várában,²⁵ amit onnan tudunk, hogy Mátyás első rendeletét itt bocsátotta ki. Bonfini szerint Kanizsai és Rozgonyi azok közé az atyai barátai közé tartoztak, akiknek tanácsaira a király uralkodása kezdetétől fogva számíthatott.²⁶ Rozgonyi Sebestyénnek a Hunyadiakhoz fűződő kapcsolatairól szólva meg kell említeni, hogy Dengelegi Borbálát vette feleségül, aki Hunyadi Mátyásnak feltehetően unokatestvére volt. Nem tudjuk, mikor keltek egybe, a hitvestársi viszonyt 1458-ból fennmaradt adattal lehet igazolni.²⁷

24 *Bonfini*, i. magyar kiad. 687. p., i. latin kiad. 198. p. *Thuróczy*, i. magyar fordítás 322. p., i. latin kiad. 281. p. A két történetíró egybhangzó állítása szerint a június 16-ról 17-re virradó éjszaka szöttek meg, ezt az értesülést azonban cáfolja a június 11-i levél, melyet közölt: *Házi*, Sopron I/4. 193–194. p.

25 Semptei birtoklásáról ld.: 69. j.

26 Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458–1490. Szerk.: Nagy Iván és b. Nyáry Albert. I. köt. Bp., 1875. (A továbbiakban: Dipl. emlékek.) 51. p. *Bonfini*, i. magyar kiad. 697., 703., 706. p., i. latin kiad. 208., 214., 217. p.; *Thuróczy*, i. magyar fordítás 323. p., i. latin kiad. 282. p. *Kubinyi*, Bárók 197., 207. p. *Teleki*, Hunyadiak kora 10. köt. 575. p. *Fraknói Vilmos*: Hunyadi Mátyás király 1440–1490. Bp., 1890. 406. p.

27 *E. Kovács Péter*: A Hunyadi-család. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk.: Rázsó Gyula, V. Molnár László. Bp., 1990. 40., 45., 51. p. – Rozgonyi Sebestyén testvére, Margit 1444-ben Újlaki Miklóshoz ment nőül. Ez a házasság összekötő kapcsot jelentett a Hunyadiak és Újlaki tábora között, ami azért fontos, mert Hunyadi János és Újlaki Miklós jó viszonya, együttműködése hosszú éveken át meghatározó volt az ország belviszonyainak szempontjából. Rozgonyi Margitot 1458-ban említi forrás utójára. *Kubinyi András*: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához.) In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 4. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1973. (A továbbiakban: *Kubinyi*, Kaposújvár.) 6–7. p. *Uő.*: Újlaki Miklós. In: Nagy képes millenniumi

1458. november 30-án azonban Kanizsai elpártolt a Temesváron időző királytól, minden bizonnyal otthagya az udvart,²⁸ majd csatlakozott az elégedetlenkedőkhöz, akik III. Frigyes császárt szerették volna a magyar trónon látni. E cselekedete mögött közvetlen indítóokként talán Szilágyi Mihály 1458. októberi elfogását s esetleg nagybátyjának, a mozgalom egyik vezetőjének, Garai Lászlónak, a volt nádornak a hatását kell keresnünk,²⁹ mélyebb okként pedig azt, hogy sértve, mellőzve érezhette magát, amiért az uralkodó Rozgonyi Sebestyént, akivel együtt viselték (legalábbis egy darabig) 1458-ban a lovászmesteri méltóságot (mindketten megyésispánok is voltak), kinevezte erdélyi vajdává, őt pedig nem. Ez a pozíció a lovászmesterséggel ellentétben nagy hatalommal és felelősséggel járt.³⁰ Annak ellenére fordult Kanizsai királya ellen, hogy 1458 tavaszán (április–májusban) még katonasággal ment az osztrák határvidék ellen Mátyás parancsára s ott harcba is bocsátkozott.³¹ Rozgonyi a király oldalán maradt, a hűségesküt letette ő is az uralkodónak 1459. február 10-én Budán a jelen számadásban szintén feltűnő Lábatlani János³² és Paksi László³³ székelyispánokkal egyetemben.³⁴

arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből. Szerk.: Rác Árpád. Bp., 2000. 48–49. p. *Reiszig Ede*: Az Ujlaki-család. In: Turul 57. (1943) (A továbbiakban: *Reiszig*, Ujlaki.) 59. p.

28 DL 15355; a király november 29-én Temesvárról azt írja, hogy ő maga (mármint Mátyás) másnap szándékozik útra kelni Szegedre: *Teleki*, Hunyadiak kora 10. köt. 604–605. p.

29 *Stephanus Kaprinai*: Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad Regis Hungariae. Pars II. Vindobona, 1771. (A továbbiakban: *Kaprinai*, Hungaria diplomatica.) 50. p. *Pálosfalvi Tamás*: Vitovec János. Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. In: Századok 135. (2001) (A továbbiakban: *Pálosfalvi*, Vitovec János.) 450. p. A családi kapcsolatra ld.: *Mályusz – Kristó*, *Commentarii* 369. p. *Engel*: *Genealógia*. Dorozsma nem 4. tábla: Garai (nádori ág). Oslai nem 5. tábla: Kanizsai.

30 Kanizsai László méltóságait illetően lásd: 41. és 54. j.

31 A velencei követ 1458. május 13-i jelentése Budáról. Dipl. emlékek 29. p. Négyszáz lovassal küldte a király Kanizsait e beszámoló szerint (idézett p.), ugyanakkor Frigyes császár április 25-én Bécsújhelyen kelt leveléből kiderül, hogy már akkor ezer lóval (azaz lovassal) állt Sopronnál, azonkívül máshonnan még ezerötyszáz ember készült támadni. *Wertner Mór*: Magyar hadjáratok a XV. század második felében. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 13. (1912) (A továbbiakban: *Wertner*, Magyar hadjáratok.) 71. p. (A császár e levelében Graf Losla von Sprinzenmarkt néven említi a magyar hadvezért, akit Kanizsai Lászlóval azonosíthatunk. *Teleki*, Hunyadiak kora 2. köt. 474. p.)

32 Az első adat 1438-ból maradt fenn róla, 1463 végén halt meg. *Engel*: *Genealógia*. Lábatlani. E „feltétlenül megbízható, de jelentéktelen nemes katona” 1458 májusában mint Csongrád megye ispánja fordul elő. Október 1-jén szerepel először székelyispánként. 1459 őszén e méltóságot testvérével, Lászlóval együtt viselte (utóbbi szeptember 18-án fordul elő első alkalommal székelyispáni címmel). János e hónap végén, december elején székely- és temesi ispánként is felbukkan. *Lázár*, Székely ispánok 805–806. p. *Kordé*, A székely ispáni méltóság 132–133., 135. p. *Kubinyi András*: Mátyás király. Bp., 2001. (A továbbiakban: *Kubinyi*, Mátyás király.) 47. p.

Az, hogy a Mátyás ellen forduló egyes főurak között ellentétek feszültek s hogy a lázadók királyuk elleni eltökéltsége nem volt éppen a legszilárdabb, kiviláglik Aranyasch Jánosnak, Rozgonyi Osvát lovászmester³³ familiárisának 1459. február 22-én, Kassán Bártfa előljáróságához írt leveléből. Elsőként megtudjuk belőle, hogy az udvarból kapott hír szerint Garai László meghalt. Kiderül továbbá, hogy Újlaki Miklós és Kanizsai László között súlyos összeccsapásra került sor, mindkét fél nagy kárt szenvedett, végül a királyhoz fordultak, kegyelmet és menlevelet kértek tőle. Mátyás ezek után a rábízott pénzzel együtt visszarendelte Rozgonyi Osvátot, akit zsoldosokat küldött toborozni ellenük. Rozgonyi a király visszahívó parancsát február 18-án este kapta meg Forrón — ez minden bizonnyal az Abaúj megyei mezőváros, Kassától körülbelül 50 km-re dél-délnyugatra —, majd annak rendje s módja szerint vissza is tért. A továbbiakban más fontos információkat közöl Aranyasch, majd a levél végén visszatér Garaihoz: megtudjuk, hogy közvetlenül halála előtt a volt nádor fiát és többi gyermekét azok örökségével együtt a király kegyelmébe s védelmébe ajánlotta.³⁶

Figyelemre méltó, hogy beszámol Garai haláláról, hiszen néhány nappal előbb még élt: egyike volt a február 17-én Frigyeszt Németújváron magyar királlyá választó uraknak.³⁷ Az, hogy február 22-én Kassán már tudtak a volt nádor elhunytáról, a korabeli hírközlés csúcsteljesítményeként értékelendő.³⁸ Az szintén rend-

33 Mint székelyispán 1458. október 24-én fordul elő első alkalommal. Ő és Lábattani János e hivatalát 1459 legvégéig vagy 1460 legelejéig (január 20. előtti időpontig) viselhette. *Kordé, A székely ispáni méltóság* 133., 138., 156. p. 1483–1487-ben Paksi tárnokmester is volt. *Fügedi, Mobilitás* 107. p. Először 1458-ból van adat róla, utoljára 1487-ből (ez utóbbi tárnokmestercségenek utolsó felbukkanása). *Engel: Genealógia. Rátót nem 2. tábla: Paksi.*

34 *Teleki, Hunyadiak kora. 3. köt. Pest, 1853. 124–125. p. Kaprinai, Hungaria diplomatica* 245–246. p. Kanizsai László és Miklós másodunokatestvére, Kanizsai Imre szintén letette a hűségesküvet Mátyásra. Ld. *Teleki, Hunyadiak kora 3. köt. 124. p. Kaprinai, Hungaria diplomatica* 246. p.

35 Rozgonyi tisztségére lásd: *Fügedi, Mobilitás* 123–124. p.

36 *Iványi Béla: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. I. köt. Bp., 1910. (A továbbiakban: Iványi, Bártfa.)* 169–170. p. 1079. sz. *Wertner; Magyar hadjáratok* 72. p. DF 213775. *Engel: Térkép.*

37 *Kaprinai, Hungaria diplomatica* 249. p.

38 A Németújvárról Budán keresztül Kassáig megtett út hosszát durván kerekítve 550 km-nek véve, figyelembe véve a korabeli hírközlés legnagyobb sebességét [erre adatok: *Fernand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. I. köt. Bp., 2004. (2. kiad.)* 432. p.], számolva azzal, hogy a hírt néhány óra idővesztéssel továbbíthatta Budáról Rozgonyi, azt mondhatjuk, hogy az körülbelül négy és fél — öt nap alatt érhetett Kassára, így Garai február 17-én vagy 18-án a nap első felében halhatott meg. A király az április 7-i körmendi vereségről 10-én szerzett tudomást Budán. *Dipl. emlékek* 47. p. *Veszprényi László:*

kívül érdekes, hogy nem ír a levél a németújvári eseményről. Lehet, hogy azért van ez így, mert Aranyasch, illetve ura, Rozgonyi Osvát — akitől a közölt híreket kaphatta Budáról — vagy végső soron maga az uralkodó s legszűkebb tanácsadói köre egyszerűen nem tartotta azt fontosnak Garai halála s annak ismeretében, hogy Újlaki és Kanizsai a király kegyét keresték. Persze az sem kizárt, hogy egyszerűen elhallgatták a királyválasztás híret, hiszen a levélből összességében az derül ki, hogy Mátyás ügye jól áll, s az uralkodó érdeke természetesen az volt, hogy a Felvidéken minél később tudják meg, hogy helyzete korántsem annyira megnyugtató, mivel számítani lehetett arra, hogy ha az ottani csehek értesülnek a Németújváron történetekről, azon kezdenek gondolkodni, hogyan használják ki a kínálózó alkalmat a király és hívei elleni fellépésre. Lehetséges, hogy eltúlozza a levél az Újlaki és Kanizsai közötti harc által okozott veszteségeket. Nem kizárt, hogy nem is a két nagyúr, hanem köznemes familiárisaik közötti ellentétek vezettek összezsapáshoz. Mindenesetre a Kanizsaiak és Újlaki között a viszony nem lehetett jó utóbbi terjeszkedő politikája miatt: 1444-ben elfoglalta a Kanizsaiak kezén lévő Kapuvárt,³⁹ akik bizonyára rossz szemmel nézték azt is, hogy 1457-ben megszerezte a birtokaik közelében fekvő németújvári uradalmat.⁴⁰ A közvetlen okot a fegyveres összezsapásra esetleg az adhatta, hogy Kanizsai László támogatásáért cserébe teljesíthetetlen követeléseket támasztott, többek között talán vajda szeretett volna lenni Újlaki helyett vagy mellett, amibe az nem egyezett bele. Viszálykodás árán végül sikerült ellentéteiket tisztázniuk, amiről az tanúskodik, hogy Kanizsai nem hagyta el a lázadók táborát, testvérével, Miklóssal együtt ott találjuk Németújváron Frigyes magyar királlyá választásánál. Újlaki beleegyezett Kanizsai vajdaságába, de arról ő maga sem mondott le, hiszen nemcsak a Kanizsai, hanem az ő neve mellett is ott szerepel e cím a választásról szóló okmányban.⁴¹

„Reddidit amissum fugiens germanus honorem”. Az 1459-es körmendi ütközetek historiográfiájához. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 1998. (A továbbiakban: *Veszprémny*, A körmendi ütközetek.) 322. p.

39 *Kubinyi*, Kaposújvár 7., 36. p. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. (A továbbiakban: *Csánki*, Történelmi földrajz.) III. köt. Bp., 1897. 587. p. Uo. azt olvashatjuk, hogy a Kanizsaiak 1446-ban a Rozgonyiaktól kapták vissza Kapuvárt. *Pálosfalvi*, A Rozgonyiak 926. p. 205. j. szerint viszont Kapuvárt is együtt birtokolták a Rozgonyiak és a Kanizsaiak, ám az uralom problémája egyáltalán nem tekinthető megoldottnak (a Rozgonyiakon itt nem a Sebestyén ágát kell érteni, uo. 924–925. p.).

40 *Kubinyi*, Kaposújvár 9–10. p. *Engel*, Archontológia 375. p.

41 *Teleki*, Hunyadiak kora 3. köt. 128. p. *Kaprinai*, Hungaria diplomatica 249., 251. p. Újlakit a királynak csak 1465-ben sikerült leváltania a vajdaságból, igaz, a nagy hatalmú főúr a jelek szerint nem játszott jelentős szerepet Erdélyben. *Kubinyi*, Kaposújvár 33. p., 40. p. 131. j. *Jakó Zsigmond*: Az erdélyi vajdák kinevezéséről. In: Levéltári Közlemények 63. (1992) 74. p.

Bárhogyan is történt az Újlaki és Kanizsai közötti konfliktus, biztos, hogy nem annak eredményeként fordult a királyhoz a két főúr. Az udvarban zajló alkudozá-sokban Újlakit minden bizonnyal azok a neki mélyen lekötözött urak képviselték, akik hűségesküt tettek Mátyásnak február 10-én, vélhetően az ő megbízásából: Debrentei Tamás, a pannonhalmi apátság kormányzója és Buzlai László királyi lovászmester. Ők magas méltóságuk ellenére is Újlaki hű embereinek tekinthetők, neki köszönhették rangjukat, korábban a familiárisai voltak.⁴² Feltételezhető, hogy Kanizsai László nevében másodunokatestvére, Imre, továbbá — az alább ismertendő áprilisi eseményekből következtethetően — Rozgonyi Sebestyén s talán Szécsi Dénes primás, királyi főkancellár tárgyalt az uralkodóval. Mindhárman le-tették a hűségesküt február 10-én,⁴³ Szécsihez rokoni kapcsolat fűzte Kanizsai Lászlót: anyjának, Garai Dorottyának unokatestvére volt a főpap.⁴⁴

Mátyás hadának a Frigyesztől és magyar híveitől elszenvedett április 7-i körmen-di veresége⁴⁵ után fordulat állt be, melynek eredményeként végül nem került na-

Kubinyi, Mátyás király 46–47. p. Arra, hogy Kanizsai valószínűleg a vajdaságot szeretne volna megkapni, ld.: *Pálosfalvi*, Vitovec János 450. p.

42 *Kubinyi*, Kapostújvár 21–22., 26. p. Debrentei Újlaki biztatására még azt is megtette, hogy a király és a lázadók közötti harc kirobbanásakor Pannonhalmra várát átadta a császár szövetségeseinek, a Szentgyörgyieknek. Uo. 22. p.

43 *Kaprinai*, Hungaria diplomatica 245–246. p. Szécsi „zárt egységben” állította Mátyás mellé szinte a teljes püspöki kart. *Kubinyi András*: Szécsi Dénes bitoros primás. In: Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Művészettörténet – Műemlékvédelem. Szerk.: Valter Ilona. Bp., 1993. (A továbbiakban: *Kubinyi*, Szécsi Dénes.) 102. p.

44 *Kubinyi*, Szécsi Dénes 99. p. *Engel*: Genealógia. Dorozsma nem 4. tábla: Garai (nádori ág). Oslí nem 5. tábla: Kanizsai.

45 *Kaprinai*, Hungaria diplomatica 41., 53. p. és nyomában *Reiszig*, Ujlaki 56. p. *Bonfini* alapján úgy véli, hogy Rozgonyi Sebestyén a körmeneti csatában Mátyás seregének egyik vezére volt. Az olasz történetírónál abban a kiadásban, amelyet Kaprinai használt (az 1581. évi frankfurtiban), nem Sebestyén, hanem Miklós szerepel [i. latin kiad. (Lipsia, 1936.), *Annotationes criticae*, 265. p.], ilyen nevű Rozgonyit azonban ebből az időszakból nem ismerünk [*Engel*: Genealógia. Bástztély nem 2. tábla: Rozgonyi (Miklós ága), Bástztély nem 3. tábla: Rozgonyi (Miklós ága, folyt.), Bástztély nem 4. tábla: Rozgonyi (Lőrinc ága)]. *Bonfini* a körmeneti ütközetet 1458-ra teszi, ekkor viszont elbeszélése szerint — ami meg is felel a valóságnak — Rozgonyi Sebestyén a csehek ellen küldte a király [i. magyar kiad. 715–718. p., i. latin kiad. 225–228. p.]. Kaprinai gondolhatta azt, hogy Bonfini csak azért szerepeltetett Miklóst Sebestyén helyett, mert így tudta a forrásaiban talált kronológiai ellentmondást kiküszöbölni. Semmilyen más kútfő nem erősíti meg Kaprinai s Reiszig vélekedését. [A körmeneti csata forrásainak kiadása (Bonfini művének kivételével): *Veszprémy László – Kelenik József – Hermann Róbert – Bencze László*: Körmeneti hadtörténelem. Körmenet, 1992. 29–36. p.] Az ütközetről néhány nap múlva tudósító levelek — a leghitelesebb híradások ebben a tekintetben (uo. 29–30. p.) — Szentmártoni Nagy Simont nevezik meg Mátyás seregének vezéré-

gyobb veszélybe a király uralma:⁴⁶ e fordulat egyik igen fontos eleme Kanizsai László és Miklós átállása volt közvetlenül a csata után. A számadásból kiderül,⁴⁷ hogy László Esztergomba ment, ahol minden bizonnyal az érsek fogadta, ő fordulhatott az uralkodóhoz vagy a szintén Budán időző Rozgonyi Sebestyénhez a Kanizsaiak ügyében. Az itt közölt forrás első két sorából mindenesetre kiviláglik, hogy Rozgonyi vagy legalábbis familiárisai feltehetően április 17-én tárgyaltak Esztergomban Kanizsaival. Két nappal később, 19-én Szécsi, Rozgonyi és a két székelyispán is jelen volt a szűkebb királyi tanács⁴⁸ ülésén, amelynek fő témája az időközben meghalt Garai László királya előtt meghódoló özvegyével kötendő egyezés volt.⁴⁹ Bizonyára ekkor vitatták meg a Kanizsaiak dolgát is, Mátyás a „prélátusok és bárók” tanácsára megbocsátott nekik.⁵⁰ A számadásból kitűnik, hogy Rozgonyi ment ezután Esztergomba László elé a két székelyispán társaságában (bizonyára a király parancsára), még aznap, 19-én, a délelőtt második felében vagy kora délután, egészen pontosan ebéd (*prandium*) után,⁵¹ s másnap, feltehetően ugyancsak ebéd után érkeztek Budára Kanizsaival együtt.⁵² Miután az letette a hűségeskü tetsvére nevében is az uralkodónak s írásban is hitet tett az ő követése mellett, Mátyás április 24-én felmentette őket, familiárisaikat s jobbágyaikat a László elpártolása óta öllene, a király és az országlakosok kárára elkövetett tetteik bünteté-

ként. Az, hogy az előző évben a csehek ellen szép sikerrel hadakozó, a Nagy Simonnál különben is sokkal előkelőbb származású és az egyik legtekintélyesebb bárói méltóságot betöltő Rozgonyi Sebestyén az ő alvezéreként küzdött volna s ezért nincs említve a levelckben, elképzelhetetlen. *Bonfini* munkájának modern, kritikai kiadásában a Rozgonyi Miklós név már nem található meg a körmeneti csata leírásában [i. latin kiad. 228. p.].

46 Az eseményekre ld.: *Engel – Kristó – Kubinyi*, Magyaro. tört. 218–220. p. *Veszprém*, A körmeneti ütközetek 319–325. p.

47 Az ebben a bekezdésben a számadásból idézett információk annak 1. v. – 3. r. oldalán találhatóak. *Kubinyi*, Bárók 197. p.

49 Az egyezmény szövegét ld.: *Teleki*, Hunyadiak kora 10. köt. 616–618. p. Szécsi primás kiemelkedő szerepére az 1459. tavaszi főúri lázadás idején és az annak következtében kialakult válság megoldásában ld. bővebben: *Kubinyi András*: Szécsi Dénes esztergomi érsek — különös tekintettel Mátyás-kori politikai szerepére. In: „Lux Pannoniac” Esztergom. Az ezereves kulturális metropolis. Konferencia, 2000. június 15-16-17. Esztergom, 2001. 99., 102–105. p. DL 15355.

51 Ebből következik, hogy a királyi tanács ebéd előtt, azaz reggel vagy a délelőtt első felében ülészett. [Ebédhez akkoriban tíz óra körül ültek, de igen valószínű, hogy korábbi időponttal is számolhatunk. *Kisbán Eszter*: Az étkezések napi rendjének újkori átalakulása és az ebéd. In: *Magyar Nyelv* 71. (1975) 185. p. Persze lehetséges, hogy jelen esetben a tanácskozás elhúzó-dása miatt a szokásosnál később került sor az ebédre.]

52 A számadásból megtudjuk, hogy legalábbis a megérkezésük utáni napon biztosan vendégül látta Rozgonyi Kanizsait (2. v.).

se alól.⁵³ Ugyanezen a napon a két fivér megkapta az uralkodótól ideiglenesen, amíg az meg nem szerzi Frigyes császártól a kezén levő Kanizsai-birtokokat s vissza nem adja nekik őket, a Temes megyei Cseri várát tartozékaival s a Zala megyei kamarahasznót. Lászlót erdélyi vajdának is megtette a király (később Miklóst is mellé).⁵⁴ Ez a kinevezés s a tény, hogy Frigyes megválasztásának okmányán már vajdaként szerepel László, utalhat arra, hogy legalábbis az egyik, ha nem a fő okot az adta számára a lázadókhöz való csatlakozásra, hogy ezt a méltóságot szerette volna elnyerni.⁵⁵ Ami vasi és zalai ispáni tisztségeit illeti, visszakapta őket. Miután a testvérek helyzetét ezen igen jelentős engedmények árán rendezte, Mátyás jónak

- 53 DL 15355. Az oklevél teljes szövegének kiadása: *Kaprinai*, Hungaria diplomatica 294–295. p.
- 54 Cseri várának adományozásához ld.: *Reiszig Ede*: A Kanizsaiak a XV. században. In: Turul 55. (1941) (A továbbiakban: *Reiszig*, A Kanizsaiak.) 31. p. Az adományozó okmány: DL 15352; rossz állapotú, ezért olvasásához felhasználtam részletes levéltári regesztáját, in: Adatbázis. A Cseri várához tartozó s a DL 15352 jelzetű oklevélben név szerint feltüntetett birtokokat ld.: *Csánki*, Történelmi földrajz. II. köt. Bp., 1894. 11. p. A kamarahaszna adományozásáról szóló oklevél: Zala vármegye története. Oklevéltár. 2. köt. 1364–1498. Szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Bp., 1890. (A továbbiakban: Zala vm. tört. Okt.) 574–575. p. A Kanizsai fivérek számára április 24-én kibocsátott három királyi oklevélben László vajdaként szerepel. Ekként tűnik fel 1459 augusztusában, 1460 novemberében és a következő év februárjában is, ez utóbbi időpontban Miklóssal együtt. A bárói méltóságok közül még a lovászmesterséget viselte Kanizsai László: 1458 áprilisából és júniusából van adat arra, hogy ő tölti be e hivatalt, majd 1464 májusában újra e tisztségben találjuk, júniusból és 1465 szeptemberéből van információ arról, hogy Ellerbach Bertolddal együtt tölti be e méltóságot, 1466 januárjából és augusztusából arról, hogy egyedül, a következő év márciusában pedig Maróti Mátyus a társa e tisztségben. 1458-tól 1461-ig, majd 1462-ben és 1464-ben, továbbá 1476-ban ismét kimutatható mint Vas megye ispánja, 1459-ben Gersei Pető Miklóssal, három évvel később testvérével, Miklóssal együtt viseli e tisztséget. 1458–1462-ből, 1464–1465-ből és 1468-ból Zala megyei ispánságára vannak adatok, 1459-ben Gersei Pető Miklóssal, 1460–1462-ben testvérével, Miklóssal közösen töltötte be ezt a funkciót. 1460-ból és 1462-ből arról értesülünk, hogy Sopron megye ispánja, utóbbi évben fivérével, Miklóssal együtt. 1467-ben lovászmesterként Békés és Zaránd megye ispánja, e méltóságokon osztozik Maróti Mátyussal, a másik lovászmesterrel. *Fügedi*, Mobilitás 109., 124. p., utóbbi oldalon névelírás, vö.: *Kubinyi*, Bárók 205. p. és: *Engel*, Gencalógia. Gütkeled nem 2. Maróti. Zala megye archontológiai és gencalógiai adattára (13–16. század). Szerk.: Szatlóczi Gábor. CD-ROM. Bp., 2004. (A továbbiakban: Zala m. arch. és gen. adattára.) Világi archontológia. Nemesi gencalógia, Kanizsai cs. *Holub József*: Zala megye története a középkorban. I. köt. Pécs, 1929. (A továbbiakban: *Holub*, Zala megye története.) 468. p. *Reiszig Ede*: Vas vármegye tisztikara a középkorban. Kőszeg, 1940. (A továbbiakban: *Reiszig*, Vas vm.) 19–20. p. *Reiszig*, A Kanizsaiak 71–73. p. *Csánki*, Történelmi földrajz I. köt. Bp., 1890. 664., 756. p. *Pesty Frigyes* e műről írott recenziója: Haan Lajos: Békés vármegye hajdانا. Pest, 1870. In: Századok 4. (1870) 477. p. Kanizsai Lászlóról először 1431-ben szól forrás, 1478. december 9. előtt halt meg. *Engel*, Gencalógia.
- 55 *Pálosfalvi*, Vitovec János 450. p.

látta, ha gesztust tesz az újdonsült vajdatársával ellentétben mindvégig az ő oldalán álló Rozgonyinak. Április 30-án kelt, pecsétjével és saját kezű aláírásával megerősített okleveléből megtudjuk, hogy Rozgonyinak szolgálatai során, de különösen Hunyadi János idejében elszenvedett török fogsága alatt sok, név szerint említett birtoka idegen kézre került, mégis több szolgálatot tett neki, a királynak is, melyek közül kiemelkedik a Felső Rézséken az előző évben a cseh rablók ellen vívott harca. Ezen oknál fogva megígéri, hogy említett javait amilyen hamar csak lehet, vissza fogja neki vagy utódainak adni, továbbá minden más dolog tekintetében is úgy kíván cselekedni, hogy őt és örököseit nagy hála kötelezze.⁵⁶ A jelentéktelen halászhelytől a várudalomig terjedően bizonyára minden igényelt birtok akkurátus felsorolása kétségtelenül arról árulkodik, hogy Rozgonyi kérésére állította ki az uralkodó ezt az iratot.

A következő napokban az a feladat várt rájuk, hogy a nyugati határvidéken megvédjék az országot az esetleges újabb nagy támadástól, ami végül nem következett be egyrészt a magyar főurak, elsősorban Újlaki Miklós, a lázadás legfőbb vezetőjének magatartása miatt, akinek csapatai a körmendi csata után már nem támogatták Frigyes törekvéseit, másrészt mert a császár saját országában is súlyos nehézségekkel küszködött.⁵⁷ A körmendi csata utáni hetekben azonban a helyzet fenyegetőnek tűnt: Frigyes kisebb katonaságot rendelt az általa birtokolt Kőszegre koronázását előkészítendő,⁵⁸ április végén Carvajal pápai legátus és a kíséretében lévő velencei küldött hiába próbálta lebeszélni a magyar trónnal kapcsolatos ambícióiról a császárt.⁵⁹ Ezután a király is elküldte a maga követét,⁶⁰ körülbelül egy időben azzal,

---

56 DL 15356. Az igényelt, az oklevélben felsorolt birtokok a következők: minden valószínűség szerint Somorja mezőváros (Szentmária áll az iratban), továbbá Szenc, Cseklész mezővárosok, Vereckye puszta, Csukárpaka és Béke fálvak Pozsony megyében, Oroszvár Moson megyei mezőváros, Szepesvár (mindezek tartozékaikkal), továbbá egy jó dunai szégyec (*unum bonum orificium vulgo Zege per Danobium*). *Engel*: Térkép. Rozgonyi szolgálatai jutalmaként Debrő, Cserép és Balog várát kapta a királytól. *Engel Pál*: A magyar világi nagybirtok megoszlása a 15. században. In: *uő.*: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Vál., szerk., jegyz.: Csukovits Enikő. Bp., 2003. 24. p.

57 *Engel – Kristó – Kubinyi*, Magyaró. tört. 219. p.

58 *Veszprémy*, A körmendi ütközetek 322. p.

59 *Fraknói Vilmos*: Carvajal János bíbornok magyarországi követségei 1448–1461. Bp., 1889. 59–60. p. *Huber Alfonz*: Ausztria története. III. köt. Bp., 1901. 21. p.

60 Tolnai (Sári) Péter székeshérvári örkanonok személyében (1459 tavaszán lett a királyi különös jelenlét bíróságának vezetője). *Iványi*, Bártfa 174. p. 1110. sz.: Lőrinc pesti jegyző levele Bártfának, 1459. május 16., Pest. Tolnainak nem ez volt az első útja a császárhoz. A főbb adatokat róla ld.: *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 165–166., 222–223., 248–249., 444. p. *Köblös József*: Az egyházi középíró Máttyás és

hogyan Kanizsai és Rozgonyi útnak indult. Rendelkezésükre állt a császár ellen április 24-re pesti gyülekezőhellyel hirdetett hadfelkelésre összegyűlt sereg, amely bizonyára magába foglalta a Körmendnél megvert had egyes részeit is.⁶¹ A lánzséri várnagy május 20-i levele szerint Kanizsai László és Rozgonyi Sebestyén körülbelül (vagy legfeljebb, vagy több mint) háromezer-ötszáz emberrel Kőszeg ellen készültek, a 19-re vagy 20-ra virradó éjjel útra kelve előretörték, míg a császárpárti sereg Újlaki váránál, Németújvárnál táborozott, Kőszegtől légvonalban 43 km-re délnyugatra, morálja igen gyenge volt, hiszen a katonák arra törekedtek, hogy semmiben ne szenvedjenek kárt.⁶² Kanizsai és Rozgonyi a hadi feladatok teljesítése mellett bizonyára tárgyaltak is a Mátyás oldalára átállni akarókkal: talán ők is közvetítettek az Újlaki és az uralkodó közötti feltételezhető alkudozásokban, amire Rozgonyi esetében azért is gondolhatunk, mert Németújvár ura a sógora volt.⁶³ A csatározások — bizonyára kisebb-nagyobb megszakításokkal — mindenesetre elhúzódtak, a Kanizsai testvérek még augusztus második felében is harcoltak: a lánzséri várnagy augusztus 24-i levele szerint hatszáz emberrel felmentették lékai várukat az ellenség ostroma alól.⁶⁴

A számadás alapján úgy tűnik, Rozgonyi ténylegesen ellátta a vajdasággal járó feladatokat, nemcsak a címet viselte. Találkozunk ugyanis erdélyi követtel,⁶⁵ azonkívül az alvajda szolgálójával⁶⁶ a kimutatásokban (a két személy lehet, hogy azonos), áttételesen erre utal a székelyispánok szereplése is.⁶⁷ Ami az alvajdákat, Sártványi

a Jagellók korában. (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával.) Bp., 1994. 363. p. Esetleg elképzelhető, hogy Vitéz János váradi püspökkel együtt ment Frigyeshez, *Fraknói Vilmos* szerint Vitéz 1459 májusában járt követségben a császárnál, *uő.*: Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp., 1879. 139. p. Vitéz követségéről ld. még: *Teleki*, Hunyadiak kora 3. köt. 158–159. p.

61 *Veszprém*, A körmendi ütközetek 320. p. *Iványi*, Bártfa 174. p. 1110. sz.: Lőrinc pesti jegyző május 16-án azt írja, hogy „a király minden hadinépét az országlakosokkal egyetemben ... kellő felszereléssel” küldték Frigyes ellen.

62 *Házi*, Sopron I/4. 355–356. p.

63 A király (illetve az ő képviselőiben kezdetben a körmendi csatát elvesztő hadvezére, Nagy Simon) és Újlaki között az alkudozások megindulhattak esetleg közvetlenül az ütközet után: *Veszprém*, A körmendi ütközetek 321. p. *Kubinyi*, Kaposújvár 28–29. p. Mátyás 1459. július 30-án békült ki Újlakival. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. II. köt. Oklevelek 1414–1489. S. a. r.: Géresi Kálmán. Bp., 1883. (A továbbiakban: Károlyi-oklevéltár.) 326–327. p.

64 *Házi*, Sopron I/4. 382. p.

65 6. r.

66 6. v.

67 A számadás keletkezésének időszakából maradtak fenn más adatok is tevékenységükre. 1459. április 23-án az uralkodó a székelyispánok kérésére állít ki oklevelet igen fontos erdélyi ügy-

Zsigmondot és szerdahelyi Farkas Jánost illeti, ekkoriban Erdélyben tartózkodtak.⁶⁸ Sokszor előfordul a regisztrumban a semptei udvarbíró (*provisor*), Péter, aki szintén Rozgonyi-familiáris. Péter gyöngyösi bíróval ugyancsak találkozunk, aki nagy valószínűséggel mint a mezőváros egyik földesurához ment Rozgonyihoz Budára.⁶⁹ Ezeknek a személyeknek a felbukkanása döntő mértékben járul hozzá ahhoz, hogy meg lehessen állapítani, kinek a számadása ez a forrás. Sebestyénen kívül más nagykorú férfisarja a Rozgonyi család ezen ágának elvileg csak egy lehetett ekkor, Kristóf, a testvére, róla azonban csak 1441-ből van adatunk, nem biztos, hogy tizennyolc évvel később életben volt.⁷⁰ Ha mégis, a regisztrum erdélyi vonatkozásai akkor is sokkal inkább Sebestyénhez kötik azt, aki maga szintén előfordul benne.⁷¹ A *magnificus Emericus*ként minden bizonnyal április 29-re vonatkozó bejegyzésben említett úr⁷² nagybirtokos arisztokrata, személyét kereshetjük az akkor bárói hivatalt betöltők és az azt soha nem viselők között egyaránt.⁷³ Elsősorban Hédevári Imre udvarmester (ajtónállómester) jöhet szóba, aki ezekben a napok-

---

ben. *Kordé*, A székely ispáni méltóság 134. p. Lábatlani János továbbra is Budán tartózkodik, május 31-én erdélyi, június 11-én dunántúli vonatkozású ügy *relatoraként* tűnik fel királyi oklevélcn. *Teleki*, Hunyadiak kora 10. köt. 618–620. p., itt tévesen június 2. áll dátumfeloldás-ként május 31. helyett. Zala vm. tört. Okl. 575–576. p.

68 *Janits Iván*: Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig. Bp., év nélkül. 108. p. DL 28520: 1459. április 28-án az alvajdák Kolozsváron vannak. DL 62875: 1459. május 25-én a Doboka megyei Harinán tartózkodnak.

69 A semptei udvarbíró említése: 2. v., 3. v., 5. r., 6. r. Sempte birtoklására: *Pálosfalvi*, A pozsonyi vár elfoglalása 198–200. p. és *Kubinyi András*: Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század közepétől Mohácsig. In: A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 2. (1991) Szerk.: Töröcsik Zoltán. Tapolca, 1992. (A továbbiakban: *Kubinyi*, Nagybirtok és főúri rezidencia.) 226. p. 182. j. — A gyöngyösi bíró előfordulása: 3. v., 4. r. Gyöngyös birtoklására: *Draskóczy István*: Gyöngyös település- és birtoklástörténete a középkorban. In: Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk.: Havassy Péter, Kecskés Péter. Gyöngyös, 1984. 121–122. p. [Az itt olvashatók értelmezéséhez ld.: *Engel*: Genealógia. Básztesy nem, 2. tábla: Rozgonyi (Miklós ága).] A középkori gyöngyösi bírókról csak néhány adatot ismerünk, ezeket ld.: *E. Kovács Péter*: Gyöngyös város privilégiumlevele. Uo. 15. p.

70 *Engel*: Genealógia. Básztesy nem 2. tábla: Rozgonyi (Miklós ága). Rozgonyi Sebestyén fiáról, Lászlóról 1467-ből való az első adat. 1459-ben már élt (hiszen 1471-ben részt vett a királyi tanács ülésén, ld.: *Kubinyi*, Bárók 198., 207. p.), de minden valószínűség szerint kiskorú volt. *Engel*: Genealógia, uo.

71 8. r.

72 8. r.

73 Kubinyi Andrásnak *Fügedi* i. művéről (Mobilitás) írt ismertetése: in: Századok 107. (1973) 754–755. p. *Fügedi*, Mobilitás 30. p. 39. j.

ban biztosan Budán volt, hiszen részt vett az április 19-i királyi tanácsi ülésen.⁷⁴ Gondolhatunk Szapolyai Imrére is, aki május 15-én kincstartóként tűnik fel,⁷⁵ de a fentebb már említett Kanizsai Imrére szintűgy, aki ekkor valószínűleg nem viselt köztisztséget.⁷⁶

A levéltári nyilvántartás szerint az alább közölt 1459. évi számadás a Nádasdy-archivumban található,⁷⁷ mely a Kanizsaiak iratait is tartalmazza.⁷⁸ A forrás mai levéltári lelőhelyét talán azzal lehet magyarázni, hogy az a Kanizsai-archivumba kerülhetett, mégpedig a következő módon: a fentebb említett Kanizsai Miklós fia, György feleségül vette alsólendvai Bánfi Erzsébetet, Rozgonyi Sebestyén fiának, Lászlónak az özvegyét; László fia, Ferenc, apjával körülbelül egy időben, 1492-ben, utód nélkül halt meg. Mindezek eredményeként Kanizsai György meg tudta szerezni László birtokainak jó részét a rájuk vonatkozó okmányokkal, továbbá egyéb Rozgonyi-iratokkal, köztük a jelen forrással együtt.⁷⁹

A másik két itt közölt regisztrum az elsővel ellentétben jó állapotú és jól olvasható. A kettő közül a régebbi 1516-ból való, a legkorábbi bejegyzés május 3-i, a legkésőbbi május 12-i. Ez a forrás nem más, mint két, külön számadók által egyidejűleg vezetett és egymás után ugyanazon kéz által lemásolt kiadási jegyzék,⁸⁰ a

74 *Teleki*, Hunyadiak kora 10. köt. 616. p. Hédcsvári május 20-án már Egerben van. *Iványi*, Bártfa 174. p. 1112. sz. Legkorábban 1459. március 12-én, utoljára 1462. május 6-án mutatható ki Hédcsvári ecben a tisztségben (amit Cudar Simonnal együtt viselt). *Fügedi*, Mobilitás 119. p.

75 Ekkor Nagybányán van. *Iványi*, Bártfa 173–174. p. 1109. sz. Kincstartóként ekkor fordul elő első alkalommal. Utoljára 1464. február 16-án mutatható ki e tisztségben. *Soós Ferenc*: Magyarország kincstartói 1340-1540. Hely nélkül, 1999. 41. p. A kincstartók, ha világi személyek voltak és ha más tisztséget nem viseltek, 1464-ig, majd ezután a Jagelló-korban magnificusnak, azaz nagyságosnak, tehát bárónak számítottak. A Szapolyaiakat Mátyás juttatta az arisztokrácia soraiba, bárói méltóságot (s vele magnificus címet) Imre kapott a családból először, kincstartóvá történő kinevezésével. Ha tehát az itt felbukkanó magnificus Emericust vele azonosítjuk, akkor kincstartóként kell vele számolnunk már április 29-én. *Kubinyi*, Bárók 150., 207. p. *Uő.*: Mátyás király 17–18. p.

76 *Reiszig*, A Kanizsaiak 28. p. 1458 novemberében kapitányként bukkan fel Zala, Vas, Sopron és Veszprém megyékre kiterjedő hatáskörrel, viszont e cím nem szerepel az 1459. február 10-i oklevélben. Uo. *Kaprinai*, Hungaria diplomatica 246. p.

77 Adatbázis. A Nádasdyak archivuma a Magyar Kamara levéltárának részét képezi, ld. uo.

78 A Kanizsaiak birtokait levéltárakkal, a javaikra vonatkozó iratokkal együtt Nádasdy Tamás örökölte felesége, Kanizsai Orsolya révén. *Reiszig*, A Kanizsaiak 80. p.

79 *Reiszig*, A Kanizsaiak 75–76., 77., 79. p. *Engel*: Genealógia. Bástély nem 2. tábla: Rozgonyi (Miklós ága). Oslí nem 5. tábla: Kanizsai.

80 Az első rész (2. r. – 4. r.) bejegyzései közül a legkorábbi május 3-i, a legkésőbbi május 12-i. A második rész (5. r. – 8. v.) dátumai közül a legkorábbi szintén május 3., a legkésőbbi május 9., de a 8. r. oldalon a lehúzott és itt lábjegyzetben közölt tételek között van 10-re keltezett is.

„nagyaságos úr”⁸¹ önmaga és familiája számára vásárolt mindenféle apróbb-nagyobb dolgairól összeállított kimutatás, melyben egyebek között szerepel luxusholmi, élelmiszer, lószerszám, azonkívül több kocsihoz szükséges tárgy, de hajósoknak adott összeg is, akik átvitték a Dunán a Budáról Pestre igyekvő urat május 4-én.⁸² Ez a lajstrom egy Kanizsai pénzkiadásait tartalmazhatja. Az érvek, melyek alapján hozzá kapcsolhatjuk a számadást, a következők: a forrás első részében Budától Sárvárig,⁸³ a család rezidenciájáig⁸⁴ tartó utazásra találunk adatokat (az úr maga is utazott, az indulásra a fővárosból május 10-én került sor); megtalálható a szövegben, még hozzá kétszer is Kanizsai János neve.⁸⁵

További érv, hogy a számadásban felbukkanó familiárisok között előfordulnak könnyen beazonosítható előkelő, illetve jómódú vagy legalábbis jobbágytartó köznemesi családok sarjai, olyan családoké, melyeknek a Kanizsaiakhoz fűződő kapcsolatát egyszerűen meg lehet magyarázni, de akad olyan familiáris, akit nemcsak rokonságán keresztül, hanem közvetlenül, személyében is tudunk hozzájuk kötni. A regisztrumban szerepel egy Sitkei és egy Rumi, utóbbi apród.⁸⁶ A Sitkei és a Rumi családok birtokainak legnagyobb része Vasban és Zalában feküdt, két olyan megyében, ahol a Kanizsaiak nagybirtokosok voltak.⁸⁷ Ekkori tekintélyüket mutatja, hogy alispánok kerültek ki közülük 1437 és 1526 között, mégpedig mindkét megyében: a Rumiakból Zalában és Vasban egy-egy — mindkettő várnagyi tisztséget is betöltött megyéjében —, a Sitkeiek közül az előbbiben egy és legalább kettő az utóbbiban. Sitkei Gergely egyike lett a királyi tanács köznemesi ülnökeinek mint Vas megye, pontosabban mint a budai kerület (melyhez e megye tartozott) delegáltja.⁸⁸ Lehetséges, hogy őt kell keresnünk a Sitkei név mögött. 1505-ben talán Kanizsai György vasi ispán familiárisaként alispán. Az 1510-es években, így

81 3. v. és 5. r. — A szövegben nem találjuk név előtt az *úr*, illetve az *úrnő* szót (egy kivétellel: *domino Emerico sartori*, 7. v.), így az (egyes számban) mindig a számadást készített főúrra — illetve az *úrnő* szó esetében az úr hozzátartozójára — értendő.

82 Ez utóbbit ld.: 5. r.

83 3. v. — 4. r.

84 *Kubinyi*, Nagybirtok és főúri rezidencia 218. p. A főúri rezidencia kritériumai: uo. 216–220. p.

85 7. v. Az első alkalommal a neve le van húzva.

86 2. r. és 5. v.

87 Zala m. arch. és gen. adattára. *Engel*: Térkép.

88 Zala m. arch. és gen. adattára, Világi archontológia, Nemesi genealógia. Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk.: Molnár András. Zalacgerszeg, 2000. (A továbbiakban: Zala m. archontológiája.) 250. p. *Holub*, Zala megye története 467., 469. p. *Engel*: Archontológia 229., 238., 434. p. *Reiszig*, Vas vm. 24–26. p. *Kubinyi András*: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk.: H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Bp., 1984. 259., 262–263. p.

1516-ban is viselte e tisztséget, ekkor talán Kanizsai György fia, László ispán familiárisaként. Ha igaz, vele azonosíthatjuk a visegrádi várnagyot is 1525-ben. Másik Kanizsai-szolgálatban álló Sitkeiről is van tudomásunk: ugyanebből az évből arról értesülünk, hogy Sitkei Sebestyén, Kanizsai László servitora elkísérni készül urát zarándokútján Loretóba és Rómába.⁸⁹ Wathay Pállal is találkozunk a forrásban,⁹⁰ aki feltehetően rokona annak a Wathay Ferencnek, akit Kanizsai László négy váranak is élére állított, azonfelül az 1520-as években a vasi alispánságot is betöltötte s 1529-ben vagy az utána következő néhány esztendő valamelyikében halt meg. Borsod megyéből származott, de sikerült Kanizsai-familiárisként birtokokat szereznie a Nyugat-Dunántúlon — legalábbis házassága révén Vas és Sopron megyében. Utóbbinak hatalmas része volt Kanizsai-kézen. Róla szintén tudjuk, hogy csatlakozni készült ura fentebb említett zarándoklatához.⁹¹ A számadásban szintén előforduló Serédi Antal⁹² talán a Fejériben lévő Sörédet birtokló család sarja; ebben a megyében szintén terjedelmes Kanizsai-birtokokat találunk. 1523-ban ki lehet mutatni egy Serédi Antalt minden valószínűség szerint Kanizsai László familiárisaként (János ekkor már nem élt). Serédi számadásából, melyben Fertő-tavi jövedelmek felhasználásáról is értesülünk (a tó környékének s így a tónak is egy része Kanizsai-birtok), kiderül, hogy a vélhetően a testvéréhez, Drágfi Annához és annak férjéhez, Kanizsai Lászlóhoz látogatóba érkező Drágfi János számára vásárolt ételmezt például Sopronban. Megtudjuk azt is, hogy Serédi Cenken (Nagycenken) lakott, mely akkor szintén Kanizsai-kézen volt.⁹³ Az alább olvasható regisztrumban Szenterzsébetieket is találunk. Csak Zala megyéhez több ilyen nevű család köthető,⁹⁴ a számadásban Péter és Pál fordul elő. Vélhetően utóbbiban kereshetjük Kanizsai László semptei várnagyát, aki bizonyíthatóan 1519–1521-ben töltötte be ezt a tisztséget. Erről a várnagynak egy Szenterzsébeten kelt leveléből értesülünk,

---

89 *Reiszig*, Vas vm. 20., 21., 25., 26. p. Zala m. arch. és gen. adattára, Nemcsi genealógia, Sitkei cs. *Csukovits Enikő*: Középkori magyar zarándokok. Bp., 2003. (A továbbiakban: *Csukovits: Zarándokok*.) 149. p.

90 3. v.

91 *Reiszig*, Vas vm. 26. p. Wathay Ferenc énekes könyve. S. a. r., az utószót és a jegyzeteket írta Nagy Lajos. A szöveget Belia György gondozta. 2. köt. Bp., 1976. 137., 138. p. *Engel*: Térkép. *Csukovits: Zarándokok* 149. p.

92 3. v., 7. r.

93 *Engel*: Genealógia. Osli nem 5. tábla: Kanizsai. Osli nem 6. tábla: Kanizsai (folyt.). Drágfi (bélteki). *Engel*: Térkép. Az 1523. évi számadás: DL 26264 (Magyar Kamara Archivuma, Archivum familiae Nádasdy).

94 Zala m. arch. és gen. adattára. *Engel*: Térkép.

mely helységnek valószínűleg a földesura volt.⁹⁵ Ha azonosítani kívánjuk ezt a települést, talán három falu jöhet számításba, kettő Zalában, egy Somogyban. Az előbbi megye esetében a két Szentersébet birtokosa a szenterzsébeti Bors (Borsi), illetve az ugyanezzel az előnévvel illetett Terjék család (az ő helységük Kutas néven is előfordul), a Somogy megyei Szólátszenterzsébet földesurai pedig a szenterzsébeti Szólátok.⁹⁶ A számadásban feltűnő Pál s Péter talán ezen három család valamelyikének sarja lehet. A rendelkezésre álló adatok szerint három Terjék töltött be zalai alispáni funkciót 1437 és 1526 között, ugyanebből az időszakból van információnk egy Terjék várnagyságáról és az egyik Szólát somogyi alispán-ságáról is.⁹⁷ A Terjékeknek volt messze a legtöbb birtokuk, emellett viszont azért is kell elvileg a legnagyobb valószínűséggel köztük keresnünk a semptei várnagyot, mert azok Zala és Vas megyében feküdtek, mégpedig a Kanizsaiak számára indokolhatóan fontos területen, ami magyarázhatja Pál szolgálatba fogadását, míg a Szólátok falvai e főúri család birtokaitól, befolyási övezetétől némileg távol, Somogy és Baranya határvidékén voltak találhatóak. A Borsok szintén zalai földes-

- 95 DL 25627, dátuma 1521. július 7. Az érdekes forrásban a várnagy vélhetően nem először sűrgeti Kanizsait, hogy küldje el az előző s az azt megelőző évi járandóságát, amiből módja lenne felkészülni a további szolgálatra. Megtudjuk, hogy semmiféleképpen nem képes megmoccanni sem, ugyanis nincs semmi pénze, hiszen otthont is nyújt (nyilván vámagyként Semptén) urának (és — hozzátéhetjük — ura népes kíséretének), akit végül megkér, hogy vizsgálta át a számadásokat s győződjön meg arról, hogy tartozik neki. A dátumból arra következtethetünk, hogy mindez esetleg (újabb) válasz lehet Kanizsai hadba szólító levelére, az említett további szolgálat az ő bandériumában való katonáskodást jelentheti [a török akkor már Nándorfehérvár alatt volt, miközben lassan megindult a magyar mozgósítás, ld.: Magyarország történeti kronológiája. Főszerk.: Benda Kálmán. I. köt. A kezdetektől 1526-ig. Szerk.: Solymosi László. Bp., 1986. (3. kiad.) (A továbbiakban: Kronológia.) 341–342. p.]. A várnagy talán azért tért haza Szentersébetre, hogy elrendezze dolgai, mielőtt táborba száll. Ha nem vonult hadba, aligha kapott pénzt, hiszen urának anyagi erejét bandériuma kiállítására kellett fordítania. (Kanizsai csatlakozását a királyi sereghöz bizonyítják a mohácsi táborozás idején a minden valószínűség szerint az ő számára is beszerzett élelmiszerről készült, *Kubinyi András* által elemzett számadások. ld.: *uő.*: Főúri éntrend 249–250. p. A középkori anyagi kultúra 57. p.)
- 96 *Engel*: Törkép. Zala m. arch. és gen. adattára. Nemesi genealógia, Birtokok. Szentersébeti Bors János 1531-ben nem kizárólagos birtokosa az egyik Zala megyei Szentersébetnek. Ld. *uő.*, Birtokok.
- 97 Zala m. arch. és gen. adattára, Világi archontológia, Nemesi genealógia. Zala m. archontológiája 250–251. p. *Holub*, Zala megye története 469., 471., 475. p. *Engel*: Archontológia. 239., 337. p. [A mű digitális kiadásában (in: Arcanum DVD könyvtár IV., i. m.) szenterzsébeti Terjék Istvánra vonatkozóan téves adat szerepel, valójában kapuvári várnagy volt, mint ahogy a nyomtatott változatban az utóbbi helyen olvasható.] *Csánki*, Történelmi földrajz. II. köt. 698. p. *Borsa Iván*: Somogy középkori alispánjai. A Mohács előtti megyei archontológia ügye. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 13. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1982. 13. p.

urak, az, hogy közülük Kanizsai-familiáris kerül ki, megokolható beazonosítható birtokuk földrajzi helyzetével.⁹⁸

Azért van szükség az érvek felsorolására, mert nemcsak a Kanizsaiak, hanem elvileg más főurak is szóba jöhetnek, akiktől szintén található számadás a Nádasdy-levéltár középkori anyagában az 1510-es, 1520-as évekből.⁹⁹ Ebben az időben csak Kanizsai László¹⁰⁰ és János¹⁰¹ volt a család nagykorú férfitagja, tehát

98 *Engel*: Térkép. Zala m. arch. és gen. adattára, Nemesi genealógia, Birtokok.

99 Így Percényi Imre nádor [*Nógrády Árpád*: A paraszti napszámber vásárlóértéke a középkor végi Magyarországon. In: Szabó István emlékkönyv. Kovács Ágnes közreműködésével szerk.: Rácz István. Debrecen, 1998. 105. p. (téves levéltári jelzet található itt: DL 25193 helyett 26193 kelle-ne, mely utóbbira történik is hivatkozás a 109. oldalon), 107., 110. p.; ld. még: Adatbázis], a Bátoriak (a Batori István nádor részére vásárolt dolgokról készült számadás 1526-ból: DL 26351; ld. még: Adatbázis) és a Szapolyaiak is (*Nógrády*: i. m. 109. p.; ld. még: Adatbázis). Ami a Bátoriakat illeti, szintén kötődtek Zala megyéhez ekkoriban: nagybirtokosok voltak ők is itt, viselték egy időben a megye ispáni tisztét is. Rumi Osvátot Batori-familiárisként lehet kimu-tatni 1515-ben. *Engel*: Térkép. Zala m. arch. és gen. adattára, Világi archontológia, Nemesi ge-nealógia. Zala m. archontológiája 246. p. *Holub*, Zala megye története 474. és 476. p. A Szapolyaiak nagybirtokosok voltak többek között Veszprém és Győr megyében is, Sitkei Gotthárd pápai várnagyként őket szolgálta, e tisztségére adat 1514-ből: *Horváth Richárd*: Várak és politika a középkori Veszprém megyében. Debrecen, 2002. PhD-értekezés kézirat a Debre-ceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának Kézírtárában, 108. p.

100 Mátyás király fentebb emlegetett azonos nevű erdélyi vajdája és lovászmestere testvérének, Miklósnak az unokája. Születését legkorábbra 1496-ra tehetjük. Vas megyei ispánására 1513-ból, 1516-ból, 1517-ből, 1519-ből, 1520–1522-ből és 1524-ből vannak adatok, felsőlendvai Szécsi Tamással együtt töltötte be ezt a posztot (legalábbis egy ideig biztosan). 1515-ben királyi kamarás. Politikai pályája csúcspontját az jelentette, hogy az 1521. november 19-re összehívott országgyűlésen a rendek őt is országos kincstartóvá választották, így a köz-ponti adószedés egyik irányítója lett az 1522. évre (a rendi kincstartók — mellette Werbőczy Ist-ván, Ráskai Gáspár és Essegvári Ferenc — valószínűleg az 1523. április 24-re összehívott diétán tették le megbízatásukat). Az 1525. évi hatvani országgyűlés királyi kincstartóvá választotta, II. Lajos azonban mást nevezett ki helyette e méltóságra. Ez év szeptember 21-i oklevél szerint ek-kor már nem élt. *Engel*: Genealógia. Osló nem 6. tábla: Kanizsai (folyt.). *Reiszig*, A Kanizsaiak 79–80. p. Adat Vas megyei ispánására 1516-ból: DF 233265, és: *Fögel József*: II. Lajos udvar-tartása 1516–1526. Bp., 1917. (A továbbiakban: *Fögel*, II. Lajos.) 34. p., adat ugyanarra 1521-ből: DL 25627, 1522-ből: *Kubinyi*, Főúri érend 249. p. *Szabó Dezső*: Küzdelmeink a nemzeti királyságért. Bp., 1917. 124–125. p. *György Bónis*: Ständisches Finanzwesen in Ungarn im frühen 16. Jahrhundert. In: *Nouvelles études historiques*. Réd.: D. Csatári, L. Katus, Mme Á. Rozsnyói. Vol. Ier Bp., 1965. 95–100. p.

101 A fentebb emlegetett Kanizsai Lászlónak, Mátyás erdélyi vajdájának és lovászmesterének a fia. Az első adat róla 1468-ból maradt fenn. Az 1498. évi 22. tc. felsorolja a bandériumtartásra kötelezett bárók között. Valószínűleg 1504–1505-re dátumozható forrás szerint jajcai bán és Sopron megye ispánja. Ez utóbbi méltóságot viseli 1507-ben is. Jajcai bánágát még egy kútfő

ez a forrás egyikük pénzkiadásait tartalmazhatja, nagy valószínűséggel Lászlóét, mivel Kanizsai János neve szerepel a szövegben: a kocsisa (esetleg a hajósa), illetve talán az ő szakácsa tűnik fel május 9-én,¹⁰² amiből arra következtethetünk — amennyiben valóban Lászlóhoz köthető a forrás —, hogy ő, János is Budán volt ekkoriban. Lászlóról kimutatható, hogy ezekben a napokban a fővárosban tartózkodott, hiszen május 8-án itt adott ki oklevelet.¹⁰³ Minden bizonnyal részt vettek az április 24-re összehívott (de vélhetően néhány nappal később kezdődő), Budán és a Rákos-mezőn tartott országgyűlésen, mely május derekán ért véget.¹⁰⁴

A forrásban szintén név nélkül előforduló „kegyelmes (*gratiosa*)” vagy „nemzetes (*generosa*) asszony” — mindkét címzés lehetséges — ekkoriban nem tartózkodik Budán, amit onnan tudunk, hogy útiköltséggel ellátva Rumi apród megy a fővárosból hozzá.¹⁰⁵ A „nagyságos úr” közvetlen, nagyon közeli rokona, hozzátartozója ő,¹⁰⁶ de olyan személy, akit a számadás készítője (mintegy) úrnőjének tekintett, ebből következően azokat a Kanizsai lányokat, akik ekkor férjnél voltak —

igazolja, amelyet vagy szintén 1504–1505-re keltezhetünk, vagy az 1509–1510–1511-es évkre. Megjegyzendő, hogy ausztriai alattvaló is lett, császári főkapitányságot is kapott. 1522. január 29. előtt halt meg. *Reiszig*, A Kanizsaiak 74–75. p. *Engel*: Genealógia. Oslai nem 5. tábla: Kanizsai. *Csukovits*: Zarándokok 155–156. p. *Kubinyi András*: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. (A magyar igazságszolgáltatás nehézségei a középkor végén.) In: Századok 135. (2001) 324. p.

102 7. v.

103 DF 233265. Téves dátumnapot találunk itt: Adatbázis.

104 *Szabó Dezső*: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Bp., 1909. 6. p. Kronológia 338. p.

105 2. r. A *generosa* (*nemzetes*) jelzőt általánosan alkalmazták főrangú, de gyakran előkelő köznemesi hölgyek esetében is. *Kubinyi András*: Egy késő középkori főrangú hölgy végrendelkezésének tanulságai. In: Történelmi Szemle 39. (1997) 403. p. Gúti Ország Mihály nádor leánya, Zsófia mint *generosa domina*: ld. uo. és 401. p. Perényi Imre nádor özvegyét a *nemzetesség* (*generositas*) címmel illetik: *Fógel*, II. Lajos 109. p. A *gratiosus* (*gratiosa*) — *kegyelmes* — jelzőnek és felsőfokú alakjának nem volt rangjelölő szerepe [*Tringli István*: Nagyságosok és vitézlők. Címzések és megszólítások a kései középkorban. In: História 20. (1998) 7. sz. (A továbbiakban: *Tringli*, Nagyságosok és vitézlők.) 30. p.], amit mutat, hogy használták főurak, az uralkodó, de főpapok s a pápa esetében is. (Ld.: *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit Antonius Fekete Nagy*. Ediderunt Victor Kenéz et Ladislaus Solymosi atque in volumen redegit Geisa Érszegi. Bp., 1979. 84. p. 39. sz., 142. p. 104. sz., 328. p. 235. sz., 329. p. 236. sz., 351. p. 251. sz., 424. p. 316. sz., 506. és 508. p. 385. sz.) Frangepán Beatrix, Corvin János özvegye mint *domina gratiosa*: Gyula város oklevéltára (1313–1800). Szerk.: Veress Endre. Bp., 1938. 45. p. 69. sz. Beatrix királyné mint *domina gratiosissima*: *Carolus Wagner*: Petri de Warda (!) ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum archiepiscopi epistolae. Posonium & Cassovia, 1776. 47. p. XIX. sz., 50. p. XXI. sz.

Kanizsai László nagynénjei ők, legalábbis róluk van tudomásunk —, ki kell zárunk a szóba jöhető köréből: Katalint, Szentgyörgyi Ferenc hitvesét — akiről 1510. (gyermekükről 1509.¹⁰⁷) évi forrás szól — és Dorottyát, Perényi Imre nádor házastársát — ő biztosan élt a közölt forrás keletkezésének idején, ellentétben leánytestvérével. Ha Kanizsai László számadásaival van dolgunk, akkor nem lehetetlen, hogy feleségére kell gondolnunk, hiszen nem kizárt, hogy Drágfi Anna már 1516-ban hitvese volt, mivel 1518 márciusában legidősebb gyermeküket, Farkast említi kútfő velük együtt. Amennyiben mégsem voltak ekkor házások, akkor igen nagy valószínűséggel Rozgonyi Klára, László özvegy édesanyja a keresett személy, akiről tudjuk, hogy élt 1516-ban. Esetleg gyanakodhatunk László valószínű nagyanyjára, nagyapjára, Miklósnak nála jóval fiatalabb második feleségére, Krisztinára, aki 1513-ban még életben volt. Ha mégis Kanizsai Jánoshoz köthető a számadás — aminek kicsi a valószínűsége —, akkor a rendelkezésre álló adatokból azt állapíthatjuk meg, hogy szóba jöhető nő családtagjai közül egyikről sem lehet biztosan tudni, élt-e a forrás keletkezésekor. Hitveséről, gúti Ország Katalinról 1510-ből maradt fenn az utolsó adat, testvéréről, Kanizsai Dorottyáról és Katalinról, apjuk második feleségéről (aki lehetséges, hogy egyiküknek vagy mindkettejüknek anyja) 1489-ben szól kútfő. Év nélküli, de kimutathatóan leghamarabb 1501-ben keletkezett oklevél említi Erzsébetet, László nevű fivérük feleségét, mégpedig özvegyként, talán annak a legkisebb a valószínűsége, hogy rá kell itt gondolnunk.¹⁰⁸

A harmadik lajstrom minden bizonnyal budai kereskedő kimutatása az általa Kanizsai László számára 1524. március 20. és vélhetően április 1. (esetleg március 28.) között szállított árukról. Arra, hogy a számadás készítője nem Kanizsai familiárisa volt, abból következtethetünk, hogy igen sokszor fordul elő a főúr teljes neve a szövegben, továbbá abból is, hogy Kanizsai írnoka nem a „mi urunk”, hanem az „ő ura” számára vett (*a me emit domino suo*) egy ízben cukrot.¹⁰⁹ Ezen tétel alapján gondolhatunk arra, hogy kereskedőtől származik a forrás,¹¹⁰ így tudunk arra követ-

106 A túlságosan távoli rokonság okán kell kizárunk a lehetséges személyek közül a Kanizsaiak másik ágához tartozó családtag ekkor talán életben levő feleségét, az 1459. évi csemények tárgyalásakor említett Kanizsai Imre fiának, Miklósnak a hitvesét, Katalint (róla 1493-ból maradt fenn adat). *Engel: Genealógia. Osli nem 5. tábla: Kanizsai.*

107 E zárójelcs adat: *Engel: Genealógia. Hontpázmány nem 9., Szentgyörgyi-ág 3. tábla: Szentgyörgyi és Bazini (folyt.).*

108 *Engel: Genealógia. Osli nem 5. tábla: Kanizsai. Osli nem 6. tábla: Kanizsai (folyt.). Reiszig, A Kanizsaiak 31., 73–74., 80. p. és passim.*

109 2. r.

110 Magyar szavaiból kétségtelen lejegyzőjének nemzetisége, persze nem biztos, hogy maga a kereskedő vetette papírra, hanem lehetséges, hogy íródcákja, gazdája nevében.

keztetni, hogy a számadás legutolsó tételében szereplő húsz forint, amihez nincs odairva, hogy mit vásárolt Kanizsai belőle, nem más, mint kölcsön. Ez a legnagyobb összeg a listán. Ezenkívül főleg fűszer, szövet eladásáról értesülünk, de található a lajstromban más mellett narancs és cukor is. Arra, hogy fővárosi kalmár számlájával van dolgunk, abból következtethetünk, hogy Kanizsai az említett időben nagy valószínűséggel Budán tartózkodott, hiszen néhány nappal előbb, március 11-én kötött ott sógorával, bélteki Drágfi János temesi ispánnal és az Alsó Részek főkapitányával szerződést a király előtt, melyben egymást kölcsönösen örökösül és osztályos testvérekké fogadták. Az erről készült okmányt II. Lajos megerősítésképpen privilégiális formában március 16-án írta át.¹¹¹ Az urak más miatt is időztek ezekben a napokban a fővárosban: máciusban a teljes királyi tanács ülésére került sor (vagy legalábbis ebben a hónapban kezdődött az eszmecsere), témaja a török veszély, az ellene való védekezés volt.¹¹²

Függelék¹¹³

-
- 111 Károlyi-oklevéltár 150., 152. p. *Nagy Imre*: Sopron vármegye története. Oklevéltár. 2. köt. Sopron, 1891. 622. p. Uo. 620. p.: az oklevél magyar bevezetőjében téves dátum szerepel.
- 112 *Kubinyi András*: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk.: Rúzsás Lajos és Szakály Ferenc. Bp., 1986. 64., 69. p.
- 113 Az itt közzétett források egyes szavaihoz, kifejezéseihez lábjegyzetben csatolt olvasási változatok mind jó és elfogadható variációk, mindegyikük esetében megadtam, hogy ugyanakkora vagy kisebb valószínűséggel állhat-e a főszövegben szereplő változat helyett. A számadásokban, ahol a szavak sajátos írásmódja értelemzavaróan eltér a mai szokásos, szótári formától, ott ez utóbbi áll, az eredetiben szereplő szóváltozat lábjegyzetben olvasható. A mai helyesírás által igényelt központosítást alkalmaztam, adott esetben az itt előfordulótól eltérő központosítás is elképzelhető. Ami a kis- és nagybetűket illeti, a modern helyesírást követtem, általában nem igazodtam az eredetihez. Ahol a szóvégi *y* két *i* helyett áll az eredetiben, ott két *i*-t írtam. Ahol a *w* betű *v* és *u* helyett áll az eredetiben, ott *vu*-t írtam. Az *y*-ok feletti pontok, amennyiben előfordulnak, nincsenek jelölve. Az eredeti szövegekben szinte kizárólag csak római számok találhatóak, ezeket a könnyebbéség kedvéért — egy kivétellel az 1524. évi forrásban (2. r., utolsó tétel) — arab számmal helyettesítettem. Az eredeti szövegekben az évszámok és rajtuk kívül az 1516. évi lajstromban néhány szám (főleg napjelölő sorszámnev) van arab számmal írva, ez utóbbiakat külön jeleztem. A lehúzott betűket, önmagukban álló, értelmetlen szótagokat, betűkapcsolatokat legtöbbször nem közöltem.

1.

1459.

Számadás minden valószínűség szerint Rozgonyi Sebestyén pénzkiadásairól

Jelzete: DL 26363.¹¹⁴ A regisztrumot ma is összefűzött papírlapokra írták. A füzet mérete csukott állapotban: hosszúsága körülbelül 30 cm, legnagyobb szélessége mintegy 12,7 cm. Hosszabbik oldalán (nagyjából) megfelelően összehajtható. Terjedelme fol. 1. r.–12. v., nincs mindegyik oldalon középkori írás. A fol. 11. r. fényképén látszólag ezen oldal alsó részén olvasható írás valójában nem itt, hanem a fol. 12. rectón található, mivel a fol. 11. alsó része hiányzik.

[Fol. 1. v.] *Anno Domini 1459, feria tertia* Strigoni ad Ladislaum Canizay oramus¹¹⁵ recedendo.¹¹⁶

Item 50 d hospiti dedi.

Item 15 d pro vitro dedi.

Feria tertia Bude ad prandium sequitur:

Item 40 d carnes comparavi.

Item 9 d ova comparavi.

Item 13 d casium comparavi.

Item 8 d butirum comparavi.

Item 1 d petrozelinum comparavi.

Item 8 d acetum comparavi.

Item 40 d panes.

Item 32 d pisces.

Item vinum ad prandium:

Item 16 d unam pintam vini domino.

Item 16 d unam pintam vini communitati ad mensam.

Item 16¹¹⁷ d ad mensam unam pintam vini.

---

114 Téves évszámot találunk itt: Adatbázis.

115 Esetleg: *ovamus*, bár ez kevésbé valószínű. Utána egy függőleges, felül kissé jobbra dülő vonal található (olyan, mint egy / vonal), mely elválasztja e szót a következőtől.

116 Esetleg, kisebb valószínűséggel: *secedendo* vagy *decedendo*.

117 A szám mellett (talán lezárás credményeként) folt van, ami eltakarhat egy egyes számjegyet (ha ezt az egyest hozzáadjuk a végösszeghez, meglesz a számadó által kiszámított 252 dénár), de az is lehetséges, hogy kettes, esetleg ötös számjegy állt ott (persze nem biztos, hogy számjegyet takar a folt).

- Item 12 d unam pintam vini ministratoribus ad mensam.
 Item 24 d tres medias vini agazonibus.
 Item 16 d mihi et coco lamossa¹¹⁸ unam pintam vini.
 Ad prandium summullam pecuniarum 200 et quinquaginta 2 d faciunt.¹¹⁹
 Item *feria tertia* ad cenam Bude:
 Item 40 d carnes comparavi.
 Item 10 d casium comparavi.
 Item 6 d butirum ad perfusionem.
 Item 40 d panes.
 Item vinum ad cenam:
 Item 12 d unam pintam vini.
 Item 18 d tres medias vini vectori et agazonibus.
 Item 24 d domino vinum aportavi tunc, quum egregius Ladislaus Paxy ad dominum¹²⁰ advenerat.
 Item 8 d ad bonam noctem unam mediam vini domino.
 Ad cenam summam pecuniarum faciunt 100 et 58 d.¹²¹
 Item *feria quarta* Bude ad prandium:¹²²
 Item 40 d ligna comparavi cum uno plaustro.
 Item 40 d carnes ad prandium.
 Item 24 d panes.
 Item 12 d casium ad perfusionem.
 Item 6 butirum.
 [Fol. 2. r.] Item 12 d unam pintam vini ad prandium.
 Item 6 d coco, videlicet lamwssa, unam mediam vini.
 Item 6 d iteratam ante prandium unam mediam vini.
 Item 4 d ova comparavi.
 Item 24 d vectori et agazonibus vinum dedi.
 Item 6 d unam pintam vini coco et mihi soli.
 Summam pecuniarum 100 et octoaginta¹²³ d faciunt.
 Item *feria quarta* ad cenam Bude:
 Item 18 d carnes comparavi.

118 Esetleg, kisebb valószínűséggel: *lamassa* vagy *lamwssa*.

119 A helyes végeredmény (a végösszeg fölötti tizennégy tétel összege) 251 dénár.

120 Esetleg, kisebb valószínűséggel: *domum*.

121 A végeredmény (a fölötte levő nyolc tétel összege) helyes.

122 *Ad prandium*: bekeretezve.

123 A végeredmény (a fölötte levő tizenegy tétel összege) helyes.

- Item 8 d casium.
Item 4 d butirum.
Item 32 d panes.
Item 36 d vinum ad cenam tote communitati, tam vectori, quam agazonibus.
Item 12 d mihi et coco vinum ad cenam.
Item 6 d facta cena domino vinum.
Summa 100 et 16 d¹²⁴ perveni.¹²⁵
Ad prandium *feria quinta* Bude:
Item 36 d vinum de Pesth aportavi.
Item 18 d panes.
Item 8 d casium comparavi.
Tunc, quum egregius Johannes Labathlani cum domino pranssus fuerat et quum ad Strigonium intendebant.
Item 6 d butirum.
Item 20 d carnes agnelli.
Item 8 d ova¹²⁶ ad preparandum ferculum.
Item 1 d ova domino ante prandium ad prelibacionem.
Item 4 d salatam.
Item 4 d oleum ad hec.
Item 32 d duas pintas vini.
Item 16 d panes.
Item 5 d semellas.
Summullam pecuniarum 150 et 8 d¹²⁷ faciunt.
Item *feria sexta* Bude, dum de Strigonyo cum domino Ladislao Canizay advenistis.
Item¹²⁸ 12 d vinum aportavi dominis.
Item *sabbato* Bude.
Item 12 d capellano pro comestione et potu dedi.
Item 12 d vinum coco Ianwsa¹²⁹ et mihi.
Item 24¹³⁰ d vinum agazonibus.

---

124 A végeredmény (a fölötte levő hét tétel összege) helyes.

125 Ugyanolyan valószínűséggel *pervenit* is olvasható itt.

126 Ugyanolyan valószínűséggel *ovo* is olvasható itt.

127 A végeredmény (a fölötte levő tizenkét tétel összege) helyes.

128 Utána hármas szám le húzva.

129 Ugyanolyan valószínűséggel *Ianwsa* is olvasható itt.

130 A 4-es szám egy le húzott hatos fölé van írva.

Item 8 d unam mediam vini mihi soly pro dispensando.¹³¹

Item 12 d eisdem agazonibus panes comparavi.

[Fol. 2. v.] Item 20 d tam ad prandium, quam ad cenam eisdem agazonibus dedi et vectori.

Item quum cum domino Ladislao in hospicium descendistis, tunc 16 d unam pintam vini aportavi.

Summullam expensarum 100 et 16¹³² d faciunt.

Item dum et quum vel ante¹³³ [vel]¹³⁴ post cum aliis duobus egregiis, videlicet Johanne Labathlany et Ladislao Paxy, ascenderatis in Strigonium pro magnifico Ladislao Caniza, tunc *feria quinta* et¹³⁵ ad cenam et *sexta* ad prandium cum 2 fl perveni.

Item ibidem, videlicet Strigonii, papulum equis, 3° quartalia,¹³⁶ faciunt centum et 12 d, comparavi.

Item *sabbato* cum domino Ladislao Caniza descendistis in hospicium de sero, tunc 16 d unam pintam vini item.

Item post recessum ipsius domini Ladislai 12 d vinum domino aportavi.

Item¹³⁷ 4 d domino ad bonam noctem unum¹³⁸ quartale.

Item 4 d post cenam mihi soli, dispensatori vinum.

Faciunt¹³⁹ 48¹⁴⁰ d.¹⁴¹

Item *die dominico ante festum beati Georgii martyris*.¹⁴²

Ad capellam ipsius¹⁴³ domini 4 d elemosinam dedi.

Item ad prandium *eodem die dominico*:

Item 50 d carnes emi.

Item 6 d casium.¹⁴⁴

131 Ugyanolyan valószínűséggel *dispensacione* is olvasható itt.

132 A végeredmény (a fölötté levő nyolc tétel összege) helyes.

133 Ugyanolyan valószínűséggel *antea* is olvasható itt.

134 Általam beszűrt értelmi kiegészítés a *vel*.

135 Utána leközvetve: *sexta*.

136 Az eredetiben *quartale* található.

137 Utána leközvetve ötös szám.

138 Az eredetiben *unam* található, utána leközvetve: *mediam, mediam* fölé írva: *quartale* (az *unam*-ot viszont nem javította át *unum*-ra).

139 Utána egy másik számra vagy betűre vastag vonallal ráírt tízes számjegy leközvetve.

140 A végeredmény (a felette levő öt tétel összege) helyes.

141 Ez a sor be van keretezve.

142 Április 22.

143 Esetleg: *superius*, bár ez kevésbé valószínű.

144 Utána szóköznél nagyobb távolságra leközvetve: *Item*.

Item 4 d butirum.

Item 28 d panes.

Item 16 d agazonibus unam pintam vini dedi.

Item 16 d parvulis ad mensam unam pintam vini.

Item 3 d Nicolao et Stephano Parvo ad prandium tarde super ovo eis dedi.

Item 8 d eisdem ad vinum.

Item quatuor personis, videlicet Petro provisor¹⁴⁵ curie de Senthavia¹⁴⁶ et castellano 20 d vinum ad prandium eis dedi.

Item 8 d vinum coco.

Item 8 d mihi et sartori.

Item 4 d Ianusa ab ante¹⁴⁷ prandium.

Summam 100 et 75 d¹⁴⁸ faciunt.

In anno Domini 1459, ante festum Georgii martyris in die dominico¹⁴⁹ 60 d babata equis perveniunt.¹⁵⁰

[Fol. 3. r.] Item Bude *feria tertia*. Item *feria tertia* de¹⁵¹ sero 1 fl.

Item 1 fl pabulum comparavi, pabulum equis comparavi.

Item *feria quinta* 1 fl pabulum comparavi equis.

Item *sabbato* Bude 1 fl pabulum comparavi.

Item *feria secunda beati Adalberti¹⁵²* 1 fl avenam sew pabulum.

Item *feria tertia* Bude fenum equis:

Item 10 d fenum.

Item 8 d sectum fenum equis, qui currum ducunt.

Item 3 d fenum Stephano Parvo et mihi.

Item 8 d fenum ad noctem.

Item 12 d, dum¹⁵³ fenum ad noctem.

Item 3 d Stephano et mihi fenum equis ad noctem.

Item *feria quarta* Bude super fenum:

---

145 Az utána levő sorban lehúzva: *Summam 100 et 35 d faciunt.* (ez az eredmény – a fölötte levő kilenc tétel összege – helyes).

146 Azaz Scmpte.

147 Az eredetiben *ad ante* áll.

148 A végeredmény (a felette levő tizenhárom tétel összege) helyes.

149 Április 22.

150 Lap alján, fejfelé lefelé fordítva, két sorba írva ez az egy tétel.

151 A *de* alá be van írva: *ad*; mindkettő (*de* és *ad*) annyira apró betűvel van írva, hogy kis híján el-férnek egy sorban a *sero* mellett.

152 Április 23.

153 Ugyanolyan valószínűséggel *domini* is olvasható itt.

Item 64 d fenum equis comparavi cum una nave.

Item *feria sexta*, dum de Strigonio cum domino Ladislao Budam pervenimus, centum et quinquaginta d fenum equis comparavi.¹⁵⁴

Item *feria tertia, in festo beati Georgii*¹⁵⁵ fenum equis 28 d comparavi, item *eodem die* stramina 10 d comparavi.

Item 20 d pro duobus pro babatis solvi.

Item 4 d pro clavulis ad emendanda babata.

Item 20 d super galeam.

Item 28 d Nicolao ad calceos dedi.

Item 60 d super babata dedi.

Item 32 d mihi soli calceos comparavi.

100 et 44¹⁵⁶ d faciunt super babata et calceos.

Item *feria tertia, in festo beati Georgii martyris*¹⁵⁷ 40 d ad noctem fenum equis comparavi.

Item quod Budam intramus, fenum equis, 1 fl unus fl 30 septem d summam faciunt.

[Fol. 3. v.] Item *eodem die dominico* ad cenam:

Item 50 d carnes comparavi.

Item 32 d panes.

Item vinum ad cenam, 28¹⁵⁸ d pervenit.¹⁵⁹

Item 16 d unam pintam vini agazonibus ad cenam dedi.

Item 8 d coco unam mediam vini dedi.

Item 4 d vinum mihi soli ad cenam.

Item Mathias castellanus et Petrus iudex de Genges et Petrus provisor curie de Sente¹⁶⁰ in hospicium vel ante¹⁶¹ advenerunt, ipsi 16 d unam pintam vini dedi.

154 Utána kilenc, a számadásból kiiktatott sor, az itt aláhúzottak az eredetiben le vannak húzva:
Item quatuor personis, videlicet capellanis et Ladislao dedi et Petro provisorii curie et aliis iobagionibus 20 (csetleg, kisebb valószínűséggel: 21) d vinum ad prandium eisdem dedi.
Item 8 d Ianussa unam mediam vini dedi.
Item 7 (csetleg, kisebb valószínűséggel: 8) d dispensatori et sartori unam mediam vini.
Item 3 d ante prandium unum quartale vini dedi coco dedi.
Summam pecuniarum superius (?) faciunt (?) d faciunt.

155 Április 24.

156 Elírás: ha a fölötté levő öt kiadási tételt összeadjuk, 164-et kapunk: az ötvenes számjegy elé van írva a tízes, nem utána.

157 Április 24.

158 Három tízes számjegyből az utolsó le húzva, fölé írva a nyolcas.

159 Ugyanolyan valószínűséggel *perveniant* is olvasható itt.

160 *Genges*: Gyöngyös; *Sente*: Sempte.

161 Ugyanolyan valószínűséggel *antea* is olvasható itt.

Item parvuli duo, videlicet Ianko Lypptay et alius ad cenam non pervenerunt, ipsis vinum 4 d dedi.

Item 16 d *die dominico* domino ad bonam noctem unam pintam dedi vini.

Item *die dominico* de sero, quum dominus Ladislaus advenit, 24 d vini aportavi.

Item cum tempore non pervenit, 15¹⁶² d unam pintam vini aportavi.¹⁶³

Item.

Summullam expensarum 200 et decem¹⁶⁴ d faciunt, tantum ad cenam pervenit.¹⁶⁵

Item *feria secunda, festum beati Adalberti martyris*¹⁶⁶ Bude.

Item 50 d carnes.

Item 54 d panes.

Item 24 d vinum ad mensam.

Item 16 d vinum agazonibus ad prandium.

Item 12 d mihi et coco vinum ad prandium.

Item¹⁶⁷ 6 d Nicolao aprodioni,¹⁶⁸ cum vel ante in castro remanserat.

Item 12 d vinum Michaeli¹⁶⁹ et Petro provisori curie et Benedicto et alii Petro et ad prandium eis dedi.

Summam expensarum ad prandium *dominico*¹⁷⁰ 174¹⁷¹ d faciunt.

---

162 Az első, tízes számjegy után (esetleg leközás eredményeként) folt, az ötös (?) után egy vékony vonallal áthúzott egyes; nem biztos, hogy 15-öst kell itt olvasni. (Esetleg, kisebb valószínűséggel 16-ost vagy 12-est.)

163 Utána két leközött sor: *Summam expensarum die dominico ad cenam 100 et 79 d faciunt*. Ez a végeredmény (a fölötté levő tizenegy tétel összege) nem helyes.

164 Ha az utolsó tételben 15-tel számolunk, a végeredmény (a fölötté levő tizenegy kiadási tétel összege) nem 210, hanem 213. Lehetséges, hogy nem 15-tel, hanem 12-vel kell számolni, ebben az esetben a végeredmény 210 lenne.

165 Ugyanolyan valószínűséggel *perveniant* is olvasható itt.

166 Április 23.

167 Utána egy tízes számjegy leközva.

168 Ugyanolyan valószínűséggel itt *aprodiano* is olvasható, rövidített szó ez, csakúgy, mint a Miklós név. Esetleg, kisebb valószínűséggel így is lehet olvasni ezt a sort: *Item 6 d Nicolaus optabat...*

169 Itt ezt a nevet rövidítésből oldottam fel, ezért van más előfordulásaitól eltérően latinosan írva: ugyanis még kétszer felbukkan magyaros formában, de latin raggal (*Michali*: 8., 10. p.), továbbá egyszer rövidítve, mely alakot szintén latinosan (*Michaeli*: 16. p.) oldottam fel.

170 Minden valószínűség szerint téves napjelölés, hiszen a kiadási tételek fölötti dátum április 23., hétfő, s az április 22-én, vasárnap a prandiumra fordított összegekről fentebb (2. v.) már olvasható kimutatás.

171 Előtte egy százás számjegy leközva. Ez a végeredmény (a fölötté levő hét tétel összege) helyes.

[Fol. 4. r.] Item quod Budam intramus, 12 d candellas comparavi.

Die dominico, in festo¹⁷² **beati Adalberti martyris**¹⁷³ ad cenam Bude:

Item 50 d carnes comparavi.

Item 16 d caules.

Item 16 d lardones ad hec.

Item 16 d panes comparavi.

Item 40 d vinum ad cenam pervenit.

Item 18 d vinum agazonibus dedi ad cenam.

Item 8 d unam mediam vini Petro provisorii curie et iudici de Genges et alteri iudici de curia tempore medio,¹⁷⁴ videlicet inter prandium et cenam, eis dedi.

Item 16 d unam pintam vini domino, dum de castro descendit de sero.

Item 8 d vini de sero domino unam mediam aportavi.

Item 8 d ad bonam noctem unam mediam vini aportavi.

Summam expensarum 100 et 58¹⁷⁵ d faciunt.

Item feria tertia, in festo beati Georgii martyris¹⁷⁶ in Buda ad prandium:

Item 32 d vivos pisces, vulgariter menchal.

Item 18 d alios pisces, vulgariter caras, istos ad castrum deportavi domino meo.

Item 50 d carnes comparavi ad prandium.

Item 18 d panes.

Item 16 d agazonibus, vectory.

Item 40.¹⁷⁷

Item 30 d vinum ad mensam communitati.

Item coco et mihi 12 d vinum dedi.

Item 6 d unum quartale vini, quia tardaverat prandium propter somniculum domini.

Summam expensarum 182¹⁷⁸ d faciunt.

[Fol. 4. v.] Item **feria tertia** ad cenam,¹⁷⁹ **in festo beati Georgii**:¹⁸⁰

Item 20 d carnes bovinas comparavi.

172 A *festum* szóból az *-um* — alig észrevetődően — le van húzva, a végződés fölé van írva az *o* betű, így lehet itt *festó*-t olvasni.

173 Hibás keltezés. Szent Adalbert ünnepe (április 23.) nem vasárnapra, hanem hétfőre esett.

174 Ugyanolyan valószínűséggel *medii* is olvasható itt.

175 A helyes végeredmény (a felette levő tíz tétel összege): 196 d.

176 Április 24.

177 A négy tízesből a harmadik le van húzva, fölé van írva egy másik tízes.

178 A végeredmény (a fölette levő nyolc tétel összege) helyes, a kiadások összesítésénél nem kell figyelembe venni a 40 dénáros tételt, ami mellett nem szerepel, mire költötték.

179 *Ad cenam*: a sor fölé írt utólagos betoldás.

180 Április 24.

- Item 18 d caules.
 Item 32 d lardones emi.
 Item 40 d panes ad cenam.
 Item 18 d vinum ad cenam.
 Item 12 d unam pintam vini agazonibus.
 Item coco et mihi et famule¹⁸¹ e spacyo et sartory 12 d unam pintam vini.
 Item 5 d candelas¹⁸² *feria tertia beati Georgii*.¹⁸³
 Item 12 d domino de sero unam pintam vini.
 Item 6 d vinum tempore medyo,¹⁸⁴ videlicet inter prandium et cenam, coco et mihi dedi.
 Summam pecuniarum 175¹⁸⁵ d faciunt.
 Ipsa per totum sumnulla.
 Item *feria quarta* 60 d fenum equis comparavi.
 Item Bude hospiti pro lignis 40 d, ligna solvi, primum eciam 40 d ligna comparavi, per totum faciunt octoaginta d, quod Bude sumus.
 Item *feria quarta, in festo beati Marcy*¹⁸⁶ ad prandium:
 Item 50 d carnes¹⁸⁷ comparavi.
 Item 8 d casium comparavi.
 Item 7 d butirum.
 Item 40 d panes.
 Item 12 d unam pintam vini agazonibus.
 Item 24 d duas pintas communitati ad mensam.
 Item 18 d vinum Petro provisorio curie et servo, sartori, michi et coco ad prandium.
 Summam 154¹⁸⁸ d faciunt.
 [Fol. 5. r.] Item *feria tertia* parvulo, videlicet Laczkoni, 25 d super telam dedi.
 Item *feria tertia* ego solum 32 d calceos¹⁸⁹ subsoleare¹⁹⁰ misi.
 Item 5 d candelas *feria quarta* comparavi.

---

181 Az credetiben *famula* áll, alanyesetben dativus helyett.

182 A *-las* szótag a sor vonala, egy nagy folt fölé van írva.

183 Április 24.

184 Ugyanolyan valószínűséggel *medii* is olvasható itt.

185 A végeredmény (a fölötte levő tíz tétel összege) helyes.

186 Április 25.

187 Ez a szó a sor alá, pontosabban egy halvány vonallal áthúzott *panes* szó alá van írva.

188 A helyes végeredmény (a fölötte levő hét tétel összege) 159 d.

189 Az credetiben *caceos* áll.

190 Az credetiben *subsoliare* áll. Esetleg, kisebb valószínűséggel értelmezhetjük ezt a rövidített formában írt szót *subsoliacione*-nek is (*subsoleacione* helyett).

Item tam fenum, quam calceos¹⁹¹ et telam, *a feria tertia*¹⁹² 100 et 2 d exposui.

Item item *feria quarta, in festo beati Adalberti*¹⁹³ fenum Bude 92 d faciunt.¹⁹⁴

Item *feria quarta, in festo beati Adalberti*¹⁹⁵ Bude ad cenam:

Item 50 d carnes.

Item 12 d casium.

Item 7 d butirum.

Item 20 d panes.

Item 12 d unam pintam vini agazonibus.

Item 24 d duas pintas vini communitati ad mensam.

Item 12, 6¹⁹⁶ d tres medye vini mihi soli et sartori et nunccio¹⁹⁷ capitanei et provisorii curie Sentawie.¹⁹⁸

Item 28 d vinum, duas pintas vini¹⁹⁹ ad bonam noctem domino aportari feci.

Item 6 d domino Michali²⁰⁰ notario propryo unam mediam vini ad cenam.

Summam 197²⁰¹ d faciunt.

Feria quarta Bude, *beati Adalberti martyris*²⁰² unum fl et quinquaginta d, perveni et uno d.

[Fol. 5. v.] Item *feria quinta* ad prandium²⁰³ *post festum beati Alberti*.²⁰⁴

Item 50 d carnes comparavi.

Item 12 d casium.

Item 8 d butirum.

191 Az eredetiben *caceos* áll.

192 Vagy, kisebb valószínűséggel: *ante feriam terciam*.

193 Szent Adalbert püspök, vértanú ünnepe, április 23. hétfőre esett, nem szerdára. Szerda Szent Márk evangélista ünnepe, április 25. Valószínűleg a napjelölő szent neve rossz, a szerdát elfogadhatjuk, mert ez a nap következik időrend szerint.

194 Alatta: *Tria quartalia pabuli comparavi. Item tam Strigonii, quam hic 200 et 4 d.*

Az itt aláhúzott szavak az eredetiben le vannak húzva.

195 Valószínűleg április 25., a fentebb említett ok miatt.

196 Szököz nélkül van egymás mellé írva a 12-es és a 6-os szám, így: XIIVI. Valószínű, hogy a kettő összegével, 18-cal kell számolnunk.

197 Rövidített szó, esetleg, kisebb valószínűséggel így is olvashatjuk: *viccario* vagy *merccen(n)ario*.

198 Ezen tétel és az alatta levő között lehúzva ez áll: *Item 12 d.*

199 Utána lehúzva: *dedi*.

200 Magyar névalak latin raggal.

201 A helyes végeredmény (a fölülte levő kilenc tétel összege) 177 dénár, ha a lefelé haladva hetedik tételben 18-cal számolunk.

202 Valószínűleg április 25., a fentebb említett ok miatt. Az Adalbert névből az *Ad* külön van írva.

203 E szó után, annak vonalától kissé lejjebb: *r* és *b* betű, fölöttük vonás.

204 Április 26.

Item 40 d panes.

Item 6 d ova.

Item 24 d duas pintas vini communitati.

Item 16 d unam pintam vini domino ad prandium.

Item 12 d unam pintam agazonibus.

Item 18 d tres medie vini nobis, ceterum Petro provisorii curie et coco.²⁰⁵

Item 18 d tres medias vini ministratoribus ad mensam.

Item 4²⁰⁶ d sal.

Item 16 d acetum ad carnes leporinas et ad salatam.

Item²⁰⁷ 4 d salatam comparavi.

Item 4²⁰⁸ d oleum comparavi.

Item 12 d unam pintam vini ad carnes leporinas.

Summa 200 et quadraginta 2²⁰⁹ d.

Item *feria quinta post festum Alberti*²¹⁰ ad cenam:

Item 50 d carnes.

Item 8 d casium.

Item 6 d butirum.

Item 32 d panes.

Item 18 d tres medias vini ad mensam parvulis ad cenam.

[Fol. 6. r.] Item 12 d unam pintam vini capellano et sartori et Ladislao nuncio de Transsilvania, ad cenam eis dedi.

Item 18 d tres medias vini nobis, videlicet coco et Petro provisorii curie de Senthavia, ad cenam eis dedi.

Item 16 d unam pintam vini ad bonam noctem domino aportavi.

Item 8 d unam mediam vini communitati, circumstantes²¹¹ domini.

Item *feria quinta, eodem die* candelas 6 d comparavi.

Item *feria quinta, eodem festo* Michali notario 8 d ad potum dedi.

Item ego per me balneum intravi, 8 d exposui.

---

205 Az ezen tétel alatti tételt nem tekinthetjük a számadás részének:

206 Esetleg, kiscbb valószínűséggel: 3.

207 Utána lehúzva egy 2-es vagy 3-as szám, a 4-es ezen lehúzott szám fölé van írva.

208 Esetleg, kiscbb valószínűséggel: 3.

209 A tényleges végeredmény (a fölötte levő tizenöt figyelembe vehető tétel összege) 244 dénár, ha a lefelé haladva tizenegyedik és tizenegyedik (figyelembe vehető) tételben 4 dénárral számolunk.

210 Április 26.

211 Elé kell értenünk: *videlicet*.

Item *feria quinta post festum Alberti*²¹² dum dominus balneum intraverat, tunc balneatori 32 per Nicolaum²¹³ destinavi.

Item *eodem die* monachys elemosinam 9²¹⁴ d dedi.

Item *feria quinta post festum Alberti martyris*,²¹⁵ post [vel]²¹⁶ cum domino Petro provisorii curie 6 d unam mediam vini comparavi.

Item *eodem die*, quia cena tardaverat, 3²¹⁷ d unum quartale vini dedi.

Item *eodem die* unum²¹⁸ piscem, forte²¹⁹ vizat, icram²²⁰ 2 d ab ante dederam ibidem dominis.

Item *feria quinta post festum beati Alberti*²²¹ 53" d fenum equis comparavi.

Summam super cenam 191²²² d faciunt.

[Fol. 6. v.] Item *feria sexta post festum Adalberti*²²³ Bude ad prandium, dominus personaliter²²⁴ comedit:

Item 70 d pisces comparavi.

Item 28 d alios pisces comparavi.

Item 2 d porcum.

Item 4 d salatom.

Item 12 d oleum tam ad porcum, quam ad salatom.

Item 1 absincium²²⁵ vel cepe per vinum ad salatom.

Item 9 d semellas comparavi.

Item 3 d crustulas, videlicet parvas tortwlas.

212 Április 26.

213 Ugyanolyan valószínűséggel *pro Nicolao* is olvasható itt.

214 Esetleg, kisebb valószínűséggel: 8.

215 Április 26.

216 Általam értelmi kiegészítésként beszűrt szó. Esetleg, kisebb valószínűséggel, ez kimaradhat (ebben az esetben másképp kell e sort értelmezni).

217 Előtte lehúzza: *6 d*, ez utóbbi után szintén valami lehúzás.

218 Ugyanolyan valószínűséggel *uni* is olvasható itt.

219 Ugyanolyan valószínűséggel *sorte* is olvasható itt. E szó után lehúzza: *s* vagy *f*, ami után közvetlenül még valami *le* van húzva, feltételezhetően a következő szó első szótagja (a *vizat* szó csak a *z* betűtől látszik tisztán).

220 Ez a két szó: *vizat* és *icram* (az *ikra* szó latin raggal) egybe van írva.

221 Április 26.

222 Nem lehet tudni, hogyan, mely tételek összcadásával kapta ezt a végeredményt a számadás készítője. A 91-es számban az 50-es számjegy vékonyan át van húzva, lehet, hogy csak 141 áll itt, mindenesetre azt sem tudhatjuk, ehhez az eredményhez hogyan jutott.

223 Április 27.

224 Ez azt jelentheti, hogy egyedül, társaság nélkül ebédelt, lásd a kiadások összegzését.

225 Az eredetiben *absincium* található.

- Item 4 d cepas magnas.
 Item 4 d mel ad fercula.
 Item 28 d salsum piscem, videlicet carponem.
 Item 28 d intestina usonis.
 Item 12 d acetum ad fercula.
 Item 6 d unam mediam vini ad fercula.
 Item 7²²⁶ d sal.
 Item 30 d panes.
 Item 18 d [- - -]²²⁷ medias vini domino ad mensam.
 Item 12 d unam pintam vini parvulis ad mensam.
 Item 3 d unum quartale vini de servo²²⁸ vicewajde.²²⁹
 Item 12 d unam pintam coco Benedicto Horzazegy et michi soli ad mensam.
 Item 12 d agazonibus unam pintam.
 Item²³⁰ 12 d vinum facto prandyo soli domino.²³¹
 Summam pecuniarum ad prandium *sexta feria feria*, quum dominus solus decomedit, 1 fl et 22²³² d faciunt.
 Item medium fl dominus iussit dare, vinum tam homini pro eliberandis litteris et hoc *feria sexta post festum beati Adalberti*.²³³
 [Fol. 7. v.] *Anno Domini 1459*. Item registrum super pabulum *die dominico*, videlicet *ante festum beatorum apostolorum Philippy et Iacobi*.²³⁴
 Item 1 fl *feria sexta* Bude avenam equis comparavi.
 Item *feria secunda ante festum beatorum Philippi et Iacobi*²³⁵ *apostolorum*²³⁶ ad balneum domino, balneatori 100 d dedi.

---

226 Egy tízes számjegy van átírva ötössé.

227 Nem lehet megállapítani, mely szó (számnév) állhatott itt, mivel a lap kiszakadt.

228 Esetleg, kisebb valószínűséggel *deservo* is lehetne, de az alvajdák ekkoriban nem voltak Budán. Ld. a bevezetést!

229 Ugyanakkora valószínűséggel *vicewaivode* is olvasható itt.

230 Utána lehúzott betű, ami után egy tízes szám áll lehúzva.

231 Az eredetiben *dominus* található. Elvileg állhatna itt a *dominis* szó is (ez esetben a *soli* helyett *solum* kellene), de mivel az úr egyedül ebédelt (lásd a kiadások összegzését), ezt a lehetőséget el kell vetnünk.

232 A kettes számjegy tízesből lett átírva.

233 Április 27.

234 Április 29.

235 Április 30.

236 Utána egy / vonal.

[Fol. 8. r.] Item registrum: ad coquinam Bude²³⁷ *post [vel]*²³⁸ *ante festum beatorum apostolorum Philipi et Iacobi sabato*²³⁹ ad prandium:

Item 40 d pisces comparavi.

Item 16 d casium.

Item 8 d butirum.

Item 80 d panes tam ad prandium, quam ad cenam.

Item 8 d acetum ad pisces.

Item agazonibus unam pintam vini dedi, facit²⁴⁰ 12 d.

Item 24 d duas pintas vini ad mensam communitati.

Item 9 d tria²⁴¹ quartalia vini Benedicto Horsa²⁴² et coco et mihi dedi.

Item 30 d vinum, tres medias vini de pleno, dum cum magnifico Emerico in balneum descendere, *ipso videlicet dominico*, videlicet dominus Sebastianus intendebat comparata certa missa.

Summam 100 et 90 et 5 d faciunt.²⁴³

Item *sabato, eodem die* ad cenam eam:²⁴⁴

Item 18 d casetam disposui.

Item 14 d casium ipsis ad mensam comparavi.

Item 12 d unam pintam vini agazonibus.

Item 12 d unam pintam vini ad mensam communitati.

Item 6²⁴⁵ d unam mediam vini capellano et sartori.

Item 15 d vinum mihi et Petro provisorii curie ac iudici²⁴⁶ de Horszak ad cenam dedi.

Item 16 d de sero domino ad bonam noctem unam pintam aportavi.

Item candelas 5 d comparavi.

Summam 97²⁴⁷ d faciunt.

[Fol. 8. v.] Item *die dominico ante festum beatorum Petri et Pauli apostolorum*²⁴⁸ ad prandium:

237 Utána lehúzza: *in festo*.

238 Általam értelmi kiegészítésként beszúrt szó. A *post* halványan le van húzza.

239 Április 28. vagy május 5., az előbbi a valószínűbb.

240 Az eredetiben *faciunt* áll. Előtte lehúzza: *Item*.

241 Előtte lehúzza: *ter*.

242 Horsa(zegy)? (E nevet lásd fentebb, 6. v.)

243 A helyes végeredmény (a fölötté levő kilenc tétel összege) 227 dénár.

244 Esetleg, kisebb valószínűséggel: *iam*.

245 Előtte egy tízes számjegy lehúzza.

246 Az eredetiben *iudice* található.

247 A helyes végeredmény (a fölötté levő nyolc tétel összege) 98 dénár.

248 Június 24. Ez a dátum lehetséges, hogy tévesztés eredménye, lásd a bevezetőben!

Item 100 d carnes comparavi tam ad prandium, quam ad cenam.

Item 10 d casium.

Item 6 d butirum.

Item 12 d unam pintam vini parvulis ad mensam.²⁴⁹

Item 6 d capellano unam mediam vini.

Item 3 d ad²⁵⁰ vinum.

Item 12 d agazonibus unam pintam vini.

Item 12 d coco et Benedicto unam pintam.

Item 80 d panes tam ad prandium, quam ad cenam.

Item 4 d candelas.

Item 8 d super potum eis dedi, qui superius in castro cum domino fuerunt.

Summam 200 et 53²⁵¹ d faciunt.

Item *eodem die dominico* ad cenam:

Item 24 d vinum ad cenam pervenit, quia capitaneus, hospites, Benedictus, Ianussa advenerant ad cenam.

Item 12 d vinum agazonibus dedi ad cenam, tres medias vini.

Item 16 d unam pintam vini domino ad balnea.²⁵²

Item 12 d unam pintam vini, scilicet²⁵³ sero communitati.

Summam 64²⁵⁴ d faciunt.

Istis duobus diebus, videlicet sabbato, in festo et die dominico, in festo Penthecostes²⁵⁵ sew ante Ascensionem Domini²⁵⁶ 2 fl [ad]²⁵⁷ coquinam et 8²⁵⁸ d perveniunt.

[Fol. 9. r.] Item *feria secunda ante festum beatorum Phylipi et Iacobi apostolorum²⁵⁹* ad prandium:

Item 80 d carnes comparavi tam ad prandium, quam ad cenam.

Item 12 d unam pintam vini parvulis ad mensam.

Item 6 d capellano et sartori unam mediam vini dedi ad prandium.

249 Ugyanolyan valószínűséggel *mensas* is olvasható itt.

250 Előtte leházva: *vinum*.

251 A végeredmény (a fölötté levő tizenegy tétel összege) helyes.

252 Esetleg, kisebb valószínűséggel: *ad bonam* (ti. *noctem*).

253 Ugyanolyan valószínűséggel *similiter* is olvasható itt.

254 A végeredmény (a fölötté levő négy tétel összege) helyes.

255 Május 12., szombat és május 13., vasárnap.

256 Április 28., szombat és április 29., vasárnap.

257 Általam értelmi kiegészítésként beszúrt szó.

258 Előtte egy áthúzott tízes.

259 Április 30.

Item 15 d vinum agazonibus dedi, tres medias.

Item 12 d mihi soli et coco unam pintam vini.

Summam 125²⁶⁰ d faciunt.

Item *eodem die, videlicet feria secunda* ad cenam:

Item 32 d de Pesth vinum aportari feci.

Item 12 d unam pintam vini agazonibus.

Item 5 d candelas comparavi.

Item 12 d capitaneo et Michaeli notario ad hospicium tria quartalia vini, Benedicto²⁶¹ misi.

Item 70 d panes comparavi tam ad cenam, quam ad prandium.

Item 18 d lardonem ad cenam.

Item 16 d caules comparavi.

Item 14 d sal comparavi.

Summa pecuniarum 100 et 79.²⁶²

Hys duobus diebus unum fl et quatuor d.

Uno die, videlicet feria secunda tam ad prandium.

[Fol. 10. v.] Item in toto, quod Budam intravimus, super coquinam 15 fl exposui, super pabulum equis 6 fl et super fenum 3 fl, tam super coquinam et super fenum et super pabulum et super babata et super calceos²⁶³ et ad balneum et super omnia, que continentur in registro,²⁶⁴ 27 fl per totum faciunt.

[Fol. 11. r.] Item registrum, quod sequitur: summam expensarum tam super babata, quam super telam parvulis et ligna et eciam pro balneo et candelis²⁶⁵ in toto faciunt 1 fl et 32 d faciunt et uni layco medium fl.

Item dum Strigonium intramus, ex tunc pabulum²⁶⁶ equis comparavi 100 et 12 d. In toto faciunt 20 fl et 82 d.

[Fol. 12. r.] Item *a feria tertia* de Strigonio, quum²⁶⁷ Budam intravi, *usque ad sextam feriam, videlicet post festum beati Adalberti martyris*²⁶⁸ fenum equis 1 fl et 100²⁶⁹ et 72 d pervenit.

260 A végeredmény (a fölötté levő öt tétel összege) helyes.

261 Az erősen rövidített formában szereplő szó esetleg *litterato* is lehet, bár ez kevésbé valószínű.

262 A végeredmény (a fölötté levő nyolc tétel összege) helyes.

263 Az eredetiben *caluceos* szerepel.

264 Az eredetiben *legistro* szerepel.

265 Az *i* helyett *a* áll a szóban, az *i* az *a* fölött van.

266 Az eredetiben *babulum* található.

267 Ugyanolyan valószínűséggel *quia* vagy *quod* is olvasható itt.

268 Április 27.

269 Előtte: *octoaginta d pervenit* áll lehúzva.

Item *sabbato* 1 fl fenum equis cum una nave comparavi, *ante festum beatorum Philipi et Iacobi*.²⁷⁰

2.

1516.

Számadás nagy valószínűséggel Kanizsai László pénzkiadásairól

Jelzete: DL 26176. Négy, 29,3–29,9 cm-szer 21,7–22,9 cm-es, rövidebbik oldalán megfelelően összehajtott papírlap, melyek eredetileg össze voltak fűzve. Az így keletkezett tizenhat oldalas füzet első két oldalán nincs írás, tehát a számadás első oldala a füzet harmadik oldalát jelenti. A füzet nyolcadik (fol. 4. verso) oldalán²⁷¹ sincs írás (leszámítva négy lehúzott szót²⁷²), így a számadás összesen tizenhárom oldal terjedelmű. A tulajdonképpeni regisztrum tizenhárom oldalának sorrendje modern számozással jelölve van az eredetin (a füzet azon oldalai, amelyeken nincs írás, nincsenek megszámozva): a fol. 2. recto oldal az 1., a verso a 2., a fol. 3. recto a 3., a verso a 4., a fol. 4. recto az 5., a fol. 5. recto a 6., a verso a 7., a fol. 6. recto a 8., a verso a 9., a fol. 7. recto a 10., a verso a 11., a fol. 8. recto a 12., a verso a 13. sorszámot viseli a modern számozás szerint.

[Fol. 2. r.] Georgii²⁷³ Synai ratio incepta Bude *in festo Inventionis sancte crucis 1516*:²⁷⁴

Gemmas loth quatuordecim de sacco continenti florenos 200 prima²⁷⁵ comparacione fl 28.

Pro pellibus vel gerezna hermellina fl 37.

Pro redis ad octo equos primarie dedimus fl 10.

Pro purpura pro gallerio duabus ulnis fl 8.

Manibus Francisci Litterati *in eodem festo* fl 10.

Tela viridea sub paleo amborum curruum peciis 4tuor²⁷⁶ fl 4.

---

270 Április 28.

271 Az oldal bal alsó sarkából egy 5,3 cm-szer 5,4 cm-es téglalapot kivágtak.

272 Lásd e számadásban az 5. r. oldalhoz fűzött első lábjegyzetet.

273 Utána egy / vonal.

274 Május 3. szombat.

275 Az eredetiben *primo* szerepel.

276 Így, arab számmal: *quattuor*.

Item *feria 4ta*²⁷⁷ *post dictum festum crucis*²⁷⁸ Francisco Litterato fl 1 d 80.
 Item Rwmí aprodiano ad viam erga dominam generosam²⁷⁹ expensa d 50.
 [Fol. 2. v.] Argentum marcis duobus fl 12½.
 Pro baltheo fl 4.
 Item *feria 5ta*²⁸⁰ *ante Pentecostes*.²⁸¹
 Tubicinatoribus tribus ad sex equos fl 18.
 Ad mensam²⁸² manibus Francisci Litterati dedi fl 2.
 Item rasori pro panno londis paleo currus dedi d 40.
 Cingulipari vulgo mayczgyartho dedit²⁸³ fl 2.
 Item *feria sexta*²⁸⁴ Francisco Litterato fl 10.
 Pelles quinque sebellinas pro gallerio sube fl 15.
 Pellifici Paulo Arwa pro suba fl 100.
 Summarie fl 263²⁸⁵ d 20.²⁸⁶
 [Fol. 3. r.] *Sabatho proximo ante festum Penthecostes*.²⁸⁷
 Ad coquinam magistro Petro fl 1 d 25.
 Plumbiparo pro discis et aliis rebus fl 16½.
 Ratificacione²⁸⁸ illius, qui currum deauravit fl 1½.
 Pro maycz, de auro tracto,²⁸⁹ disposito fl 4½.
 Paulo²⁹⁰ de Zenthersebeth *eodem die* fl 2.
 Item Petro de Zenthersebeth *in vigilia Penthecostes*²⁹¹ fl 2.
 Athlas album pro gallerio d 36.²⁹²
 Monialibus d 16.

277 Így, arab számmal: *quarta*.

278 Május 7.

279 Rövidített szó, ezért ugyanolyan valószínűséggel *graciosam* is olvasható itt.

280 Így, arab számmal: *quinta*.

281 E szó clé kell értenünk: *diem* vagy *festum*. Május 8.

282 Utána lchúzza: *magistro Petro*.

283 Így, harmadik személyben!

284 Valószínűleg május 9.

285 Eredetileg 262" állt itt, ezt javította 263-ra a számadás készítője.

286 A végeredmény (a számadás eddigi tizenhét tételének összege) helyes.

287 Május 10.

288 Ugyanolyan valószínűséggel olvasható itt *ratihabicione* is.

289 Utána lchúzza: *fl* és talán még három egyes számjegy (szakadozott a papír szél, ezért több nem látszik).

290 Fölötte lchúzza az új tétel kezdeteként álló: *Pro mayz*.

291 Május 10.

292 Alatta lchúzza ez a tétel: *Ad coquinam Petro fl 2* (csetleg, kisebb valószínűséggel: *1*).

Pro labore clavis²⁹³ ladule parve d 4.
 [Fol. 3. v.] *In vigilia Penthecostes*²⁹⁴ exeundo de Buda in Bychke²⁹⁵ ad vinum domino magnifico et dominis dedi d 13.
 Ibidem pro babatizazione equorum kochy d 1.
Eodem die in Chakwara²⁹⁶ ex commissione domini Anthonio Seredy ad equos domini d 40.
*Die Penthecostes*²⁹⁷ in Chaakberin²⁹⁸ ex commissione domini pauperibus dedi d 28.
 Ibidem magistro Petro fl 1.
 Ibidem Anthonio Seredy ad equos thavernicales ex commissione domini dedi fl 1½.
 Ibidem in Chakberin ex commissione domini, Paulo Balogdy, Iohanni Horwath et Paulo Wathay dedi fl 1.
Eodem die in Rede²⁹⁹ sarge³⁰⁰ rusticorum³⁰¹ et ad panes et ad vinum et ova dedi 24.
Eodem die ad sero in Hathhalwm³⁰² pro feno dedi pro equis domini d 3.
 Pro avena equis kochy d 16.
 Ibidem pro vino ad cenam in toto solvimus 66 et unatim 2.
 [Fol. 4. r.] In Hathhalwm *ad feriam secundam post festum Penthecostes*³⁰³ magistro Petro ad coquinam dedi d 80.
Feria secunda in Papa³⁰⁴ *post Penthecosten*³⁰⁵ scholaribus d 15.
 Ibidem pro vino in toto d 48.

---

293 Esetleg, kisebb valószínűséggel: *clavis*.

294 Május 10.

295 Bicske (akkoriban Pest megyében; a továbbiakban a helységek neve mellett szintén az akkori megyét tüntettem fel) Budától nyugatra, légvonalban 30 km-re található. *Engel*: Térkép. Két helység közötti távolság megállapításához a többi esetben is e művet használtam.

296 A *k* és a *w* között lehvúva: *tha*. Csákvár (Fejér megyében) Bicskétől délnyugatra, légvonalban 17 km-es távolságban található.

297 Május 11.

298 Csákberény (Fejér megyében) Csákvártól délnyugatra, légvonalban 11 km-re található.

299 Lehet Kiszéde és Nagyréde is (mindkettő Veszprém megyében), egymáshoz igen közel, Csákberénytől északnyugatra található, Kiszéde 30, Nagyréde 31,5 km-es távolságban tőle légvonalban.

300 Ugyanolyan valószínűséggel *serge* is olvasható itt.

301 Utána lehvúva: *dedi*.

302 Hatalom (Veszprém megyében) Nagyrédétől és Kiszédétől nyugatra található, előbbtől 14, utóbbtól 16 km-es távolságban légvonalban.

303 Május 12.

304 Pápa (Veszprém megyében) Hatalomtól délnyugatra 23, 5 km-es távolságban található.

305 Május 12.

Pro kochy a Hathhalwm usque Sarwar³⁰⁶ dedi 66.
 [Fol. 5. r.] Racio de pecuniis³⁰⁷ manibus Francisci Litterati assignatis *a festo crucis*³⁰⁸
usque feriam sextam ante festum Penthecostes.³⁰⁹
 Item *in festo dicto sancte crucis*³¹⁰ ad cenam Petro coco fl ½.
*Die dominico*³¹¹ Petro coco dedi fl 2.
 Canterum ligneum ad mensam dominorum pro vino d 9.
 Scamna duo penes mensas domini d 18.
 Quum dominus venit ad Pesth, circa ripam aufferentibus nautis ex commissione
 domini magnifici d 6.
 Pauperibus *illo die* ex commissione domini d 8.
 Item *feria secunda*³¹² coco ad mensam fl 2.
 Strigilum domino d 12.
 Tela sub sellicappam nigram d 25.
 [Fol. 5. v.] Seras duas parvas d 12.
 Papirum, konc d 7.
 Narancias ad relacionem Sythkey domino d 6.
 Candelam ad missam d 1.
 Sero coco ad coquinam Petro d 25.
 Item *feria 3a*,³¹³ quum domini apud dominum pranderunt:
 Viscera bovina³¹⁴ unius d 10.
 Anseres quinque d 28.
 Pulliculos septem d 17.
 Pulliculos octo d 16.
 Pulliculos duos d 5.

306 Sárvár (Vas megyében) Pápától délnyugatra 40 km-es távolságban található.

307 Az első három szóval egy vonalban a szemközti (4. v.) oldalon, ahol más írás nincs, ez áll le-
 húzva: *Circumspecte nobis sincere dilecte*. Ez levélcímzés vagy levélbeli megszólítás fogal-
 mazványának töredéke. A *circumspectus* szóval a polgárokat illették, de van adat arra is, hogy
 jobbágyokra alkalmazták. *Tringli*, Nagyságosok és vitézlők. 30. p. *Csánki Dezső*: Oklevelek a
 Hunyadiak korából. In: Történelmi Tár. Új folyam 3. (1902), például 362-364. p. Adat
 1539-ből: *Péter Katalin*: Jobbágyesaládok életvitelének különbözőségei az örökös jobbágyág
 korában, 16-17. század. In: Századok 137. (2003) 572. p.

308 Május 3. szombat.

309 Május 9.

310 Május 3.

311 Május 4.

312 Május 5.

313 Így, arab számmal: *tertia*. Május 6.

314 Az *credctiben* *bovine* szerepel.

Lak d 8.
Caules novas, barazk emi d 12.
Spynacz ad alias mensas d 6.
Ova d 9.
[Fol. 6. r.] Assaturam de vitulo d 18.
Coclear ferreum unum d 10.
Aquam d 18.
Fila sartori Emerico d 10.
Candelas ad missam d 1.
Narancias d 34.
Cultellos³¹⁵ octo circa mensam domini d 28.
Vitra peccaria d 40.
Vinum de Pesth rubrum portarunt d 28.
Leporem d 22.
Uva passa,³¹⁶ mediam libram d 4.
Amigdala, libram mediam emi d 4.
Poma d 5.
Cepe rubeum d 5.
Agrestum circa carnes bovinas d 5.
Porcellum d 10.
Magistro agazonum pro dispositione ferrei derekzeg d 2.
[Fol. 6. v.] Petrosolium d 1.
Simwlas d 28.
Cariofolium d 12.
Cinamonum, medium lotonem d 6.
Limonias d 6.
Lactucas d 2.
Carnes bovinas siccas d 12.
Ad missam candelas d 1.
Item mulieri cantatrici³¹⁷ salutanti dominum d 2.
Pauperibus d 4.
Item Petro coco ad cenam dedi d 18.
Pira viginti octo d 40.

---

315 Az credetiben *cutellos* szcrepel.

316 Az credetiben *pasa* áll.

317 Az credetiben *cantatrice* áll.

Item *feria quarta*³¹⁸ Petro coco ad coquinam d 1.
 Barbitonsori d 8.
 Ad cenam eidem d 35.
 Candelas ad missam dedi 1.
 Duabus mulieribus pauperibus d 2.
 [Fol. 7. r.] Item *feria quinta*³¹⁹ ad prandium coco fl 1.
 Item fibulas ad currum, vulgo koopch parvas, d 10, numero ducentas.
 Fibulas magnas 4raginta³²⁰ sex d 14.
 Fila rubea sartori d 4.
 Vectori Vallentino pro suicione calcei d 4.
 Narancias dulces domino ad cenam d 8.
 Petro coco ad cenam dedi d 70.
 Cordam ad currum, qua cappa³²¹ currus ligatur, sartori³²² d 4.
 Item *feria 6ta*³²³ Anthonio Seredi propter ferracionem currus, ubi dicte corde³²⁴
 aguntur, d 20.
 Simoni vectori ad calceum d 13.
 [Fol. 7. v.] Iuveni coco ad calceum³²⁵ 13.
 Item Petro coco ad prandium dedi fl 2.
 Arvinam erga currus d 5.
 Corda ad ligaturam novi unius currus d 28.³²⁶
 Item limonias³²⁷ 500 fl 2 d 25.
 Vasculum pro limoniis³²⁸ d 12.
 Pruna sicca, fonth³²⁹ octo emi d 32.
 Kaporna duobus fonth d 16.

318 Május 7.

319 Május 8.

320 Így, arab számmal: *quadraginta*.

321 E szó kezdőbetűjét egy *s* betűre írták.

322 A *sartori* szó ezen leközött szavak fölé van írva: *magistro agazonum*.

323 Így, arab számmal: *sexta*. Május 9. Ugyanolyan valószínűséggel szám nélkül, végig betűvel írva is állhat itt a *sexta* szó, ugyanis a (feltételezett) hatos nagyon hasonló az *s* betűhöz, lehet, hogy *s* áll itt és *e* szó így van rövidítve: *sta*.

324 Az eredetiben *corda* szerepel plur. helyett.

325 Alatta leközve: *Iohannis Kanisai d* (azaz dénár): eredetileg Kanizsai János szakácsai akarta említeni? E leközött szavak után, velük egy vonalban áll a tizenhárom szám.

326 E tétel alatt leközve: *Petro coco ad*.

327 Utána leközve egy hatos szám.

328 Az eredetiben *limonis* szerepel.

329 A sorba eredetileg ez volt írva: *loth*, ami át van húzva, fölé van írva: *fonth*.

Ad corrigia circa currus et domino Emerico sartori d 10.

Merasa ad prandium emi d 10.

Merasa ad viam de commissione domini d 25.

Iohannis Kanysay vectori ad novum calceum d 25.

[Fol. 8. r.] Item sero magistro Petro, ut solvat precium carniū bovinarum carnifici, fl 1.

Item ceram albam, rubeam, virideam coco fl 1.³³⁰

[Fol. 8. v.] Scutelle plumbee³³¹ nove 12,³³² facit libras³³³ 70.

Flascul 5, libre 11.

Canteri 4tuordecim,³³⁴ libre fonth 100 minus lothones³³⁵ 9.

Ampullas³³⁶ duas.

Celaria,³³⁷ libre 27½.

Convencio pro eisdem tam de novis, quam eciam, quod per quinque denarios, videlicet antiquum plumbum addiderunt, facit fl 16½.

Plumbum antiquum fuit fonth 160.

3.

1524.

Kimutatás Kanizsai László számára beszerzett árukról

Jelzete: DL 26326. Egyetlen, körülbelül 43–43,5 cm-szer 32–32,5 cm-es, hosszab-
bik oldalán megfelelően összehajtott papírlap. A számadás a megfelelően, kiterített
teljes lap jobb felőli féllapjának (fol. 2.) mindkét oldalára kiterjed.

---

330 E tétel alatt található még négy leközölt kiadási tétel:

Item (item még nincs leközölve) sabbato, in vigilia Penthecostes (május 10.) Petro Pelbarti pecunias me [csetleg, kisebb valószínűséggel: ma; utána: f-fel vagy s-sel kezdődő, rövidített, kivétel nélkül szó, az o (?) és az l betűt lehet még felfedezni benne] fl 2.

Ibidem ad coquinam magistro Petro d 25.

Eodem die monialibus propter deum ex commissione domini dedi d 16.

Pro reparacione ladule parve domini magnifici d 4.

331 Az eredetiben *plumbe* szerepel, ami elírás, a *plumbeus* szót akarta plur. fem. alakban használni.

332 Ez a szám a *nove* szó *e* betűje és egy leközölt 20-as fölé van írva.

333 Az eredetiben *libra* áll.

334 Így, arab számmal: *quattuordecim*.

335 Az eredetiben *lothonis* áll.

336 Az eredetiben *ampulas* áll.

337 A *c* betű egy *t* betűre van ráírva.

[Fol. 2. r.] Anno Domini 1524.

Item *feria tertia proxima ante dominicam Ramispalmarum*³³⁸ quatuor decim ulnas de hernacz nigro,³³⁹ facit fl 2 d 33.

Item *eodem die* similiter dedi m(agnifico)³⁴⁰ domino Ladislao de Kanisa decem ulnas de hernacz zeld, facit fl 2 d 50.

Item athlasium tharkabarka, duas ulnas minus uno fertal, et facit d 96.

Item thelam dedi rubei coloris, ulnas decem, facit d 70.

Item piper cum una libra, facit d 90.

Item vitrum urinale eidem domino Ladislao misi, facit d 32.

Feria secunda post dominicam Ramispalmarum³⁴¹

Item dedi domino Ladislao Kanysay libram piperis unam, facit d 90.

Item libras septem decim de ghyappoth dedi, facit fl 3 d 40.

Item ab alio decem naranticos emi eidem domino, d 40.

Item septem³⁴² ulnas de kythel tharkabarka, pro pulvinaribus aptis eidem m(agnifico) domino misi, facit d 84.

Item quinquaginta naranticos ab alio eidem³⁴³ emi dulces, facit fl 2.

Quarta feria maioris ebdomade³⁴⁴

Item scriba domini Ladislai Kanisay a me emit domino suo unam libram czukahry,³⁴⁵ d 33.

Feria secunda Pasce³⁴⁶

Item eidem m(agnifico) domino Ladislao Kanysay dedi unam libram piperis, facit d 90.

Feria sexta eiusdem ebdomade³⁴⁷

338 Március 20.

339 Az eredetiben *nigrum* (esetleg, kisebb valószínűséggel: *nigreum*) szerepel. A sor fölé írva, mintegy utólag beszúrva a *hernacz* és a *facit* közé ez a szó, melynek ablativusban kellene állnia.

340 Az ebben a számadásban található összes *magnifico* szót *m* rövidítésből oldottam fel. Ez az értelmezés azért lehet valószínűbb, mint a *meo*, mert a 2. r. oldal tizenkettedik tételeiben nem az áll, hogy Kanizsai László ímoka „urunknak”, hanem hogy az “ő ura számára” vásárolt, ebből kitűnik tehát, hogy a lajstrom készítője nem volt Kanizsai familiárisa. Ld. a bevezetést!

341 Március 21.

342 Utána lehúzza: minden bizonynal: *decim*.

343 Ez a szó a sor fölé van írva, mintegy utólag beszúrva az *alio* és az *emi* közé.

344 Március 23.

345 Ugyanakkora valószínűséggel *czukahry* is olvasható itt.

346 Március 28.

347 Ha a Nagyhétre gondolt a számadás készítője, akkor március 25., ha a következő hétre, április 1., ez utóbbi a valószínűbb.

Item unam libram piperis eidem m(agnifico)³⁴⁸ domino Ladislao dedi, facit d 90.
Item V^{um349} medium³⁵⁰ latones de croco eidem m(agnifico) domino Ladislao de
Kanisa dedi, facit d 50.

[Fol. 2. v.] Item medium libre de croco Wyennensi eidem m(agnifico) domino
Ladislao Kanisay dedi, facit fl 4.

Item carioffulos, quatuor lothones eidem domino Ladislao Kanysay dedi, et facit d
36.

Item octo lothones de zynzyber eidem m(agnifico) domino Ladislao Kanysay
dedi,³⁵¹ et facit d 20.

Item unam libram de pipere³⁵² eidem m(agnifico) domino dedi, facit d 90.

Item eidem m(agnifico) domino Ladislao Kanysay misi medio Georgio litterato in
paratis pecuniis fl 20.

Summarie facit fl 43 d 33.³⁵³

---

348 A számadás készítője itt az *m* rövidítést utólag szorította be a két szó közé, mivel jóval kisebb a szomszédos szavak betűinél.

349 *Quintum*; így, római számmal. Utána szókezdőt vagy rövidítést található [*cbl* (ez lehetne a *cubulus* rövidítése), *cbr* vagy *cbt*], talán le van húzva. *medium medium*

350 Lehetne itt *unum medium*-ot is olvasni (s így hibásnak tekinteni a lat többes számát), de ebben az esetben a sáfrány ára túlságosan magas volna, 32 forintba kerülne belőle egy font (ha 32 lattal vesszük egyenértékűnek a fontot), míg Zsigmond herceg, II. Ulászló öccse 1501-ben Budán a sáfrány fontját 4,5 forintért vásárolja. *Divéky Adorján*: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. Magyar Történelmi Tár XXVI. köt. Bp., 1914. 151. p. A súlymértékekre lásd: *Bogdán István*: Metrológia. In: A történelmi segédtudományai. Szerk.: Bertényi Iván. Bp., 1998. 347–348. p. A jelen forrás következő tételében szereplő bécsi sáfrány fontja is csak nyolc forintba került.

351 Utána egy / vonal.

352 Az eredetiben *piper* áll.

353 A helyes végeredmény (a számadás mind a húsztételnek összege): 43 forint 34 dénár.

Magyarország és a Német-római Birodalom kapcsolatai a 10–13. században

Varga Gábor: *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert*

Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation

Verlag Ungarisches Institut, München, 2003.

Az Árpád-kori magyar külpolitikát összegző, mindmáig egyik legjelentősebb történeti munka Makk Ferenc 1993-ban megjelent Magyar külpolitika (896–1196) című, eredetileg nagydoktori disszertációként íródott monográfiája. Örvendetes tény, hogy a mű néhány éve németül is megjelent. Varga Gábor Németországban németül elkészített disszertációja, amelynek rövid ismertetésére vállalkoztunk e helyütt, a témakör egyik legjelentősebb aspektusát, a magyar–német kapcsolatokat tárgyalja, helyenként kiegészítve, számos más esetben pedig ellentmondva a korábbi kutatásoknak, új megvilágításba helyezve a korszak magyar külkapcsolatait.

A honfoglalás előtti Kárpát-medence zömében avarok és szlávok lakta terület volt, amelyet nyugat felől a Keleti Frank Birodalom határolt. A Karoling Birodalom számára a régió térítőmissziók és a birodalomépítés színtere volt. A Bajor Keleti Határvidéknek nevezett terület élén prefektus állt, majd később közvetlenül a keleti frank uralkodó fiainak rendelték alá. Egyházjogilag a terület északi része a passauai püspök, a déli a salzburgi érsek hatásköre alá tartozott. Az intenzív térítő munkát jelzi a 38 felépített templom és a jelentős egyházi birtokok. Az itt élő népek bevonása a nyugati keresztény közösségbe ettől kezdve mindenkor célja volt a pápaságnak és a német birodalomnak. Az itt élő szláv népek a honfoglalás utáni időkben sem veszítették el kereszténységüket, sőt az a magyarokra is hatással volt. Bizonyítékul a magyar liturgikus nyelvezetben oly gyakran előforduló szláv eredetű szavak szolgálnak.

A magyar honfoglalás utáni években a frank–magyar kapcsolatokban kiemelkedő szerepet játszott Bajorország. A magyaroktól elszenvedett 907. évi pozsonyi vereség paradox módon elősegítette Bajorország megerősödését, mivel Arnulf bajor fejedelem a magyar veszélyt tudta felhozni központosító, ill. függetlenségi törekvései igazolásaként. Az így megerősödött Bajorország 909-ben és 913-ban is sikeresen verte vissza a magyarokat, jó néhány évig nem is volt ez után magyar betörési kísérlet arrafelé.

A magyar törzsszövetségi rendszer felbomlása a társadalomszerkezet megváltozásának és a gazdasági változásoknak kölcsönös egymásra hatásaként ment végbe. A folyamat már az augsburgi vereség előtt elkezdődött. Mivel a Kárpát-medence nem volt alkalmas a korábbi nomád életmód fenntartására, a szabadok kö-

zotti társadalmi különbségek megnöttek. Az egyetlen kiutat a lesüllyedő rétegeknek a földművelés jelentette. Fontos tényező továbbá, hogy a magyar szállásterület politikailag igen tagolt volt, hiszen az egyes kalandozó hadjáratokat is csupán egy-egy törzs indította.

A keresztény missziók esetében szintén észrevehető a politikai tagoltság. 952-ben az erdélyi gyula által Konstantinápolytól kért bizánci térítők csak a gyula területén működtek, de eközben a többi magyar törzs hadjáratai nem szüntek meg Bizánc irányába. Róma az egykori Morva Birodalomban játszott térítő és egyházszervező szerepét kívánta felújítani Zákeus püspök révén. A magyar történetírás álláspontja szerint a pápa és I. Ottó között vetélkedés volt a magyarországi térítést illetően, azonban erre vonatkozóan nincs egyértelmű forrás. Az, hogy 964-ben Zákeus püspök részt vett a római szinóduson, nem jelenti azt, hogy Ottó megakadályozta volna a püspök magyarországi útját, hiszen a missziós terv ekkor még nem létezett. I. Ottónak ekkor még nem volt jelentős Pannónia, hiszen Itáliában volt elfoglalva, másrészt a pápai terv az említett magyar politikai széttagoztság miatt sem jelentette volna egy-egy egyházszervezet létrehozását a Kárpát-medencében, annak politikai feltételei csak az ezredfordulón értek meg.

A 960-as években a bajor hercegség hatalmának növekedése volt tapasztalható a nyugati határszélen, 967-ben Henrik bajor herceg a Bécsi-erdőig terjesztette ki határait, amelyet erőteljes német betelepülés kísért. Ottó császárnak érdekében állt a hercegség hatalmának visszaszorítása, amit Karinthia és az itáliai grófságok bajor fennhatóságának megszüntetése bizonyít. Géza 972. évi kapcsolatfelvétele a császárral tehát elsősorban Bajorország erősödése miatt állhatott a magyar fejedelm érdekében. A bajor probléma egészen Civakodó Henrik haláláig fennállott.

A királyság intézményének felállításában, az egyházszervezet kiépítésében mind a pápaság, mind a császárság fontos szerepet játszott. A császár szerepe nem szorított pusztán a pápai koronaküldéshez való passzív beleegyezésébe. A Thietmar-krónikát úgy kell értelmezni, hogy István „elfogadta” a királyságot, mégpedig III. Ottótól. A családi kötelék létesítése párhuzamba állítható a lengyel példával. A lándzsa küldése III. Ottó missziós politikájának része volt, a kereszténység terjesztésében pedig mint *cooperatores*ra (segítőként) tekintett a keleti államok vezetőire. VII. Gergely 1074-ben az apostoli székre vezette vissza a magyar királyságot, a korona küldéséről azonban nem mondott semmit. Thietmar krónikája számára sem volt releváns, hogy ki küldte a koronát. Az tehát, hogy a korona küldése önmagában állami függőséget eredményezett volna a magyar királyság alapításánál, nem igazolható.

Az István hatalomra kerülése utáni első években Bajorország szerepe kiemelkedő volt, Koppány leverése is bajor segítséggel történt. 1002-től Bajorország hatalma csökkent, a birodalom “közelebb” került, és hasonlóképpen tekintettek a Ma-

gyar Királyságra, mint annak idején a Frank Birodalom Pannóniára. A bajor herceg, a későbbi II. Henrik királyá emelkedése megnövelte István presztízsét, hiszen sógora lett a nyugati világ legjelentősebb uralkodójának. Az egyházszervezet kiépítésében különösen szoros volt az együttműködés, amit a főként német területekről jött térítők jelenléte, valamint az a tény támaszt alá, hogy a magyar érsek 1007-ben részt vett a frankfurti egyházi zsinaton.

II. Konrád uralkodása alatt a magyar–német kapcsolatok megromlottak. A német császár kísérlete, hogy a német befolyást kiterjessze kelet felé, elsősorban a lengyel és a cseh belső instabilitásnak volt köszönhető, nem pusztán expanziós törekvések vezérelték. A császár a keleti bizonytalanságot akarta megszüntetni. A Magyarországgal való konfliktus sem valószínű, hogy a német hódító törekvések következménye. Könnyen elképzelhető, hogy István király a bajor hercegi címet akarta fiának, Imrének megszerezni, amit Konrád megtagadott. A konfliktus azonban hamar rendeződött.

Az István halála utáni német aktivitás megnövekedése elsősorban a Magyar Királyság belső válságára vezethető vissza, nem II. Konrád nagyhatalmi törekvéseire. Orseolo Péter magyar király 1041-ben a császárhoz menekült, a források szerint kibékültek, és III. Henrik egyfajta védelem alá helyezte Pétert. A korábbi kutatók szerint ez a szakrális elemekkel is tarkított megegyezés csupán külső mázat kölcsönzött Henrik nagyhatalmi törekvéseinek.

Valójában Péter utóda, Aba Sámuel volt az, aki fegyverrel akarta eldönteni a német–magyar konfliktust. A császár követének elfogásával kiprovokálta a háborút, azonban Henriknek a rövid csatározások végével sem volt szándékában Pétert visszasegíteni a trónra, amint azt az 1043. évi béke is mutatja. Aba Sámuel azonban a békeszerződés rendelkezéseit nem tartotta be, így István özvegyét, Gizellát sem helyezte vissza jogaiba. Henrik ezért erővel helyezte vissza Orseolo Pétert a trónra, amit a béke helyreállításaként értelmezett. Az 1045-től létesült hűbéri viszony nem Magyarország alávetését, inkább Péter hatalmi helyzetének megerősítését jelképezte. Egyfajta apa–fiú kapcsolatként értelmezték e viszonyt, amelynek fő jellemzője a védelem és a támogatás, az önkéntes hűség volt, nem jellemezhető viszont a „szuverenitás” vagy „állami függetlenség” kategóriákkal.

Miután Pétert 1046-ban elűzték, András is a megegyezést kereste a császárral és hajlandó lett volna az 1045-ben létesült magyar–német viszony fenntartására. III. Henrik szemében azonban András uralma bitorlás volt és nem ment bele semmilyen egyezségbe.

Az 1050-es évek a belső problémák miatt nem kedveztek az aktív német külpolitikának. A pápai kapcsolatok viszont megélénkültek, amit alátámaszt a pápa 1052. évi pozsonyi tartózkodása. A római főpap megkísérelte kibékíteni Andrást

és III. Henriket, az előbbitől hűséget, az utóbbitól megbocsátást várt. András hajlandó is lett volna rá, Henrik azonban nem is annyira Magyarország államjogi helyzete miatt, hanem pusztán engesztelhetetlensége miatt nem volt hajlandó kibékülni. Orseolo Péter eltávolítását még mindig a személye elleni esküszegésnek tekintette. 1053-ban a Konrád bajor herceg-féle császár elleni összeesküvésben játszott magyar szerep miatt végleg elmérgesedett a viszony Henrik és András között.

András eredetileg megegyezett testvérével, Bélával, hogy majd ő követi a trónt, de fia, Salamon születése után már annak szánta a trónt. András a német kapcsolatokban látta fia hatalmának biztosítékát. 1058-ban találkozott IV. Henrikkel és eljegyeztette fiát Judittal, a korábbi császár leányával. Béla nem vett részt ezen a találkozón, András halála után azonban sikerült Salamon ellenében megszereznie a trónt. A német császárság befolyása az 1060-as évek elején ismét jelentősen csökkent, a lengyel és a cseh fejedelemség is szinte teljesen függetlenedett, így a birodalom nem tudott beavatkozni Béla ellenében. Csak 1063-ban kerülhetett sor Salamon hadjáratára, amely sikerrel végződött. Salamon győzelme azonban nem jelentett hűbéri függőséget.

Géza és László hercegek, Béla fiai Lengyelországba menekültek, de egyházi közvetítéssel sikerült kiegyezniük Salamonnal. A kibékülést létrehozó magyar érszek szerepét hangsúlyozni kell, mivel IV. Henrik beavatkozását előzte meg ezzel. A magyar egyháznak ez a nagyjelentőségű politikai lépése mindenképpen a magyar állam függetlenségét támasztja alá.

Salamon király uralkodásának első éveit a harmonikus együttműködés jellemezte a hercegekkel. Ezt erősítik meg a közösen vezetett hadjáratok többek között Dalmáciába. Ugyanakkor ezt a harmonikus képet meg is lehet kérdőjelezni. Salamon király még csak tízéves volt trónra kerülésekor, ezért inkább a hercegeknek a gyermek király feletti gyámkodásáról lehet szó. 1070 előtt tehát nem beszélhetünk valóban önálló salamoni politikáról, amit jól szemléltet a hercegek külpolitikai irányvonala. Házasságok révén rokoni kapcsolatba kerültek a cseh fejedelemmel, Zvonimir későbbi horvát királlyal, és a Bizánci Birodalommal, a Német-római Birodalommal való kapcsolatokról azonban nem szólnak források. Juditnak és a királyné anyjának befolyása csekély lehetett, amit Zsófiának a császár ellenzékéhez tartozó Magnus szász herceggel való házassága is bizonyít. Ahogy Salamon felnőtt, valószínűleg önállósítani szeretne volna magát a hercegektől. A konfliktus az 1071. évi balkáni hadjárat és békekötés alkalmával tört a felszínre. Azzal, hogy Géza egyedül kötött békét Bizánccal, egyértelműen Salamon hatalmát igyekezett aláásni. Géza nem a német császárral való megegyezés révén igyekezett biztosítani az uralmát Salamon ellenében, mint ahogy a korábbi trónkövetelők tették. Ezt a Magyar Királyság önállóvá válásának fontos állomásaként értékelhetjük.

A bizánci kapcsolat jelentőségét a *Corona Graeca* elküldése megerősíti. A szoros kapcsolat azonban nem jelentett egyoldalú függést, Géza legitimitását apja uralkodásában látta, nem Bizánchoz fűződő viszonyában. Néhány kutató szerint a koronaküldés nem is 1074–75-ben, hanem az 1071–72-es belgrádi békekötés alkalmával történt. A bizánci kapcsolat inkább a nyugati orientációtól való eltávolodást szolgálta.

A történészek VII. Gergely reformpápa személyében sokáig egy hatalomvágyó egyházfőt láttak, akinek világalurmi törekvései voltak. Ezt a képet azonban árnyalni kell. A reformpápa politikája középpontjában a *libertas* állt. Az általa elképzelt, az isteni gondviselés által irányított világban a keresztény népek közösségének élén a pápaság áll, amely atyai módon mutat irányt a világi uralkodóknak. Ezt a kapcsolatot a világi uralkodók önkéntes alávetése által képzelte el. A célja nem annyira birodalmi politika folytatása volt, hanem az egyház és a kereszténység megerősítése az apostoli szék vezetésével. Számára a teológiai és a politikai célok nem voltak szétválaszthatók, de mindenképpen a vallási motívumok voltak a meghatározóak.

Az 1074–75-ben küldött pápai levelek, amellyel a Szentszék beavatkozott a magyarországi trónviszályokba, sokan a pápai hatalomvágy megnyilvánulásának tekintik. Az egyik Salamonhoz küldött levelében a Magyar Királyságról, mint az apostoli szék beneficiumáról beszél. A beneficiumot azonban a hűbéri kapcsolat ellentétéként értelmezi. A pápa neheztelt Salamonra, mivel Salamon a Magyar Királyságot a Német Császárságtól eredeztette a Római Szentszék helyett. A pápa azonban nem állt egyoldalúan Géza mellé: egyrészt világossá tette számára, hogy Magyarország az Apostoli Székhez tartozik, másrészt Salamon mégis csak felkent király volt, és a pápa ragaszkodott ehhez az álláspontjához a mogyoródi ütközet után is. A pápa kísérlete, hogy Magyarországot a birodalom ellenében inkább magáhozláncolja, nem sikerült.

A Salamon és Géza közötti trónharc végkimenetelében döntő szerepet a Német-római Birodalom belső nehézségei játszottak. Többszöri kísérlet után csak 1074-ben tudott IV. Henrik Magyarországra hadjáratot vezetni. Salamon képes volt a maga részére egy csekély nyugati országrészt megőrizni német segítséggel, de az investitúraharcban elfoglalt IV. Henrik egyre kevésbé tudott neki segíteni.

Szent László uralkodása alatt, 1087-ig újra és újra Salamon trónvisszaszerzési kísérletei terhelték meg a német–magyar kapcsolatot, a volt király halála azonban pontot tett az ellenségeskedések végére. A horvátországi hadjárat összefüggésben volt a László és IV. Henrik közötti kapcsolat javulásával. Azzal, hogy László Horvátországot hódoltatta, jelentős csapást mért a pápai befolyásra a térségben, mivel Zvonimir korábbi horvát király a pápa hűbérese volt.

IV. Henrik az Álmos herceg és Kálmán közötti trónviszályban nem támogatta Álmost, elsősorban belpolitikai problémák miatt, de Velencével kapcsolatban is voltak nézeteltérések a német császár és a Horvátország élén álló Álmos között. László a sikertelen lengyelországi hadjárata után, amellyel beavatkozott a lengyel trónviszályba, úgy érezhette, hogy a császárral való szövetség nem hozott számára hasznot. Ezért is jelölhette ki utódjául Kálmánt, aki püspökként a császár ellen foglalt állást.

Kálmán házassága a normann hercegnővel azt jelezte, hogy nem hajlandó IV. Henrikhez közeledni. Az egyik legfontosabb szempont a horvátországi és dalmáciai pozíciók erősítése volt. 1097 után IV. Henriknek sikerült megerősítenie hatalmát és az Álmossal való korábbi kapcsolata jelentőségét veszítette. Kálmán és Álmos között a kapcsolat 1106–1107-ig kiegyensúlyozott volt, ekkor azonban kiújultak az ellentétek. Kálmán politikájának változása 1106-ban a korábbi nézetekkel ellentétben nem a német birodalom újbóli keleti expanziós törekvései miatt következett be. 1107-től Kálmán együttműködött a lengyel fejedelemmel, aki szintén a testvérével keveredett trónviszályba. E szövetség csak a "lázadó" testvérek ellen irányult, nem a Német-római Birodalom ellen. V. Henrik császár csak 1108-tól, Álmos és a hasonló sorsú lengyel herceg, Zbigniew német földre menekülése után fordított figyelmet keletre. A császár elképzelése azonban nem az volt, hogy trónviszályokat idézzon elő és Magyarországot hűbérésévé tegye. Az 1109. évi német hadjáratnak Lengyelország ellen sem ez volt a célja, hanem régebbi kötelezettségek kikényszerítését célozta.

Szent László és Kálmán alatt konszolidálódott az ország az évtizedekig tartó trónharcok után. A királyság megerősödésének a jele, hogy uralkodójának megjelölésére a *rex Pannoniorum*, pannóniaiak királya helyett egyre inkább a *rex Ungarie*, Magyarország királya formulát használták. Az előbbi ugyanis erősen emlékeztetett a Kárpát-medence Karoling-kori birodalmi kapcsolódásához. A királyság függetlenségének fontos jelképe volt továbbá István király, Imre herceg és Gellért püspök kanonizációja 1083-ban.

A 11. és 12. század fordulója nagy törést jelentett a két ország kapcsolatainak intenzitása tekintetében. A Német-római Birodalom uralkodóinak nem volt meg a hatalma ahhoz, hogy közvetlen hatást tudjanak gyakorolni a Magyar Királyságra. A német császárok autoritásának hanyatlása a magyar kapcsolatokban is érezhető volt már a 11. század második felétől, a magyarországi hadjáratok már IV. Henrik korától a birodalmi fejedelmek együttműködésével történtek. Ez a folyamat összefüggött a bajor hercegség hanyatlásával és a stájer örgrófság, valamint a cseh hercegség felemelkedésével is, amelyek a 12. század során már önálló politikát folytattak a magyarokkal.

V. Henrik 1108. évi hadjárata után újból helyreállt a béke a két állam között. II. István pápapatrisága gyenge lábakon állt, a folyamatos ellenséges viszony a németekkel nem igazolható. II. István 1118. évi betörését az osztrák területekre III. Lipót herceg megbosszulta, ez az eset határvillongásnak tekinthető. A csehektől, németektől, Velencétől és a keleti szlávoktól elszenvedett vereségek aláásták a király uralmát. A nyugati szomszédok felé nyitást az I. Soběslav cseh herceggel kötött szövetség jelentette. A salzburgi érsekkel kötött szerződés pedig normalizálta az ausztriai kapcsolatokat. Iván és Bors (aki azonos lehet Borisszal) legyőzése után II. István kiegyezett az Álmos-párttal, és 1127-ben Bélát jelölte meg utódjául.

Borisz menekülése III. Boleszláv lengyel fejedelem udvarába nem köthető össze a lengyel–magyar németellenes szövetséggel. A Sajó-menti csatában 1132-ben II. Béla királyt segítette sógora, Adalbert, III. Lipót őgróf fia. 1133-ban erős szövetség jött létre a cseh herceggel. 1134-ben Béla a cseh herceg közvetítésével küldött sikeres követséget az 1133-ban császárrá koronázott III. Lipóthoz: a császár a lengyel fejedelmekkel ellentétben Bélát tekintette legitim királynak. A Német-római Birodalomban lezajlott trónváltás elsősorban a cseh hercegnek köszönhetően nem változtatott a Magyarországgal való viszonyon. III. Konrád császár fiának eljegyzése a magyar királylánnyal főként a cseh herceg érdekében történt, ezért nem értelmezhető a német–magyar szövetség közvetlen megerősítéseként. A német–magyar viszony megromlásának oka nem III. Konrád expanzív politikája volt az európai hegemonia megszerzése érdekében, hanem itt is a cseh viszonyokat, Soběslav fiának a magyar udvarba menekülését kell figyelembe venni.

A cseh herceg II. Géza udvarából hamarosan Konrád morva herceghez (a magyar anyakirályné sógorához) távozott. Borisz újabb trónszerzési kísérletét nem támogatta sem Konrád császár, sem az osztrák Babenberg Henrik, de Pozsony megtámadását Géza 1146-ban a lajta győzelemben bosszulta meg, amely fokozta az ellenséges viszonyt a németekkel. Ezt súlyosbította még a keresztetek átvonulása is. Géza a császár ellenében évenkénti hozzájárulással Welf herceget támogatta, azonban 1151-ben a normann szövetség feladására kényszerült. Ekkor a nyugati szomszédok felé közeledés tapasztalható. Barbarossa Frigyes agresszív politikájának képe és Magyarország függőség alá vetésének terve elavult szakirodalmon alapul, ezért ezt a viszonyt újra kell gondolni. Frigyes hozzáállásának hátterét a Bizánc ellen folytatott nagyhatalmi politika adta. Nincsen ma annak nyoma, hogy Géza Frigyes császárral szemben ellenségesen viselkedett volna. A magyar és a német kutatás az 1157-ben II. Gézához küldött követséggel meginduló kapcsolatot különbözően értékeli. A magyar király viszonya a császárhoz nem függőségnek, hanem a hatalmára való tudatos támaszkodásnak értékelhető. 1158-ban Frigyes az előző császárhoz hasonlóan döntőbíróként lépett fel a magyar trónviszály rendezésében.

Az 1159. évi pápaválasztás során azonban II. Géza és Frigyes viszonyában elidegenedés kezdődött, és Géza a francia királlyal kötött szövetséget egy német támadás esetére. Frigyes szavaival élve Gézában egy *amicus vilissimust*, haszontalan barátot veszített el. Az események összessége azt mutatja, hogy a császári autoritás a magyar király politikai orientációjában kevésbé volt mérvadó.

III. István királyságának kezdetén a politikai viszonyokat a trónviszályok határozták meg. 1162-ben Lászlót királlyá koronázták. Manuél bizánci császárnak, a trónharcok támogatójának nem lehetett célja az egész magyar állam alávétése. Frigyes nem növelte befolyását az országban, itáliai hadjárata miatt csak László halála után volt lehetősége az Árpádokkal foglalkozni. I. Frigyes 1163. évi magyarországi hadjáratát csak egy forrás tárgyalja, így ez leginkább csak híresztelés lehetett. A császár levelei a császár tudatlanságát mutatják a magyar trónviszályt illetően, és a döntést a magyar határral szomszédos fejedelemségekre bízta. Ez jelzi a császári udvar távolodását, valamint Ausztria, Csehország és Stájerország szerepének növekedését a magyar politikában. Fontos eredmény volt a cseh király második fiának házassága a magyar király húgával és az ausztriai herceggel, Henrikkel való szoros kapcsolatok kialakítása. Közvetlen császári befolyásról Magyarország területén nem lehet beszélni.

III. István halála után újabb trónviszály volt kialakulóban, de végül egy év múlva III. Bélát királlyá koronázta a kalocsai érsek. A Bizáncban nevelkedett király Manuél császárnak tett esküje csak politikai szövetséget jelentett, és nem vazallusi viszonyt. A Német-római Birodalommal való kapcsolat nem változott III. István korához képest, és a pápasággal sem mutatható ki politikai szövetség. A börtönbe zárt Géza herceg Ausztriába szökött, amely zavarta a III. István házassági politikájával kialakított jó viszonyt a Babenbergekkal. Henrik herceg halála után Géza II. Soběslav udvarába menekült, és onnan a császári udvarba készült. A cseh herceg azonban kiadta őt III. Bélának, ami politikai önállóságra való törekvését mutatja, de ennek következtében a császár megfosztotta őt hatalmától. Imre herceg és Ágnes császárléány eljegyzésének ellenére az 1180-as éveket kizárólag osztrák és stájer kapcsolatok jellemzik. A császárral a stájer–magyar határviták miatt megromló viszony és a nagyhatalmi politika sem igazolható a források alapján. A császári kapcsolat jellegét valójában Barbarossa Frigyes békésen lezajlott 1189. évi látogatása mutathatja, amelyhez a magyar király lányának és a császár elsőszülött fiának eljegyzése is köthető. A Szentföld felé vonuláskor Bélának fontos közvetítő szerep jutott az egymással bizalmatlan két császár között. III. Béla a bizánci szövetség miatt végig távol maradt a keresztes hadjáratoktól, ami mutatja a német birodalomtól való politikai különállását.

Frigyes és III. Béla találkozása a császárok és a magyar királyok között több évtizedig az utolsó kontaktus maradt. A 13. században az utolsó Staufok császárságára az Itália elfoglalására irányuló törekvés volt jellemző. A két állam viszonyát szinte kizárólag a trónviszályokban megerősödött fejedelmek befolyása határozta meg. A császárokat lekötötte a pápasággal való viszony rendezése. VII. Gergely első próbálkozása Magyarországnak Rómához kötésére a magyar állam és a német-római császár szoros kapcsolatai miatt nem jöhetett létre. A pápai befolyás új korszakát nyitotta meg viszont III. Béla erős pápai segítséggel történt koronázása. Ezt a Hartvik-legenda és vele a pápai koronaküldés hagyományának hivatalossá tétele is mutatja a XIII. század elején.

Imre király öccse, András, 1197-ben unokatestvére, Lipót stájer herceg támogatásával megtámadta és legyőzte fivérét. Ez az első magyar trónviszály, amelyben a német császár nem játszott szerepet, és amelyben a pápaság, III. Ince akarata hangsúlyosan megjelent és érvényesülni is tudott. A pápa két 1198. évi levele Andrásához az ország Rómához való hűségének kötelességét hangsúlyozta és a primogenitúra betartására szólított fel. A pápa a trónviszályt elsősorban jogi problémaként kezelte. András 1199-ben VI. Lipóthoz menekült, akinek a kezében egyesült a stájer és az osztrák hercegség. A cseh király talán Imrével való szövetsége miatt tört be Ausztria területére. A pápai legátus segítségével egy időre megtörtént a kiegyezés a két testvér közt. A pápaságnak nagy szerepe volt Imre 1202. évi szerbiai hadjárata során is. A bolgár uralkodó királlyá kinevezésekor és Zára velencei fennhatóságának ügyében Imre nem tudta érvényesíteni akaratát Rómával szemben. III. Ince konszolidációra törekvése és túlzott politikai beavatkozásai a keresztes hadjáratok érdekében történtek. Imre halála után az özvegy Konstancia fiával együtt a Babenbergekc bécsi udvarába menekült, ahonnan visszatérése támogatását remélte. Ezt III. László halála gátolta meg.

II. András személyében olyan király került a trónra, aki már herceg korában jó viszonyt alakított ki a német tartományurakkal. Az Andechsek, a merániai Gertrúd családja a Stauf királyokat és császárokat hűségesen szolgálták, és jó kapcsolatokat ápoltak a Babenbergekcvel is. A kalocsai érsek — Gertrúd fivére — tanulatlansága miatt a pápa többször kifogást emelt. A merániaiak uralkodó szerepe az udvarban kétségen felül áll, Anonymus *Gesta Hungarorum*ának egy utalása is erre az állapotra vonatkozatható. Nagy hatást gyakorolhattak a király „új berendezkedési” politikájára is. A család német birodalmi rehabilitációját évekig támogatta II. András. A magyar nemesek elégedetlensége hamarosan ellenük fordult, és a királyné meggyilkolásával végződött, Gertrúd rokonai is csak nehezen menekülhettek el. Az Andechs családdal ápoltt kapcsolatok ugyan csökkentek, de meg nem szűntek. A király családi vállalkozás-jellegű keresztes hadjáratában részt vett a meráni és az

osztrák herceg, valamint az Andechs-családbeli bambergi püspök is. Az Aranybulla az idegenek jogairól szóló egyes rendelkezéseire Gertrúd királyné időszaka is hatással lehetett.

Az András és fia, Béla herceg közti ellentétek már az 1220-as évek elejétől kiéleződtek, és Béla hamarosan a Babenberg udvarába menekült, amivel osztrák–magyar viszály vette kezdetét. A trónkövetelők sorozatos befogadásával láthatóan az osztrák herceg vette át a német császár korábbi szerepét. András a bajorokkal kötött szövetséget, de a kialakuló erős cseh–bajor kapcsolat veszélyes volt az osztrák hercegre, ezért Lipót békét ajánlott Andrásnak, amelyet az osztrák trónörökösnek Béla görög sógornőjével kötött házassága erősített meg. A grazi szerződés megkötése II. Frigyes császár kereszties hadjáratának előkészítése jegyében történhetett. A császár 1223 óta tervezett, de csak 1228-ban megvalósult szentföldi hadjáratában András nem vett részt. Ennek oka a német lovagrend kiűzése lehetett a Barcaságból, ami miatt a császár és a pápa is neheztelt a királyra. II. Frigyes osztrák herceg ausztriai hatalmának kiépítése során a bajorokkal, a csehekkel és a magyarokkal is összeütközésbe került. A magyarokkal való viszály kitörése 1233-ra tehető. Egy 1234/35 fordulóján előkészített magyar főúri összeesküvés során a magyar koronát a német császárnak akarták följajánlani. Ennek megtörténte bizonyítható egy, a német trónviszály miatt meg nem valósult magyarországi hadjárat tervével.

IV. Béla trónra kerülése után elűzte az országból anyja gyilkosait, ami gyakori osztrák–magyar határvillongásokat eredményezett. A herceg — szomszédai egyesített támadása miatt — kénytelen volt Bélától drágán megvásárolni a békét. 1236-ban császári követség járt Magyarországon, amelynek több feltételezett célja is van. Forrással az igazolható, hogy II. Frigyes támogatást kért a tervezett lombardiai hadjáratához. Ezt a viszonyrendszert, amelyben kivételesnek tekinthető a közvetlen császári kapcsolat, a tatárjárás erősen megváltoztatta.

Magyarország a mongol veszélyt, a korábban lerohant országokhoz hasonlóan, csak későn ismerte fel. 1241 februárjában az összegyűlt haditanács segítségül hívta az osztrák herceget, aki a gyülekező táborban csak kis reggelgel jelent meg, majd részt vett a kun fejedelem megölésében, és ezután hamarosan hazatért. IV. Béla a Sajó-menti csatából menekülve a herceg meghívására német földre távozott, ahol azonban II. Frigyes az 1235-ös hadisarc kifizetésére szólította fel. Ennek eredménye három nyugati vármegye elzalogosítása lett, és a mongol hadjárat alatt kialakult egy újabb osztrák–magyar viszály is. Béla király Trau szigetére távozása után a pápához és a császárhoz fordult segítségért, ezt azonban hátráltatta azok egymás ellen vívott harca. A mongolok kiűzése fejében Béla a császárnak hűbérül ajánlotta Magyarországot, amelynek igényéről a császár később csak a pápa közreműködésének eredményeként mondott le. A király felismerte, hogy Magyarország egyet-

len esélye a túlélésre a keresztény világgal való szorosabb szövetség és a császári védelem alá helyezés. A császári propaganda pedig az egész keresztény világ német-római fennhatóság alatti egyesülését kezdte szorgalmazni. IV. Béla végül az osztrák hercegtől és a cseh királytól várhatott katonákat 1241-ben, segítségükre azonban különböző okok miatt mégsem került sor. IV. Béla egy pápához írt levélben összegezte az eseményeket, miszerint üres ígéreteken kívül országa semmilyen segítséget nem kapott a keresztény népektől.

IV. Béla a tatárjárás után nagyobb hangsúlyt fektetett a keleti kapcsolatok kialakítására is. II. Frigyes többszörös betörései 1246-ban értek véget, amikor az egyikben életét veszítette. A megüresedett hercegi hatalomért vívott küzdelemből, amelyben a magyar király is részt vett, végül másfél évtized múlva Přemysl Ottokár került ki győztesen. IV. Bélával 1253-ban pápai javaslatra kettéosztották a hercegség területét. A magyar uralom 1260-ig tartott, amikor Ottokárnak a brandenburgi, illetve a krajnai örgróf katonáiból, osztrák, stájer és cseh csapatokból álló serege vereséget mért a kun segédcsapatokkal kiegészített magyar hadra. Az elűzést követően a királynak politikát kellett váltania, és házasságokkal is megpecsételt szövetséget hozott létre a csehekkel. Béla fia, V. István ifjabb király önálló külpolitikát folytatott, apjával szemben Ottokárra támaszkodott, és szövetekezett a szicíliai Anjoukkal, I. Károly királlyal.

IV. Béla élete végén Ottokár védelmére bízta családját és bizalmasait, akiket a cseh király be is fogadott, miután Béla halálát követően V. István elől elmenekültek. V. István uralkodásának elején belső uralma megerősítése érdekében rövid fegyverszünetet kötött Ottokárral. A magyar király 1270 végén Ausztriába történt betörésére a következő évben a cseh király nagy hadjárata volt a válasz. A helyzetet az 1271. évi pozsonyi béke oldotta meg, ahol kölcsönösen elismerték a IV. Béla halála kori határokat. Ezután a magyar király figyelme a belpolitika felé fordult.

IV. László uralkodását már 1273-tól jellemzik a kölcsönös betörések. László Anjou Károly szövetségese maradt. Ottokár nagy tévedése volt, hogy a rá veszélyes Habsburg Rudolf 1273. évi római királlyá választása ellenére a magyarokkal nem kötött békét, így László természetesen Rudolf szövetségese lett. A Habsburgoknak a magyar bárók is szövetséget ajánlottak, aminek eredménye András herceg eljegyzése lett Rudolf lányával. Több meghíusult magyar–cseh szerződés után Rudolf 1277-ben személyesen kötött szövetséget IV. Lászlóval. A közös morvamezei győzelem alapozta meg 1278-ban a Habsburgok későbbi hatalmát és a magyar államhoz fűződő szoros kapcsolataikat. Az eseményt békés időszak követte. Többé nem meghatározóak a magyarországi viszonyokba való oly mértékű beavatkozások, mint a Staufok és a Babenbergek alatt. A király a bárókkal való harcában csak a kunokra akart támaszkodni, és nem használta ki a Habsburg-szövetség adta lehetőségeket.

III. András az osztrák hercegi rangot megszerző Habsburgok támogatásával került trónra. Rudolf fiának, Albertnek hűbértulajdonosként adományozta Magyarországot, ezt azonban a pápa elutasította. III. András békét kötött Albert római királlyal, amelyben visszavette a herceg foglaltságait, és ami egyben elismerését is mutatja. A magyar király hiába próbálkozott a bárók, kiváltképp a Kőszegiek nagy hatalmát csökkenteni. A konszolidációt hátráltatta az újonnan megválasztott VIII. Bonifác pápa és a magyar bárók egy részének Anjou-pártisága. A pápai befolyás nagy mértékét mutatja, hogy III. András hirtelen bekövetkezett halála után az új magyar király végül nem a német birodalomból érkezett.

Az összefoglalásból kiemelhető annak fontossága, hogy a könyv szerzője szerint az egyes államalakulatok viszonyai, függetlenségük vagy egymástól való függőségük ezekkel az általában a mai nemzetállamokra értett modern fogalmakkal alig kifejezhetőek, a tárgyalt korban a kapcsolatokat az uralkodók személyes szövetségei vagy ellenségeskedései határozták meg.

Varga Gábor műve fontos munka, amely azonban talán túl hamar szeretne leszámolni korábbi, gyökeret vert elméletekkel. A könyv a szakirodalom, az elbeszélő források, valamint a főként a 13. századtól fontossá váló magyar okleveles anyag jó ismeretére épül. Magyar nyelvű kiadása igencsak időszerű lenne.

Masek Zsófia – Varga Gergely

SZEMELVÉNYEK ZSIGMOND LENGYEL HERCEG BUDAI

SZÁMADÁSAIBÓL

Fordította és a bevezető tanulmányt írta: Horogszegi Zoltán, Rábai Krisztina.

Documenta historica 67. Az SZTE BTK Történeisz Diákkör kiadványa.

Szeged, 2005., 89 p.¹

Zsigmond, II. Ulászló királyunk öccse, a később ilyen néven az első lengyel uralkodó magyarországi számadáskönyvét szükségtelen hosszasan bemutatni, mivel Divéky Adorján már csaknem száz évvel ezelőtt közzétette,² azonkívül olvasmányos tanulmányban ismertette tartalmát, érzékletesen ábrázolva a hercegi udvar itteni életét.³ A lengyel szavakkal megtűzdelt hosszadalmas latin forrást ellátta lábjegyzetekkel, név- és tárgymutatóval, közölte a lengyel és a problémás latin szavak magyar jelentését. E kútfő középkori nagyúri számadásaink közül mindenekelőtt terjedelmével, páratlan bőbeszédűségével emelkedik ki, számtalan igen értékes adatot hagyományozva az utókorra. A kiadók szándéka, hogy ennek a különleges forrásnak terjedelmes részleteit magyarul hozzáférhetővé tegyék, dicséretes. A hercegi számadáskönyv Magyarországon keletkezett részei körülbelül kétszáz oldalt tesznek ki Divéky kiadásában,⁴ ennek mintegy harmadát fordították le, amihez bevezetést, lábjegyzeteket, bibliográfiát csatoltak.

Az ötoldalas előszó alapjában véve jól megírt dolgozat, annyi információt tartalmaz, amennyi szükséges, viszont van olyan megállapítása, ami pontosításra szorul: a harmadik–negyedik oldalon Zsigmondnak valójában nem a budai, hanem magyarországi tartózkodásai időhatárait olvashatjuk. Az előszóhoz és a számadásokhoz fűzött lábjegyzetekből, a bibliográfiából kiderül, hogy sok szakmunkát használtak, lengyel irodalmat is, azonban egy-két alapvető műre (Divékynek a számadásokat ismertető 1914. évi tanulmányára mindenképpen) fel kellett volna hívni a figyelmet már a bevezetés főszövegében, röviden szólva azok tartalmáról. A könyv használhatóságát növelte volna, ha az előszóban vagy máshol a kiadvány

---

1 Köszönöm Solymosi Lászlónak, hogy felhívta a műre a figyelmemet.

2 *Divéky Adorján: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. (1500–1502., 1505.) Magyar Történelmi Társaság, 1914.*

3 *Divéky Adorján: Zsigmond lengyel herceg II. Ulászló udvarában. Századok 48. (1914) 449–463., 562–576. p.*

4 További tizenkét oldalt jelentenek a nem Magyarországon keletkezett, de magyar vonatkozású számadások.

elején megadták volna a lefordított részek, illetve azok latin eredetijének oldalszámát. Megemlítendő, hogy találkozunk súlyos helyesírási hibákkal: „meg kellett volna elégednie a *Cseh* (így, nagybetűvel!) koronával” (3. p.), „neki adományozta a *Glogau* (így, nagybetűvel!) hercegséget” (4. p.).

Nem adhatunk igazat az előszó azon (Zolnay Lászlótól vett idézettel alátámasztott) megállapításának, hogy a herceg szűkös anyagi viszonyok között élt (5–6. p.). Igaz, Divéky is hasonlóan vélekedett,⁵ mégis Wapowski korabeli lengyel történetíró általa citált szavaival kell egyetértenünk: Zsigmond Ulászló pénzéből „mindenféle anyagi javak bőségében, fényesen élt”.⁶ Belemélyedve a számadáskönyv tanulmányozásába valóban tapasztalhatjuk, hogy a herceg semmire sem sajnálta a pénzt, volt is neki elég mindig, hiszen ha elfogyott, kapott. Más dolog, hogy a felesleges kiadásokat igyekezett megtakarítani.⁷ Ami a kimutatások részletességét, aprólékosságát illeti, nem indokolhatjuk azt szűkölködéssel. A kiadási tételek hosszadalmassága, bőbeszédűsége mögött Zsigmond, illetve az udvartartása élén álló, a pénzügyekért is felelős Krzysztof Szydłowiecki (később Lengyelország kancellárja) rendszeretét kereshetjük. Az viszont, hogy a kiadásokat dénára pontosan nyilvántartották, már e kor számadásainak gyakorlata volt, ebben semmi rendkívüli nincs. A reprezentációt is szolgáló fényűzés érzékeltetésére álljon itt néhány adat. A herceg összes nyilvántartott pénzkidávása leghosszabb hazánkban való tartózkodása idején, 1500. február 15. és 1501. december 9. között — ekkor keletkezett a magyarországi számadások körülbelül háromnegyede a terjedelmet tekintve — 8818,245 forintot tett ki. Ez az összeg úgy értendő, hogy az 1501. augusztus 24. és október 19. közötti időszak kiadásai hiányoznak, továbbá a hercegnek gyakorlatilag nem kellett költenie például udvarának élelmezésére és lovai takarmányára, mivel minderről a király gondoskodott,⁸ jelentős kiadástól kímélve meg öccsét.⁹ A herceg ez alatt a nem egészen két év

5 *Divéky*, Zsigmond lengyel herceg II. Ulászló udvarában 454. p.

6 „Fraternis opibus adiutus in rerum omnium affluentia splendide vixit”, uo. 449. p.

7 Egy alkalommal megparancsolja, hogy ne váltsanak be negyvenhárom forint értékű német garast magyar pénzbe, mert túl nagy lenne a ráfizetés, félre kell tenni ezt az összeget, s csak akkor szabad beváltani, ha arra kedvező alkalom kínálkozik. *Divéky*; Zsigmond lengyel herceg budai számadásai 30. p. *Czövek Zoltán*: Jagelló Zsigmond herceg számadáskönyve 1500–1501. Diplomamunka kézirat a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének könyvtárában. Debrecen, 2000. 8. p.

8 *Czövek*, Jagelló Zsigmond számadáskönyve 5., 7. p.

9 Az udvari nép, illetve a lovak élelmezésére fordított kiadások nagyságáról a herceg Krakkóba történő 1501 végi hazatérése alatt keletkezett számadásokból alkothatunk fogalmat, hiszen ekkor már Zsigmondnak magának kellett gondoskodnia az ellátásról. Uo. 65., 73–74., 89–90. p. Az újonnan vásárolt és az ajándékba kapott lovak száma a tárgyidőszakban összesen negyvenkettő. Uo. 62. p.

alatt kimutathatóan 215,55 forintot (2,44%) költött ékszerre, 574,17 forintot (6,51%) ruhára a maga számára.¹⁰ Udvartartásának állandó létszáma ekkoriban hatvan-nyolcvan közötti lehetett, nem számítva az udvarnokok (*curienses*) által kiállított lovasokat és persze az alkalmi szolgálattelveket.¹¹

A kiadványt természetesen nem a rövid előszó alapján kell megítélnünk. A számadás szövegének magyarra történő átültetése sok buktatót tartogat, mert helyenként zavaros szerkezetű mondatokkal és nehezen értelmezhető szavakkal találkozunk. Ez azonban nem mentség arra, hogy jelen munka elkapkodott, messze nem eléggé kiérlelt írás. Igyekszik például a fordító javítani a Divéky által itt-ott tévesen feloldott napjelöléseket, azonban ezt nem minden esetben teszi meg: Szent Katalin napjaként november 25. helyett ő is augusztus 2-át adja meg (16. p.). Néhol hanyag, az élőbeszédre emlékeztető a fogalmazás, előfordul, hogy magyartalan kifejezést használ: „más összegek között kiadtak, amikor szükségletek voltak.” (16. p.), „A különböző tárgyak díszítésénél leggyakrabban a saját fémeiket vitték” (25. p., 68. j.). Logikailag nincs megformálva a következő mondat: „Ezt az utazást tulajdonképpen Ulászló teszi, Zsigmond csak elkíséri őt.” (39. p., 105. j.). Ezek szerint a herceg nem utazik, csak elkíséri az utazó királyt? Egyszerű elírásokra is bukkanunk: a kilencedik oldalon 181 magyar márká és 13 forintnyi arany szerepel, pedig az eredetiben 23½, illetve 23 ezek az értékek.¹² Többször találkozunk azzal, hogy a szöveg szó szerinti visszaadását mellőzve lényegében lábjegyzetbe való kommentárral él a fordító. Az egyházi énekek kezdeteiről elnevezett vásárnapok jelölése a legszembetűnőbb példa erre: a *dominica Exurge (Exsurge)*¹³ fordítása így hangzik: „vásárnap, mikor a templomban az Exurge kezdetű zsoltárt éneklük” (20. p.). 1500 őszén a hercegi udvar a bácsi utazásra készülődik, az ekkor keletkezett bejegyzések visszatérő fordulata az *in recessu (versus Baciám)*,¹⁴ azaz a „(Bács felé történő) indulás időszakában” (ti. költöztek el egy adott összeget). Az „indulás” helyett azonban, helytelenül, „készülődés” áll a magyar fordításban (például: 39. p.).

A következőkben néhány kirívóan rossz fordítás olvasható. Az *ad nova registra deponenda*¹⁵ nem azt jelenti, hogy „a használatba venni való registrumokért” (21. p.), hanem azt, hogy az „új számadások írásba foglalására”. Érthetetlen, miért

10 Uo. 88. p. Zsigmond egyetlen aranyláncre részletekben összesen 191,55 forintot szánt. Uo. 53–54., 83. p. A ruhákra fordított összegben szerepelnek az azok javítására, tisztítására kiadott pénzek is. Uo. 47–53. p.

11 Uo. 8., 10–12. p.

12 *Divéky*; Zsigmond lengyel herceg budai számadásai 11. p.

13 Uo. 20. p.

14 Uo., például 66. p.

15 Uo. 20. p.

olvashatunk az *ab omnibus scolis*, illetve a *de septem scolis*¹⁶ megfelelőjeként „minden iskolából”, illetve „hét iskolából” helyett „minden osztályból”, illetve „7 osztályból” fordítást (22., 27. p.). Nem jó a *pro exemptione novis calligis*¹⁷ visszaadásaként magyarul ezt írni: „az új bakancsok (!) kiváltására” (23. p.), a helyes fordítás: „az új lábbelik (vagy: harisnyák, lábszárvédők) vásárlására”. A *pro expedienda commissione*¹⁸ nem azt jelenti, hogy „a verseny előkészítésére” (46. p.), hanem azt, hogy „a megbízatás teljesítésére”. A *propter alias occupationes varias*¹⁹ semmiképpen sem lehet „különböző más bevételekre” (46. p.), azt jelenti, hogy „különböző más elfoglaltságok (foglalatosságok) miatt”. Bár kétségtelen, hogy a mondat, amelyben ez található, zavaros, mégis úgy kell a kiadási tételt értelmeznünk, hogy az induláskor a sok elfoglaltság miatt nem volt idő a számadás megírására, ezért nem lehet tudni, mire ment el öt forint hetvenöt dénár. A *medius decimus flor(enus)*²⁰ nem tíz forint (46. p.), hanem kilenc és fél, azaz a tizedik forint fél forint. Az *ab ecclesia castrensi*²¹ sem jelenti azt, hogy az „egyházi udvarból” (48. p.), hanem azt, hogy a „várbeli templomból”. Az egyik zenészt nem „Alemánusznak” vagy „Almánusznak” (!) hívják (61., 85. p.),²² ez a szó nem a neve, hanem a nemzetiségét jelöli, azaz német. Más helyen kiderül, hogy a fordító ismeri e melléknévnek országot jelentő főnévi párját, azonban az *Almania* szót²³ nem fordítja le, hanem lábjegyzetből tudjuk meg, hogy az a német birodalmat jelenti (67. p.). A *currus vestimentorum*²⁴ nem „díszes kocsi”, hanem „ruhásszekér” (65. p.). Apollinus *histrío*²⁵ nem a király, „historiás” (67. p.) hanem „színész”. A *pellicium*²⁶ nem egyszerűen „prém” (74. p.), hanem prêmes, illetve prémből készült ruhadarab, Szende Katalin szerint bunda, „hosszú, bő, szőrméből készült felsőruha”.²⁷ A *Wlango*²⁸ szó ablatívus, a magyar fordításban

16 *Scolis*: így, h nélkül. Uo. 22., 25. p.

17 *Calligis*: így, két l-lcl. Uo. 22. p.

18 Uo. 153. p.

19 Uo. 153. p.

20 Uo. 154. p.

21 Uo. 155. p.

22 Uo. 166., 187. p.

23 Uo. 172. p.

24 Uo. 169. p.

25 Uo. 171. p.

26 Uo. 178. p.

27 *Szende Katalin*: Ezüstöv, rókaprém, vászonlepedő. Viselet- és textilkultúra a késő-középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. In: Századok 137. (2003) 417. p. Az adatokat a következő CD-ROM segítségével találtam meg: Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye 1994–2003. Bp., 2004.

28 *Divék*; Zsigmond Lengyel herceg budai számadásai 176. p.

alanyesetet kellett volna használni (72. p.), Divéky a névmutatóban megadja,²⁹ hogy ez a *Wolfgangus* (Wolfgang) név egyik írásváltozata. A *libra*³⁰ nem „mérő” (84. p.), hanem „font”. A hercegi familia tagjainak egy része 1502 novemberében meghatározott számú lóra kap pénzt,³¹ de nem a lovak ellátására, ahogyan a fordításban olvashatjuk (77–80. p.), hanem lovaskatonák kiállítására, ahogyan az uralkodói és nagyúri udvarokban szokás volt.³² Az 1502. novemberi fizetésosztásról készült feljegyzések közül nagyon sokban olvasható a járandóságot kapó személy és az összeg után, hogy *ut in registro ipsius stat* (illetve ennek variációi),³³ azaz „ahogyan az ő listájában (értsd: a róla készült kimutatásban) áll”, amit azonban úgy ad vissza a fordító, hogy „ahogy ebben a feljegyzésben áll” (80. p. s következők), ami egyrészt helytelen, másrészt ezzel az értelmezéssel fontos információ vesz el, hiszen így nem tudjuk meg, hogy az egyes szolgálattevőknek adott összegekről, fizetésekről egyéni lajstromokat készítettek.

A felsoroltakon kívül még számtalan egyéb hiba van a fordításban, az teljes egészében átnézésre, újragondolásra, javításra szorul. Ezt a szöveget utólag biztosan nem gondozta senki, pedig szakmai lektorként fel van tüntetve a kiadványban egy neves történész. Jelen állapotában, készültségi fokán nem lett volna szabad kiadni a művet, mely persze így is alkalmas arra, hogy a nagyon felületes olvasónak betekintést adjon a hercegi udvar életébe, azonban aki egy kicsit is komolyabban kíván a számadásokkal foglalkozni, vagy hivatkozni szeretne a magyar fordításra, annak feltétlenül össze kell azt hasonlítania a latin eredetivel.

Czövek Zoltán

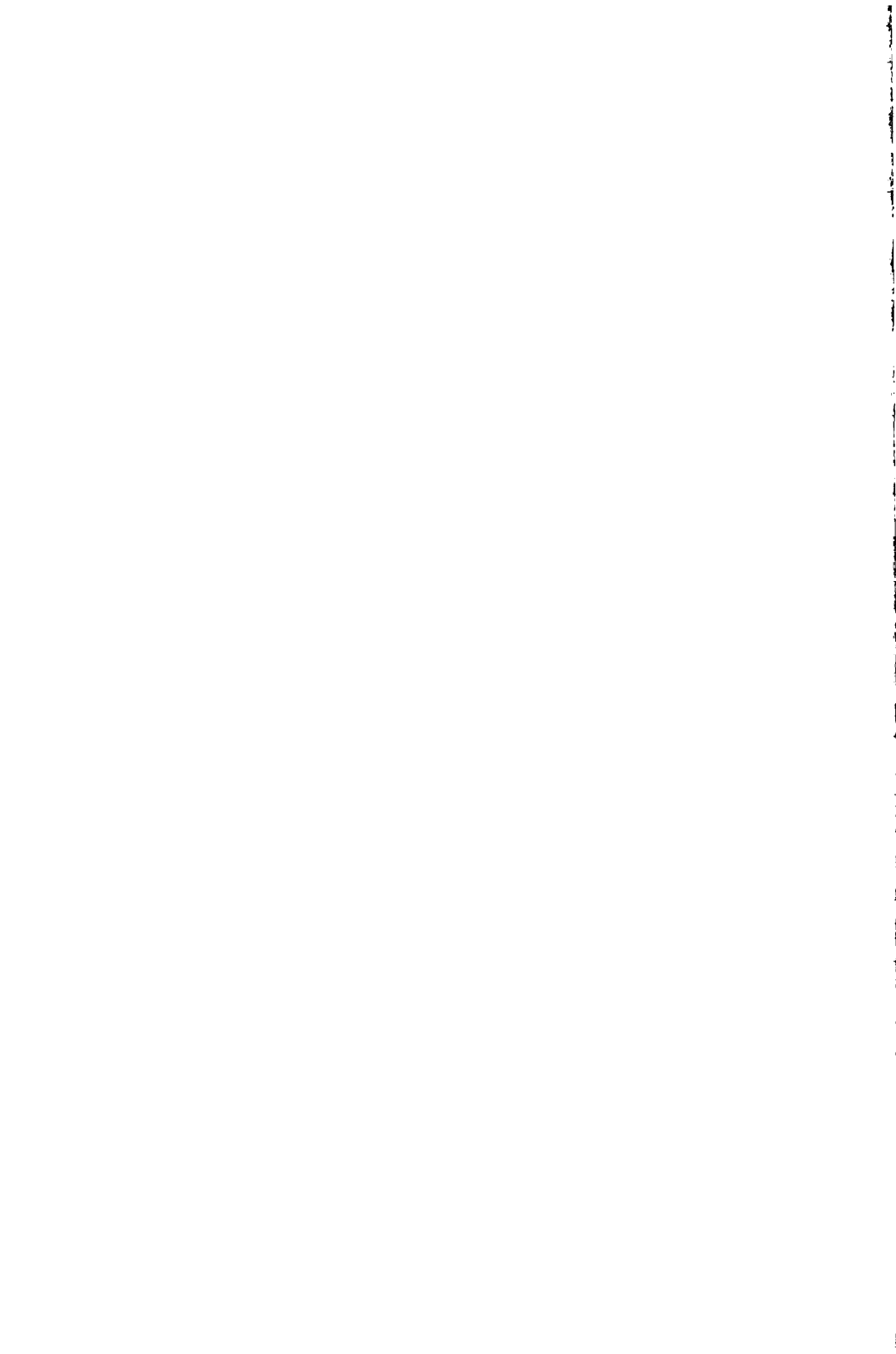
29 Uo. 242. p.

30 Uo. 186. p.

31 Uo. 180–183. p.

32 *Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. Bp., 1998. 236. p. *Kubinyi András*: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. 321. p. Külföldi példák: uo. 327. p. 99. j. *Uő.*: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Szerk.: Bessenyei József et al. Miskolc, 2004. (Studia Miskolcinsula 5.) 177. p.

33 *Divéky*, Zsigmond Lengyel herceg budai számadásai 183. p. s következők.

Tartalom

Tanulmányok

Keglevich Kristóf:

A székesi apátság története az Árpád- és az Anjou-korban
(1223–1387) 3

Szőcs Tibor:

A 14. századi krónika szerkesztmény interpolációi
és a 11. századi okleveleink 59

Forrásközlések

Halász Éva:

Bajor Margit hercegnő oklevéladási tevékenysége és okmánytára . . . 97

Czövek Zoltán:

Három középkor végi számadás a Nádasdy-levéltárból 119

Könyvismertetés

Magyarország és a Német-római Birodalom kapcsolatai a 10–13.
században. Varga Gábor: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum
13. Jahrhundert Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen
Anlehnung und Emanzipation
— Ism.: *Masek Zsófia – Varga Gergely* 167

Szemelvények Zsigmond lengyel herceg budai számadásaiból.
Fordította és a bevezető tanulmányt írta: Horogszegi Zoltán,
Rábai Krisztina. — Ism.: *Czövek Zoltán* 179

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókat és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1 2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.